

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

2(82) 2022

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

*Українська мова
в XVIII – на початку XXI ст.:
соціо-діалектні (лінгвістичні) виміри*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор	Андрій ДАНИЛЕНКО
Заступники головного редактора	Павло ГРИЦЕНКО Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Відповідальний секретар	Оксана ЯЦЕВСЬКА
Ніна ГОРГОЛЮК	Марина НАВАЛЬНА
Василь ГРЕЩУК	Світлана СОКОЛОВА
Світлана ГРИЦЕНКО	Микола СТЕПАНЕНКО
Світлана ЄРМОЛЕНКО	Фелікс ЧИЖЕВСЬКИЙ
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА	Марія ЧИЖМАРОВА
Андрій КОЛЕСНИКОВ	Світлана ШАБАТ-САВКА
Мирослава МАМИЧ	Ірина ШКІЦЬКА
Людмила МАРЧУК	Віктор ШУЛЬГАЧ

Засновники

*Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Включено до Переліку друкованих наукових фахових видань України категорії “Б” (наказ МОН України № 420 від 15.04.21)

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. Михайла Грушевського, 4, к. 706
Електронна пошта: movajournal@ukr.net
сайт: ukrmova.iul-nasu.org.ua
Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

Редактор журналу № 2(82), 2022 *Сальваторе дель Гаудіо*

*Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту української мови НАН України,
протокол № 10 від 12.09.2022 р.*

Редагування

*Лілія Петренко
Оксана Лебедівна (англомовні тексти)*

Комп'ютерне верстання

Катерина Васильковська

Підписано до друку 26.10.22. Формат 70 × 108/16. Гарн. Newton C.
Ум. друк. арк. 12,25. Обл.-вид. арк. 11,19. Наклад 164 прим. Зам. 6742.

Видавець та виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України,
вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01024

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

My deepest gratitude goes to the Ukrainian people, victims of Russia's war, and especially to Ukrainian scholars, for inspiring this study.

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.02.003>
UDC 811.161.2'272

LAURA ORAZI, Ph.D., Adjunct/Contract Lecturer
in the Department of Humanities,
University of Macerata
2 Corso Cavour, Palazzo Ugolini, Macerata 62100, Italy
E-mail: l.ozazi5@unimc.it
<https://orcid.org/0000-0002-8752-7598>

UKRAINIAN LANGUAGE POLICY IN THE 1920S AND AFTER 1991: DEVELOPMENT STAGES AND PRESENT TRENDS

This article is an attempt to offer a survey of the language policy adopted in Soviet Ukraine in the 1920s and in contemporary Ukraine after 1991 highlighting the crucial notion of language as a national treasure for Ukrainian identity. First of all, the Romantic or German model of 'nation' is discussed. The paper also deals with the main premises, choices, and outcomes of the 'Ukrainization' language policy of the 1920s: although the Bolsheviks considered language as a mere tool, noteworthy results were achieved in education, print media, and, to a lesser extent, among the officials. After 1991, Ukrainian language policy faced the complexity of a formal definition of the status of the Ukrainian and Russian languages, as well as a need for the reaffirmation of the state language (Ukrainian) in the spheres previously dominated by the Russian language. The 2012 language law represented a new form of Russification, whereas the 2019 language law focused more on the needs of the Ukrainian society, and promoted a new 'Ukrainization' in the spheres of public administration, media, and science.

Keywords: language policy, Ukraine, 1920s, independence, identity

1. INTRODUCTION

In today's postcolonial and globalized world, the concept of language policy is growing in popularity: greater attention is paid to themes such as the coexistence of different linguistic codes, issues related to language minorities, endangered languages, and language legislation.

Quite recently, Spolsky (2004, p. 9) opted for a very general elucidation: "language policy may refer to all the language practices, beliefs and management decisions of a community or polity". Spolsky suggests that language policy is based on three main components of practices, beliefs, and management. Fishman (2006, p. 311) focuses more on the fact that it "denotes the

C i t e s: Orazi, L. (2022). Ukrainian language policy in the 1920s and after 1991: Development stages and present trends. *Ukrain'ska Mova*, 2(82), 3–22. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.02.003>

authoritative allocation of resources to language in general and to the written/printed language in particular”.

Cardona (1987, p. 147, mentioned in Klein, 2006, p. 326) clarifies that we can talk about language policy when “a central organism, public or private, intervenes on purpose to modify a linguistic situation, supporting the use of a specific variety, or promulgating norms related to its use etc.”. In fact, the English term and some definitions related to it seem to be very general, also including the ideological and political premises determining the choice of a concrete language policy (Dell’Aquila & Iannàccaro, 2004, p. 22). Moreover, the first definition by Spolsky seems more “democratic”, as it implies that a group of people can influence language policy¹, whereas other scholars stress that it is mainly the institutions, with their authority, who determine the adoption of a specific policy aiming at influencing the acquisition, the structure — or corpus — and the status, that is, the functional distribution of linguistic codes (see Gazzola, 2006, p. 23).

In Ukraine, Danylevs’ka (2009, p. 24) noted that the term ‘language policy’ is not unambiguous. In the past, both in Europe and in the Soviet Union, ‘language policy’ and ‘language planning’ were considered synonyms². By the end of the 1990s, especially thanks to Calvet, the two terms became more distinct, and the second, in a way, was seen as an application of the first. Today, ‘language policy’ usually refers to institutions influencing the status and corpus of languages, whereas ‘language planning’ is linked to specialists, mostly linguists, directly operating on the corpus, status, and acquisition of languages, especially in a multilingual context (see Dell’Aquila & Iannàccaro, 2004, pp. 22—24). Moreover, language policy, in broad terms, seems to be a multidisciplinary field, where political science, law, sociology, sociolinguistics, history, and other subjects coexist (Danylevs’ka, 2009, p. 26).

During the 1920s, a period which will be one of the main focuses of the present analysis, the concept of ‘language policy’ had not been theoretically developed. However, the main normalizers attached to language a peculiar meaning in the affirmation of the existence of the Ukrainian nation. If one considers some specific passages, especially in writings by linguists such as Olena Kurylo (1890—reportedly 1946), Oleksa Syniavs’kyi (1887—1937), and Ivan Ohienko (1882—1972), language unity and national unity are considered inextricably intertwined.

Before the collapse of the Soviet Union, in Ukraine, Semchyns’kyi (1988, p. 63) outlined the concept choosing precise words: “Language policy is the totality of measures elaborated for the purpose of consciously managing the spontaneous linguistic process and carried out by the society”. More recently, Iermolenko, et al. (2001, p. 93) defined it as the measures adopted by a state to solve questions concerning the development of language(s) in a country.

¹ Another important sociolinguist, Calvet, has introduced the concept of interventions in the linguistic situations (Dell’Aquila & Iannàccaro, 2004, *idem*).

² In the context of the Soviet Union, as pointed out by Danylevs’ka, the term ‘movne budivnytstvo’, or its Russian equivalent ‘iazikovoe stroitel’stvo’, was very common.

More interestingly, according to the authors, language policy is highly important in multi-ethnic nations, especially in the field of education, and in the creation of an information space (*informatsiinoho prostoru*) able to preserve the integrity and security of a state. As will appear clearly in our article, the notion of nation and the relationship between language and identity seem to be crucial in the conception of language policy in the Ukrainian society. In the encyclopaedia of the Ukrainian language, the entry devoted to ‘movna polityka’ points out that it is the totality of ideological postulates and practical measures oriented towards the regulation of language relationships or the development of the linguistic system in a specific direction. Furthermore, the orientation of language policy is said to be determined by the political situation; the form of government; and the existing economic, religious, and cultural relationships. Language policy often involves an endorsement of the dominant language or, alternatively, an avoidance of conflicts between coexisting languages by means of the support to minority language(s) (Brytsyn, 2004, p. 361).

As one can infer from the above review, language policy can be read in general terms, where it clearly intertwines with other fields and is related to ideology and political science, whereas in technical terms, it mainly involves institutions taking decisions able to influence the structure and distribution of languages in a nation³.

In this article, we will embrace the broader perspective related to language policy, focusing on:

- The Romantic model of nation (section 2).
- The historical, social, and political premises together with the specific trends adopted at the beginning of the Soviet era (1920s) (section 3).
- Orientations and outcomes of language policy in independent Ukraine — although in these years, tendencies towards a certain degree of Ukrainization and new forms of Russification have alternated — (section 4).

The cultural and linguistic background these two periods have in common will be the object of the following section.

2. LANGUAGE AS THE FOUNDATIONS OF THE NATION: THE ROMANTIC MODEL

The premise for understanding the importance assigned to processes of language policy in the Ukrainian society is the very notion of ‘language’ itself. Even if we can agree with Benedict Anderson’s definition of nations as “imagined

³ In Saussurean terms, language policy refers to the so-called “external linguistics”, because it is not related to the linguistic system. Moreover, the sign system resides in the minds of the speaking mass; therefore, an individual cannot create or modify the language. In this sense, language policy seems an anti-Saussurean concept. In the Soviet Union, Iakubinskii (1931) wrote that Saussure seems to imply the notion of the ‘untouchability’ (*nedosiagaemosť*) of the linguistic system, for individuals as well as for the totality of the speakers, and this leads to the impossibility of language policy. Iakubinskii argued that this is not true, as proven by the work on concrete languages (for example, Czech): specialists and speakers can intervene and modify linguistic systems. This divergence is due to epistemological differences: for Saussure, the term ‘language’ indicates an arbitrary and abstract system, mostly synchronic, whereas for Iakubinskii, it denotes the concrete, standard languages, changing according to historical and social mutations.

communities”, many scholars have highlighted the existence of two main ideas of nation, and the crucial role played by language for both: on the one hand, the Jacobinic or French concept of nation and, on the other, the Romantic or German notion of nation⁴ (see Renzi, 1981, pp. 120–126; Sériot, 2010a, p. 15; Sériot, 2010b; Symaniec, 2012, p. 49). In brief, according to the Jacobinic idea, nations are created by citizens for different purposes, and languages are merely tools used to achieve political unification; to the contrary, the Romantic idea implies that a common language and culture constitute the very foundations of the nation and that they are natural facts whose origins are very remote. The latter sees ‘nation’ as a sort of “collective soul” (Sériot, 2010a, p. 15), and seems very widespread, as in Tomasz Kamusella’s (2017, pp. 415–416) use of the analytical tool he named the “normative isomorphism of language, nation, and state”, especially in Central, but also in Eastern Europe.

The German, or ‘naturalistic’ notion of nation is certainly influenced by the ideas of Johann Herder (1744–1803), Johann Fichte (1762–1814), and, especially, Wilhelm von Humboldt (1767–1835). Understanding and interpreting Humboldt’s thoughts on language is never easy, but two of the cornerstones of his theory are crucial for many Slavic nations. First, Humboldt accepted the pre-existent concept of the genius of a language (whose main task is to preserve the soul of a nation), adding specific emphasis on the idea that language, along with climate, customs, religion etc. are the primary features that compose a nation (see Humboldt, 1971). Secondly, according to him, every language is a *Weltbild*, or an image of the world. As Formigari (1993, p. 176) sums up: “it influences the thought of those who speak it, distinguishing it from that of other peoples; it constitutes a viewpoint for their representation of the world; it is itself a view of the world”.

Clearly, the Romantic model of nation easily applies to countries which, diachronically, did not possess a strong form of government (an empire or a monarchy), but, to the contrary, experienced fragmentation and foreign rule. This is the main reason why Ukraine — as well as other Slavic countries — seems to have absorbed this specific epistemological and cultural background when referring to the notion of language⁵.

Moreover, not only nations but also languages have been planned, and this is especially true for language families that constitute dialectal continua: the Slavic languages, at least approximately, can be ascribed to this category (Moser, 2016a, p. 337). Therefore, the meaning attached to language as the foundations of a nation in the case of this group gains in importance. One

⁴ Interestingly, in Italy, the historian Chabod (1997, pp. 68–78) has opted for different, but clear-cut definitions of the same concepts, namely “voluntaristic” and “naturalistic” nations.

⁵ One may discuss whether the reference for Ukraine has been the German or, for instance, the Czech model. Clearly, Czech has been important, especially for what concerns a certain purism in the normalization activity. However, it seems perfectly possible to indicate Germany as a reference model, first because of the administrative fragmentation, compensated by a strong meaning attached to ethnolinguistic features, and second for the influence exerted by the above-mentioned German philosophers on the linguistic thought of Ukrainian philologists and scholars such as Potebnia (1835–1891) and Zhytets’kyi (1837–1911), and, consequently, on the linguistic and epistemological approach of the normalizers active during the 1920s (see, among others, Kurylo, 1925, pp. 1–8, 189–194), a period still relevant for contemporary scholars and linguists.

can certainly agree with Iavors'ka when, describing the impact of ideologies on the standardization of modern Ukrainian, she points out that for standard Ukrainian, and for its relationship with other Slavic languages — especially Russian — Romantic and European models are essential, because the Ukrainian language is seen as a 'national treasure' and not merely as means of communication (see Iavors'ka, 2010).

These epistemological premises are no less important than historical and technical developments for understanding the evolution of language policy (and language planning) in Ukraine: thus, when presenting its main features in the 1920s and after its 1991 independence, we will bear in mind the aforementioned background, pivotal for the Ukrainian society, and to be considered by the institutions when dealing with linguistic issues.

3. LANGUAGE POLICY IN SOVIET UKRAINE IN THE 1920S

The language policy in Soviet Ukraine in the 1920s was the local application of the Soviet policy known as indigenization (*korenizatsiia*)⁶. According to Martin (2001, p. 75), its aims were the creation of national elites and the promotion of local national languages in the non-Russian territories. This choice is usually explained by the fact that previous tsarist language policies, especially those since Catherine the Great, were oriented towards a strong Russification in the territories of the whole empire⁷. As is well-known, in the 19th century, the Valuev Circular (1863) banned virtually almost all publication in Ukrainian, and the more severe secret imperial decree, the Ems *Ukaz* (1876), proscribed the printing of any texts, original and translated, in Ukrainian, with the exception of belles lettres and historical records. Moreover, its usage in public and teaching were forbidden, as was the importation of any Ukrainian books published abroad; then, in 1892 all translations from Russian into Ukrainian were banned, and in 1895, children's literature in Ukrainian was forbidden (Shevelov, 1989, pp. 5–6; Remy, 2017, p. 45). These choices certainly slowed the functional development of the Ukrainian language in Russian-ruled Ukraine⁸, while in Galicia, the linguistic tradition and the functionality in all spheres of society were more solid⁹ (see Moser, 2016b).

After many protests and petitions, the tsarist government decided that specific committees nominated by the Imperial Academy of Sciences were to discuss the task of reforming the laws: they agreed that the previous restrictions should be lifted, and in 1906 the legislation on preliminary censorship was abolished by tsarist decree (Danylenko, 2017, pp. 65–66).

⁶ Smith (2017, pp. 159–160) explains that the term is a bureaucratic neologism emphasizing the real nature of this policy, which was centred on less nationalization and more centralization of efforts.

⁷ On the Russification of Russian-ruled Ukraine from the mid-17th century to 1914 see Danylenko & Naienko, 2019.

⁸ Nevertheless, as recently proved by Remy (2017) there were some inconsistencies in tsarist censorship, and some literary publications were legally published between 1859 and 1904.

⁹ This is probably the reason why in the collection of contributions edited by Picchio and Goldblatt the part devoted to Ukrainian is only occupied by studies focused on the Galician variety, where the notions of *norm* and *dignitas* are clearer.

When the Bolsheviks took the power, they faced the legacy of the imperial ‘national problem’ together with the related linguistic questions¹⁰. In 1913, Josef Stalin, at that time *Narkomnats* (People’s Commissar of Nationalities), wrote the pamphlet “Marxism and the National Question”. The author defined the nation as a community of people united by language, territory, economic life, and psychological make-up. As for the national question, Stalin conceded to nations the right to use their languages and affirm their self-determination, but he did not approve any project of national-cultural autonomy or secession (Van Ree, 1994, pp. 214, 222). Stalin always admired great multinational states, and his perspective was one of gradual dismissal of the traditional concept of nation.

The Bolsheviks understood that perpetrating tsarist severe language policy was a mistake, as it had caused discontent among many ‘oppressed nations’, including Russian-ruled Ukraine. The previous form of colonisation was considered exploitative. The Bolsheviks opted for a formal turn from the past¹¹, because, as brilliantly summarised by Smith: “[...] these leaders understood language as a “factor” (*faktor*) or technology of rule. They offered language rights to the various nationalities as a necessary and benevolent compromise, but ultimately only as a substitution for their own true civil societies and representative democracies. They conceded the existential functions and ontological forms of national languages, but without the participatory “idea” of the nation. Language was a means, not an end, the way of political calculation, not the sum of self-determination” (Smith, 2017, p. 144).

In the case of Soviet Ukraine, the policy took the name of Ukrainization (*ukrainizatsiia*). In 1919, Lenin himself forced the Ukrainian party to adopt a decree whose aim was the support of Ukrainization¹² (Martin, 2001, p. 78). In December of the same year, at the conference of the Russian communist party, it was formalized that the Ukrainian language and culture had the right to freely develop, and the party elites were obliged to encourage this process: “Considering that throughout the centuries Ukrainian culture (language, school, etc.) was oppressed by tsarism and the exploiting classes of Russia, the CC RCP (b) obligates all members of the party by all means to help eradicate obstacles to the free development of the Ukrainian language and culture... Measures should be adopted at once, so that in all Soviet institutions there will be a sufficient number of functionaries who are fluent in the Ukrainian language, and so that henceforth they will be able to speak the Ukrainian language” (Iefimenko, 2017, p. 172).

It should be noted that according to Iefimenko, the Bolsheviks who were not attached to Russian chauvinism focused on the necessity to influence the masses using their own language, and at the beginning they did not perceive the

¹⁰ According to Smith (2017, p. 146), there have been many Russification policies tested in the empire, ranging from coercive to more conciliatory choices.

¹¹ As pointed out by Hirsch (2005), ethnographers and local elites played a key role in the formation of the Soviet Union because they assisted the government commissions.

¹² In the pre-revolutionary period, Lenin frequently referred to Ukraine, apparently conceding the possibility of the formation of a Ukrainian state, but in practice he denied this option (Iefimenko, 2017, pp. 169–170).

development of the Ukrainian language as a threat to their power. However, many members of the Ukrainian party already at the beginning of the 1920s did not support, if not directly opposed, the Ukrainization policy. This is clearly shown by Dmitrii Lebed' (1893—1937), the second-ranking Bolshevik in the country, and his 1923 theory of the “battle of the two cultures”. In his opinion, there were two different cultures coexisting in Ukraine: on the one hand, a higher, urban, proletarian Russian culture and, on the other, a lower, peasant Ukrainian culture of the village, characterised by conservatism and opposition to Sovietization. Lebed' maintained that the Ukrainian language could be accepted only in the villages, in order to clear the way for the next step towards the higher Russian culture, whereas the Ukrainization of the party and the proletariat represented a regression to a backward agricultural world outlook (see Shevelov, 1989, p. 114; Martin, 2001, pp. 78—79; Pauly, 2014, p. 5).

Lebed's viewpoint was not shared by Oleksandr Shums'kyi (1890—1946), People's Commissar for Education (*NarKom Osvity*) between 1924 and 1927, and by Mykola Skrypnyk (1872—1933), who held the same position from 1927 to 1933. Together with Lazar Kaganovich (U Kahanovych) (1893—1991), General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine between 1925 and 1928, they speeded the process of Ukrainization in the country.

According to Iefimenko (2017), the development of Bolshevik language policy in Soviet Ukraine from 1919 to 1933 can be divided in several periods, but all of them are seen as corrections of the same ideals and vision of communism depending on practical conditions. As he claims, in the years 1921—1922 the party saw Ukrainization as the antipode of Sovietization, and mainly as a form of disguised nationalism. In the period between 1922 and 1925 the Bolsheviks became aware of the fact that Ukrainization had to gain control of the weapon represented by the Ukrainian language in order to manage and monitor the struggle against the party. It is certainly true that these few years, more precisely 1923—1925, are considered the period of ‘Ukrainization by decree’ for the huge quantity of promulgations which were largely ignored (Martin, 2001, p. 80).

From 1925 to 1928, the “Kaganovich factor” led to an acceleration of the process of Ukrainization, whose main tools were agitation and propaganda (Iefimenko, 2017, p. 182); this was possible also because in this period, it was no longer the state apparatus but the party itself that controlled the process, supported by many local committees. As for the status of the Ukrainian language, new decrees prompted its usage in the state apparatus, in the party, in the educational system, and in the media (newspapers and radio). The process of Ukrainization involved mainly the cities and the industrial centres as well as the urban centres in the country; all these areas had been subjected to strong Russification in the past. Moreover, Ukrainization became compulsory for state officials: they had to pass an examination in the Ukrainian language and culture, and if they failed, there were courses to take. If they evaded or still failed, they were to have been fired. In Kharkiv — at the time, the capital of

Soviet Ukraine — programmes of instructions were organized, and inspectors were sent to check up on the policy implementation in institutions and offices (Shevelov, 1989, pp. 115—116).

In the following years, between 1928 and 1932, linguistic support from the party nominally continued: even after Kaganovich left Soviet Ukraine, the People's Commissar of Education, Skrypnyk, continued encouraging the linguistic distinctiveness of Ukrainian while declaring that politics' influence on linguistics should be extremely limited. Nevertheless, due to foreign policy factors, by the end of the 1920s, there was a communist offensive, and this is clearly shown by the return of the old question of the merging of languages (and nations) in the future communist society. According to Stalin, the cultures in the Soviet Union should be “socialist in content and national in form”. This slogan became very popular and quoted, and in Iefimenko's (2017, pp. 186—187) opinion, it meant that the cultural development of the countries required the usage of the republics' native languages, but this was regarded as a necessary step in a more complex process, at the end of which, with the victory of communism all over the world, linguistic boundaries would merge into a single language spoken by everyone.

It is not by chance that during the 1920s Stalin embraced the ideas elaborated by Nikolai Marr (1865—1934), which became the official linguistic theory of the USSR until 1950¹³, when the communist leader officially debunked it from the pages of the *Pravda*. Marrism was born in opposition to “Western linguistics” (Indo-European linguistics) and proposed a typological, and not a genealogical, model of the relations among languages. Marr refused the idea of the protolanguage from which originated the different branches of a language family and proposed in its place the image of the overturned pyramid: from a multitude of languages, through social and economic development, he foresaw in the future the merging into a single language of the communist society. This is one of the many features of this peculiar theory, object of many criticisms because its author lacked a serious scientific methodology, but his ideas proved functional for the justification of some of the choices in Soviet language policy.

The year 1933 is usually considered the official end of Ukrainization, not only formalized by two resolutions in December, but also anticipated by the publishing of the new spelling code in September, which marked a sharp turn towards a new policy of Sovietization/Russification¹⁴ characterizing the

¹³ Shevelov (1989, p. 160) wrote that the journal *Movoznavstvo* had a Marrist orientation, and there were several translations of works by Russian Marrists. However, in practice, the comparative method continued to be used in Ukrainian linguistics, as proved by Leonid Bulakhov's'kyi. It is true that in some numbers of the journal *Movoznavstvo* several articles written by Bulakhov's'kyi were accompanied by a note by the editorial staff distancing themselves from the method used by the author. A feeble attempt to be the Ukrainian coryphaeus of Marrism in Ukraine was made by V. M. Babak in 1936, a collaborator of the Ukrainian Institute of Linguistics and one of the compilers of the 1937 Russian-Ukrainian dictionary (see Orazi, 2019).

¹⁴ Usually, the policy adopted from 1933 onwards, and anticipated by the destruction of the Ukrainian intelligentsia, is defined as ‘Russification’ because of the prominent role played by the Russian language in the public sphere and in education as well as the tendency towards bringing Ukrainian closer to Russian. Nevertheless, we prefer to use the form Sovietization/Russification in order to distinguish this policy from the previous imperialist policy of Russification.

country until the collapse of the Soviet Union, and relegating Ukrainian to a secondary role in the public sphere. According to Martin (2001, p. 76), linguistic *korenizatsiia* in the USSR failed (with the exception of Georgia and Armenia) because it represented a soft-line policy, whose implementation was secondary to industrialization or collectivization, which were at the core of the Bolshevik's hard-line policy¹⁵.

Thus, as we have seen through the stages marked by the Ukrainian historian Iefimenko, status policy during the 1920s seemed to be oriented towards an increase in the number of native speakers in Ukrainian and the development of the language functioning in those spheres previously monopolized by Russian. Concrete data show that the language policy was at least temporarily successful in the fields of education and print media. For instance, by 1927, 80,7 % of primary education was in Ukrainian, 61,8 % of elementary schools and 48,7 % of professional schools (Martin, 2001, p. 92). By 1930, there were 14430 Ukrainian elementary schools and 1504 Russian elementary schools. In other types of schools, the change was less important but still noticeable (Shevelov, 1989, pp. 116—117). It should be noted that in the higher educational degrees and in the Eastern regions, Russian still prevailed, but, generally, primary and secondary education in Soviet Ukraine registered an important increase in the usage of Ukrainian. According to Pauly (2014, pp. 4, 8), these educational accomplishments, especially in primary education, should be attributed mainly to teachers, who worked hard to improve the language proficiency of students, and facilitated a more active use of Ukrainian also by party members, workers, bureaucrats, etc., whereas the Bolsheviks inhibited or were passive towards the real application of *korenizatsiia* in schools.

The print media in Ukrainian showed a significant increase as well: for example, in 1923—1924, 37,5 % of newspapers and 32,4 % of journals were in Ukrainian, and in 1927—1928 there was a rapid growth to 63,5 % and 66,4 % respectively. The peak was in 1932, with 87,5 % of newspapers in Ukrainian. Ukrainian-language book production increased during the 1920s, up to 76,9 % in 1931, although the percentage of texts actually available to readers was considerably lower (Martin, 2001, p. 92; Moser, 2016c, p. 521). In the Bolshevik party, the percentage of ethnically Ukrainian members grew even though the highest *nomenklatura* remained mainly Russian (see Martin, 2001, pp. 83, 90).

As for the status of Ukrainian, in December of 1932, a resolution established: “by 15 January 1933 to verify knowledge of the Ukrainian language on the part of functionaries in all institutions and enterprises. Officials who do not demonstrate knowledge of the Ukrainian language must enroll in DKU [state Ukrainization courses ...]” (Iefimenko, 2017, p. 187).

Thus, the Bolsheviks were generally hostile or passive towards the Ukrainization policy, but during the 1920s, they were forced to accept to a certain

¹⁵ Although Martin's terminology can be discussed or improved to define the matter, we think it is important to quote this passage as it confirms Smith's analysis of language as a factor, considered less important than economic, geopolitical, and national questions.

degree the functional development and a more active use and teaching of the language. Nevertheless, is it possible to infer that language policy in the 1920s positively influenced the work on the normalization of the Ukrainian language? It is certainly true that language policy and language planning are related fields; however, according to Moser (2016c, pp. 581—584), Ukrainization for the party represented a tactical delay used to react against the rise of Ukrainian national consciousness, but the contributions to the standardization of the Ukrainian language were the results of the dedicated efforts of the normalizers, who did not enjoy broad support from the Bolsheviks.

Following Shevelov's classification, these scholars can be divided in two main schools of ethnographic and synthetic. The first trend was more puristic and archaizing and includes, among others, the above-mentioned Olena Kurylo in her early writings and Ivan Ohienko as well as Ahatanhel Kryms'kyi (1871 — reportedly 1942), Ievhen Tymchenko (1866—1948), Serhii Smerchyns'kyi (1892—1954), and Vasyl' Simovych (1880—1944), whereas the second trend was more oriented towards European models and was less puristic, including Olena Kurylo in her later writings, Oleksa Syniavs'kyi, Mykola Sulyma (1892—1955) and others. Although we will not discuss here the importance and the results of the normalization of the Ukrainian literary language in the 1920s, we will mention the production of the 1928 spelling code, also known as *Skrypnykivka* or all-Ukrainian spelling, the publication of the Russian-Ukrainian academic dictionary (1924—1933) through the letter P and of many terminological dictionaries, and the realization of handbooks and monographs devoted to the syntactic or stylistic features of Ukrainian (Shevelov, 1989, pp. 109—140). Often, the linguistic production of the 1920s was introduced by words highlighting the vital importance of Ukrainian for the very existence of a unified nation and community. The linguistic normalization in these years is clearly oriented towards the affirmation of the peculiarities of the Ukrainian language, highlighting the features distancing it from Polish and Russian. This proves once again the crucial role played by the Romantic notion of nation in the cultural background of Ukrainian intellectuals and linguists.

To sum up, Ukrainian language policy in Soviet Ukraine during the 1920s was oriented towards encouraging the usage and development of Ukrainian as an unavoidable step in the consolidation of the USSR: especially in the Ukrainian Bolshevik party, it was never fully supported although concrete results were registered in the fields of education and print media and, to a lesser extent, among the officials. However, it seems that the political institutions as well as their local ramifications never fully grasped the importance of the meaning attached to language as a fundamental premise of the nation and a national treasure, vivid among scholars working on the scientific development and progress of the Ukrainian nation (among them linguists and writers). Language was perceived mainly as a tool and mere means of communication by party members, whereas intellectuals and the community involved in the nation-building process perceived it as one of the

most notable features characterizing the country and distinguishing it from other Slavic nations and languages and therefore as needing solid support, especially while literacy was spreading among the masses. This divergence between the institutions and features of Ukrainian society and intellectuals will also emerge in the facts analyzed in the following section, devoted to the years of Ukrainian Independence.

4. LANGUAGE POLICY AFTER 1991

On 24 August 1991 Ukraine proclaimed its independence. The recent Soviet past forced the country to face new possibilities and strategies of language policy from a new post-colonial perspective. Before the collapse of the USSR, in 1989, an amendment to the republic's constitution and a language law established that the Ukrainian language was the only state language of the Ukrainian SSSR (Kulyk, 2013, p. 283).

Like other former USSR republics, Ukraine approached language management by focusing on 1) the reconsolidation of the status of the national/titular language, 2) the status of the Russian language (de-Russification), and 3) support for the languages of national minorities (Hogan-Brun & Melnyk, 2012, p. 594).

In the 1996 Constitution of Ukraine, article 10 is devoted to the question of the state language¹⁶: “The State language of Ukraine is the Ukrainian language.

The State ensures the comprehensive development and functioning of the Ukrainian language in all spheres of social life throughout the entire territory of Ukraine.

Free development, use and protection of Russian and other languages of national minorities of Ukraine is guaranteed in Ukraine.

The State promotes the learning of languages of international communication.

The use of languages in Ukraine is guaranteed by the Constitution of Ukraine and is determined by law” (Constitution of Ukraine).

First, the leading role of the Ukrainian language is highlighted as well as full support for its functioning, previously limited by the Sovietization/Russification language policy, which assigned the key role in education, media, administration, and social mobility to Russian. The latter is mentioned together with ‘other languages of national minorities’, and the state assures their protection, use, and free development. It is certainly true that there is a Russian ethnic minority in the country, but it cannot be denied that the consequence of tsarist and Soviet language policies is the pervasive form of coexistence of Russian and Ukrainian in the country so that the definition of

¹⁶ The terms ‘state language’ and ‘official language’ are said to be considered synonyms throughout the territory of the former Soviet Union, and in the language legislation of many countries they carry a symbolic meaning (Hogan-Brun & Melnyk, 2012, p. 598). However, as reported by the anonymous reviewer of this article, in Ukraine it was proposed to attach to Ukrainian the status of ‘state language’ and to consider Russian as the ‘official language’, thus proving that the two terms were not exact synonyms.

Russian as a 'minority language' is not adequate and that assigning it a defined status represents a complex issue¹⁷.

It must be underscored that the linguistic situation in contemporary Ukraine certainly changed after its independence and that the last years of war in the eastern self-proclaimed Donetsk and Luhansk people's republics have contributed to new shifts. Generally, observers describe Ukraine's sociolinguistic situation in terms of bilingualism Ukrainian-Russian or Russian-Ukrainian (see Sokolova, 2021). An interesting description of the sociolinguistic panorama has been offered by two Italian linguists (we will report it adding a few corrections or clarifications). According to Dell'Aquila and Iannàccaro (2004, p. 196) we cannot talk about bilingualism in the country, but more precisely we find the following:

- Dilalia in the Eastern and Southern Russophone regions, as well as in the northern urban areas: Russian and Ukrainian coexist, but the first is considered the high variety (acrolect) and the second the low variety (basilect), more widespread in informal communication.

- Ukrainian diatopic variations in the areas where Ukrainians constitute the majority of the population: this means that standard Ukrainian prevails but that the geographical origin of the speakers is easily recognizable because of the peculiarity of Ukrainian dialectal varieties; Russian can be present here, but mostly as a second language.

- Russian monolingualism prevails in the Russian community, with Ukrainian as a possible second language.

- Dilalia Russian-Ukrainian + minority language/dialects is the most frequent situation for other minorities.

This interesting description leaves aside the important and well-studied phenomenon of *surzhuk*, Ukrainian-Russian mixed language (see Del Gaudio, 2010). As to the first point above, it must be added that if in the first post-independence years Russian was certainly considered the acrolect, nowadays in the Eastern regions, Ukrainian is often regarded as a high variety, and is the language of official documents as well as the language used by many writers and scholars. Sokolova (2021, pp. 38, 47) prefers the definition of bilingualism but clarifies that it must be studied with a regional and in-depth approach to render the real sociolinguistic picture of the nation.

In the adoption of a new orientation in language policy, Ukraine could observe the main trends developing in other post-Soviet countries. It seems interesting to consider especially on the one hand the Baltics and on the other hand Belarus, as these nations opted for completely different approaches that led to opposite results. The choices of the Baltic states, with a language policy centred on the regaining of national status by previously marginalized languages, are still considered by many Ukrainian observers as a suitable model. Right after independence, language laws in the Baltics required that

¹⁷ It has been proposed to use the term 'non-state languages' (*nederzhavni movi*) for all the languages besides Ukrainian, including Russian, and to avoid a specific definition attached to Russian (Besters-Dilger, 2009, p. 363).

personnel in employment who had contact with the public should demonstrate a level of knowledge appropriate to their level of employment. Central state language offices supervise the process and attest to language proficiency, and a system of language inspections has been created. Moreover, school reform programmes were developed for the purpose of shifting schooling to the national languages as the main languages of instruction. The Baltic republics, members of the EU and NATO, had also to respect many admission criteria, and in this process the main issue of concern has been the status of Russian: according to some observers, the Russian speaking community was somehow discriminated against by the language and citizenship laws adopted, which aimed at the development of language proficiency and schooling in the national language, especially in Latvia (see Hogan-Brun, et al., 2007, pp. 523—524, 530, 539, 617).

On the other side, the Belarusian experience followed the opposite path: after its independence (1991), the country first experienced a period of apparent ‘Belarusization’. In the 1994 Constitution, Belarusian was declared the state language, and Russian was assigned the ambiguous status of “language of interethnic relations” (*mova mizhnatsional’nykh vidnosyn*) (Skopnenko, 2019, p. 210). On 14 May 1995, the question on the possible equal status assigned to Russian and Belarusian was posed to citizens in a referendum, and the majority of the voters opted for a positive answer. In 1996, the constitution was amended, declaring official bilingualism in the country. Then, several laws focused on education, and nominally guaranteed the support to Belarusian as well as the rights of the minority languages (Polish and Lithuanian) but *de facto* left the language choice open to parents (as in the Soviet past). As a result, the Russian language medium of education gradually prevailed. Moreover, there are no higher education institutions where Belarusian is the exclusive language medium (see Ulasiuk, 2011). Since 1998, state laws have been written only in Russian, and only in 2020 was the translation of the main legal codes in Belarusian recommended (Skopnenko, 2019, p. 211). Thus, the active use of the Belarusian language is extremely limited, and the majority of the population is not proficient in the state language; it is studied by many as if it were a foreign language, not functional for higher education and for social mobility.

Therefore, Ukraine had to select its language policy orientation with caution, but the decisions taken were influenced by political parties, often using language policy as an ideological battlefield. As a result, in 2012, the controversial law “On the Principles of the State Language Policy” was approved. This text was written by Serhii Kivalov and Vadym Kolesnichenko and promoted by the Party of Regions, which supported strong ties to Russia. This law never formally questioned the key role attributed to Ukrainian as the sole state language, although it introduced the new label of “regional or minority language”, a reference to the European Charter for Regional or Minority Languages. The Charter was approved in 1992, entered into force in 1998 and represents the European convention for the protection and promotion of

languages used by minorities¹⁸. Its monitoring mechanism underwent changes which came into effect in 2019.

The expression ‘regional or minority language’ used in the European Charter refers to languages “1. traditionally used within a given territory of a State by nationals of that State who form a group numerically smaller than the rest of the State’s population; and 2. different from the official language(s) of that State” (European Charter, 1992, p. 2). This definition does not include dialects of the official language(s) and the languages of migrants.

Ukraine signed the Charter in 1996, but the ratification process took many years, and it came into force only in 2006 (Moser, 2019, p. 16)¹⁹. The explicit reference to the terminology adopted in the Charter in the 2012 law seems to be a form of trickery intended to confer to Russian a co-official status: “This term was used to give the Russian language semiofficial status in the majority of the Ukrainian regions and thus prevent the expansion of the Ukrainian language into civil service, the justice system, education, mass media, culture and entertainment, and other areas. Many provisions of the law stipulated the use of either the regional language or state language, which in practice meant the substitution of Ukrainian with Russian, or at best reducing Ukrainian to peripheral functions” (Azhniuk, 2017, p. 312).

Technically, the law defined ‘regional or minority language’ as the language spoken as native by at least 10 % of the population of administrative units; this led to the recognition of Russian as the regional language in most of Southern and Eastern regions and cities (13 of the 27 oblasts; see Moser, 2013, p. 297) as well as Hungarian and Romanian in the regions where there is a significant number of speakers. The main problem was that the reconsolidation of the status and functioning of the national/titular language was put aside, and the protection of regional or minority languages, mainly Russian, became more important.

Consequently, there were immediate critical responses, and the law was adamantly opposed by many experts and citizens as well as by the opposition parties. Many questions pertained to the violation of constitutional principles and other Ukrainian laws, and the majority of observers perceived this act of law as a new form of disguised Russification of the country when the official state language was still trying to strengthen its position in the Ukrainian society, educational system, media, etc. (see Moser, 2013, pp. 298–300). The

¹⁸ The European Charter supports language minorities as well as the awareness of rights both for minorities and the majority of the population of the states which ratified the document. However, there are problems related to the interpretation of the Charter itself: for instance, the definition of ‘regional’ or ‘minority language’ is different in each nation. Moreover, governments may often experience technical difficulties in the implementation of the Charter, and some minorities not recognised by the Charter may be in conflict with others. Finally, the European Charter was created to avoid the death of endangered languages, but, in practice, a document cannot assure their survival (Besters-Dil’ger, 2010).

¹⁹ Many scholars have noted terminological problems in the translation into Ukrainian and a certain undefinition of the main concepts of ‘regional language’ or ‘minority language’. Furthermore, the English formula ‘regional or minority language’ present in the Charter seems to contradict the expression ‘regional and minority language’ frequently appearing in many documents of the European Council (Azhniuk 2017, p. 321; Moser, 2019, pp. 17, 19).

main consequence of this trend in language policy has been a form of encouragement to Russian-Ukrainian bilingualism and the importance of Russian speaking media in the country.

Meanwhile, Ievromaidan, the annexation of Crimea, and the beginning of the conflict in the East partially changed the territorial distribution of Russian and Ukrainian speakers because of the phenomenon of internally displaced persons, according to which many Russophones have moved to the Western or Central regions of the country (see Tsar, 2020). Generally, the conflict has also changed language attitudes for it has pushed some Ukrainians to a more active use of the Ukrainian language as a response to the “language of the oppressor” or the “language of separatists” (Russian). The Ukrainian language seems to have regained its significant role as a ‘national treasure’ and symbol of the unity of the country, now suffering the consequences of a war. The people and citizens have always perceived the symbolic role of language, but in everyday life they usually continued to freely use Russian or Ukrainian according to family habits. However, especially after the beginning of the conflict, some speakers began to feel the necessity of opting voluntarily for the national language; many associations and campaigns supporting the active use of Ukrainian were created, such as the recent media campaign “Perekhod’ na Ukraïns’ku” (Switch to Ukrainian). Language policy towards Ukrainization began to be considered a prominent issue already after 2012, but its popularity grew, as shown by the existence of web-sites such as the specific portal ‘Portal movnoï polityky’ (see Azhniuk, 2019, p. 46).

These facts prove a new awareness and interest in linguistic issues, and politics and institutions tried to mirror this trend: during Poroshenko’s presidency, after the approval of the language law concerning education in 2017, ‘Pro osvitu’ (Azhniuk, 2019, p. 25)²⁰, whose project was initially presented by the Ministry of Education and Sciences, in 2018, the law “On the Principles of the State Language Policy” was recognized as unconstitutional. A year later, the new law ‘On Ensuring the Functioning of Ukrainian as the State Language’ was approved and signed by Poroshenko, who had recently lost the elections which gave Volodymyr Zelens’kyi an impressive percentage of the vote. If the old law tended towards the Belarusian model of language policy, with a Russification trend disguised under a more polite and reassuring formula of ‘regional or minority language’, the new law seems to reorient language policy towards Western models, not forgetting the above-mentioned Baltic experience.

The law focuses mainly on the support to state language and on the implementation of its functioning in many domains of public life. It is interesting to note that the text opens with a reference to Ukraine’s colonial past of linguistic assimilation and with a remark on the strong relationship exist-

²⁰ Hungary and Romania contested the reduction of the usage of their respective languages in the educational institutions where most of the representatives of these linguistic minorities live. Ukraine replied that this change is necessary because of the unsatisfactory level of proficiency in the Ukrainian language, which causes several problems in integration and in the educational process (Azhniuk, 2019, p. 36).

ting between language and identity: Ukrainian is defined as “the determining factor and the key feature of the identity of the Ukrainian nation”, and its functioning is seen as “a guarantee of preserving the identity of the Ukrainian nation and strengthening the state unity of Ukraine”.

Sections II and III of the law establish the importance of proficiency in the Ukrainian language with the purpose of acquiring Ukrainian citizenship in that the state provides all the required opportunities through the educational system; in addition, free courses for adults are organized to ensure language proficiency. Then, the persons required to be proficient are indicated, including the main public and political figures, civil servants, lawyers, judges, military servicemen, education and academic workers, officers and officials, etc. These categories need to be examined to determine their level of linguistic proficiency. According to the 2019 law, the National Commission for Standards of the State Language will be the organ entrusted with the task of establishing the linguistic standards (spelling, terminology, transcription, and transliteration) and the requirements for the levels of language proficiency (section VII). As for the associated examination, it seems possible to retake it an unlimited number of times. The law creates the figure of a ‘Commissioner’ (*U upovnovazhenyi*), who will control the correct application and functioning of the established criteria.

The 2019 law also strengthens the role of Ukrainian in education and science (art. 21–22). As for culture and media, the state language shall have a prominent role in theatre, the film industry, tourism, radio and broadcasting, print etc. Other minority languages can be used, but then an adequate translation in the state language must be assured. Article 57 refers to the procedures for the imposition of fines on economic entities for violating the law.

The law is in force, but its effects can only be evaluated in the medium/long term. Nevertheless, it must be highlighted that for the first time, support for the state language is explicitly formalized, although during the first years of his presidency Zelens’kyi and his party did not focus on linguistic issues. It is also worth mentioning that there is a certain uniformity between the 2019 law and language normalization trends as the work of specialists on the Ukrainian standard is oriented towards the affirmation of a stable and unified spelling code (see the recent 2019 reform) and a general purification from unnecessary Russian elements (mostly lexical but, to a lesser extent, also morphological and syntactical). It is not surprising that in the last decades one sees a constant rediscovery of the scientific production of the normalizers active during the 1920s, as shown by the reprinting of the dictionaries, handbooks, and reference books written by Kurylo, Semchyn’skyi, Holoskevych and others: a new wave of Ukrainization, in a completely different and postcolonial context, where some ideologically stirred puristic positions can inevitably occur sometimes (see Del Gaudio, 2015).

5. CONCLUSIONS

Language in Ukraine represents the foundations of the nation and is considered a 'national treasure' even though family habits can lead a consistent number of speakers to use Russian in everyday communication. As to the situation in the 1920s, one must distinguish between two different approaches: on the one hand, language normalizers adhered to the Romantic model of nation, and this inevitably influenced their activity in regard to the definition of the spelling, morphological, and syntactical features of the Ukrainian literary language; on the other hand, the Bolsheviks, especially in Soviet Ukraine, were conscious of the fact that in order to reach the main communist goals, they should accept a certain degree of development of the Ukrainian language and support its usage in the official sphere but continued seeing it merely as a tool. In this sense, they seemed not to have fully understood the relevance of the relationship between language and nation in the Ukrainian context. Thus, in the 1920s one finds the adoption of the Ukrainization policy: the Communist party was never fully supportive although actual progress, especially in education and in print media, is undeniable and contributed to a certain stability of this language also in the next, complex period of Sovietization/Russification; linguists and political figures such as Skrypnyk were fully supportive, and scholars actively engaged in the consolidation of the literary norm.

By 1989, and especially when Ukraine regained its independence in 1991, the language policy needed to be reoriented because from 1933 until the collapse of the USSR, Russian had played a prominent role in the public sphere, whereas Ukrainian had been marginal. In the 1990s, Ukrainian language legislation focused on the functioning of the state language and the support to minority languages, but the coexistence of Russian and Ukrainian has always represented a complex and debated issue, including because of Russian political interference. In 2012, language policy was reoriented towards a new form of 'disguised' Russification, whereas in 2019, a new language law was approved with the intent of reaffirming the centrality of the state language (Ukrainian) and to support its functional development all over the country.

In our analysis, we showed the existence of common aspects recurring in the language legislation of the 1920s as well as in the 2019 language law: in both, support for Ukrainian in the state apparatus, educational system, and media has been officially formalized. Moreover, people required to be assessed in regard to their linguistic proficiency are indicated in the 1920s (state officials and functionaries) and in the 2019 language law (main public and political figures, civil servants, lawyers, judges, military servicemen, education and academic workers, officers, etc.). In both cases, the legislation assures the organization of free language courses.

Furthermore, in the 1920s and in 2019, it seems that the institutions, although not convinced or to a certain extent forced, perceived the importance of supporting the Ukrainian language, whether considering this choice a tactical delay (1920s) or a necessary response to the social rising sensibility towards

the linguistic issue (2019), and in both cases because of previous Russification tendencies. Finally, linguists and scholars worked towards the affirmation of a stable and solid linguistic norm, as proven by the spelling reforms of 1928 and 2019, and the adoption of some puristic recommendations or indications. Despite the descriptive nature of this contribution, we hope it will prompt new and more in-depth analyses and comparisons between these two seminal periods in Ukraine's cultural and linguistic history.

REFERENCES

- Azhniuk, B. (2017). Ukrainian Language Legislation and the National Crisis. *Harvard Ukrainian Studies. The Battle for Ukrainian: A comparative perspective (2017–2018)*, 35(1/4), 311–329.
- Azhniuk, B. (2019). Kryterii otsiniuvannia movnoï polityky. In B. Azhniuk (Ed.), *Movne zakonodavstvo i movna polityka: Ukraïna, Ievropa, svit* (pp. 25–49). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Besters-Dilger, J. (Ed.). (2009). *Language policy and Language Situation in Ukraine: Analysis and Recommendation*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Besters-Dil'ger, J. (2010). Syl'ni ta slabki storony ievropeis'koï khartii rehional'nykh abo minoritytarnykh mov: Zakhidnoievropeis'kyi dosvid. *Movoznavstvo*, 1, 94–99 (in Ukrainian).
- Brytsyn, V. M. (2004). Movna polityka. In V. M. Rusanivs'kyi & O. O. Taranenko (Eds.), *Ukraïns'ka mova. Entsyklopediia* (2nd ed.) (pp. 357–361). Kyiv: Vydavnytstvo "Ukraïns'ka entsyklopediia" im. M. P. Bazhana (in Ukrainian).
- Cardona, G. (1987). *Introduzione alla sociolinguistica*. Turin: Loescher (in Italian).
- Chabod, F. (1997). *L'idea di nazione* (9th ed.) (A. Saitta & E. Sestan, Eds.). Rome: Laterza (in Italian).
- Constitution of Ukraine (2022, April 4). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_Ukraine.
- Danylenko, A. (2017). The “doubling of hallelujah” for the “bastard tongue”: The Ukrainian language question in Russian Ukraine, 1905–1916. In M. Flier & A. Graziosi (Eds.), *The battle for Ukrainian. A comparative perspective* (pp. 63–95). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Danylenko, A., & Naienko, H. (2019). Linguistic russification in Russian Ukraine: Languages, imperial models, and policies. *Russian Linguistics*, 43, 19–39.
- Danylevs'ka, O. (2009). *Mova v revoliutsii ta revoliutsiia v movi: Movna polityka Tsentral'noi Rady, Het'manatu, Dyrektorii UNR*. Kyiv: Natsional'na Akademiia Nauk Ukraïny, Instytut Ukraïns'koï movy NAN Ukraïny (in Ukrainian).
- Del Gaudio, S. (2010). *On the nature of Suržyk: A double perspective*. Munich; Berlin: Otto Sagner.
- Del Gaudio, S. (2015). Linguistic ideologies and language changes in contemporary Ukrainian grammar and lexis. *Die Welt der Slaven*, 60(1), 145–165.
- Dell'Aquila, V., & Iannàccaro, G. (2004). *La pianificazione linguistica. Lingue, società e istituzioni*. Rome: Carocci (in Italian).
- European Charter for regional or minority languages (1992). <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/text-of-the-charter>.
- Fishman, J. (2006). Language policy and language shift. In T. Ricento (Ed.), *An introduction to language policy: Theory and method* (pp. 311–328). Malden, MA; Oxford: Blackwell.
- Formigari, L. (1993). *Signs, science and politics. Philosophies of language in Europe, 1700–1830* (W. Dodd, Trans.). Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. (Original work published 1990).
- Gazzola, M. (2006). La gestione del multilinguismo nell'Unione europea. In M. Gazzola, F. Guerini, & A. Carli (Eds.), *Le sfide della politica linguistica di oggi. Fra la valorizzazione del multilinguismo migratorio locale e le istanze del plurilinguismo europeo* (pp. 15–116). Milan: Franco Angeli (in Italian).

- Hirsch, F. (2005). *Empire of nations: Ethnographic knowledge and the making of the Soviet Union*. Ithaca: Cornell University Press.
- Hogan-Brun, G., Ozolines, U., Ramonienė, M., & Rannut, M. (2007). Language politics and practice in the Baltic States. *Current Issues in Language Planning*, 8(4), 469–631.
- Hogan-Brun, G., Melnyk, S. (2012). Language policy management in the former Soviet sphere. In B. Spolsky (Ed.), *The Cambridge Handbook of Language Policy* (pp. 592–616). Cambridge: Cambridge University Press.
- Iakubinskii, L. P. (1931). F. de Sossior o nevozmozhnosti iazykovoi politiki. *Jazykovedenie i Materializm*, 2. Moscow (in Russian).
- Iavorska, G. (2010). The impact of ideologies on the standardization of modern Ukrainian. *International Journal of the Sociology of Language*, 201, 163–197.
- Iefimenko, H. (2017). Bolshevik language policy as a reflection of the ideas and practice of communist construction, 1919–1933. In M. Flier & A. Graziosi (Eds.), *The battle for Ukrainian. A comparative perspective* (pp. 167–194). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Iermolenko, S. Ia., Bybyk, S. P., & Todor, O. H. (2001). *Ukrains'ka mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv*. Kyiv: Lybid' (in Ukrainian).
- Kamusella, T. (2017). The rise and dynamics of the normative isomorphism of language, nation, and state in Central Europe. In M. Flier & A. Graziosi (Eds.), *The battle for Ukrainian. A comparative perspective* (pp. 415–451). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Klein, G. (2006). *Nozioni e strumenti di sociolinguistica: Con esercitazioni e glossario*. Rome: Aracne (in Italian).
- Kulyk, V. (2013). Language policy in Ukraine: What people want the state to do. *East European Politics & Societies*, 27, 280–307.
- Kurylo, O. (1925). *Uvahy do suchasnoi ukrains'koï literaturnoi movy* (3rd ed.). Kyiv: Knyhospilka [Ukrains'ka Akademiia Nauk. Zbirnyk istorychno-filolohichnoho viddil'u № 8] (in Ukrainian).
- Martin, T. (2001). *The affirmative action empire. Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca; London: Cornell University Press.
- Moser, M. (2013). *Language policy and the discourse on languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich (25 February 2010 – 28 October 2012)*. Stuttgart: Ibidem.
- Moser, M. (2016a). Ukrainian “Language-Building” in light of Ukrainian nation-building: Critical remarks on the historiography of the Ukrainian language. In *New contributions to the history of the Ukrainian language* (pp. 337–349). Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.
- Moser, M. (2016b). “Ruthenians” and the “Ruthenian Language” in Galician grammars dating from the first half of the nineteenth century. In *New contributions to the history of the Ukrainian language* (pp. 171–218). Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.
- Moser, M. (2016c). “Ukrainization” and the Ukrainian language. In *New contributions to the history of the Ukrainian language* (pp. 482–584). Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.
- Moser, M. (2019). Shche raz pro “Ievropeis'ku khartiïu rehional'nykh abo minorityarnykh mov” v Ukraïni. In B. Azhniuk (Ed.), *Movne zakonodavstvo i movna polityka: Ukraïna, Ievropa, svit* (pp. 15–24). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Movnyi Zakon, 2704–VIII (2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2704-19#Text> (in Ukrainian).
- Orazi, L. (2019). Eurasianism, Marrism and Ukraine: An attempt to discuss some linguistic and cultural ideas through the common theme of Ukraine. In E. Velmezova (Ed.), *Kniga o knige: Perechityvaia “Strukturu i tselostnost'” Patrika Serio/Un livre sur un livre: en relisant “Structure et totalité” de Patrick Sériot* (pp. 145–165). UNIL: Indrik.
- Pauly, M. (2014). *Breaking the tongue: Language, education and power in Soviet Ukraine, 1923–1934*. Toronto: University of Toronto Press.
- Remy, J. (2017). Against All Odds: Ukrainian in the Russian Empire in the Second Half of the Nineteenth Century. In M. Flier & A. Graziosi (Eds.), *The battle for Ukrainian. A comparative perspective* (pp. 43–61). Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Renzi, L. (1981). *La politica linguistica della Rivoluzione francese. Studio sulle origini e la natura del Giacobinismo linguistico*. Naples: Liguori editore (in Italian).
- Semchyns'kyi, S. (1988). *Zahal'ne movoznavstvo*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
- Sériot, P. (2010a). Introduction. Ni tout à fait un autre, ni tout à fait le même. In *Les langues ne sont pas de choses. Discours sur la langue et souffrance identitaire en Europe centrale et orientale* (pp. 13–18). Paris: Pétra (in French).
- Sériot, P. (2010b). *Ethnos et demos: La construction discursive de l'identité collective*. In *Les langues ne sont pas de choses. Discours sur la langue et souffrance identitaire en Europe centrale et orientale* (pp. 67–77). Paris: Pétra. (Original work published in 1997) (in French).
- Shevelov, G. Y. (1989). *The Ukrainian Language in the First Half of the Twentieth Century (1900–1941). Its State and Status*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Skopnenko, O. (2019). Bilorus'ka mova v ofitsiinii sferi Bilorusi: Retrospektyva ta suchasnyi stan. In B. Azhniuk (Ed.), *Movne zakonodavstvo i movna polityka: Ukraïna, Ievropa, svit* (p. 189–212). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Smith, M. (2017). An empire of substitutions: The language factor in Russian Revolution. In M. Flier & A. Graziosi (Eds.), *The battle for Ukrainian. A comparative perspective* (pp. 143–166). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sokolova, S. O. (2021). Ukraïns'ko-Rosiis'kyi bilinhvizm v Ukraïni: Spryiniattia zseredyny ta zovni. *Ukraïns'ka Mova*, 3(79), 30–53 (in Ukrainian).
- Spolsky, B. (2004). *Language policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Symaniec, V. (2012). *La construction idéologique slave orientale. Langues, races et nations dans la Russie du XIXe siècle*. Paris: Pétra (in French).
- Tsar, I. M. (2020). Movna adaptatsiia molodykh pereselentsiv iz Donbasu ta Krymu v bilinhval'nomu seredovyshchi. *Ukraïns'ka Mova*, 1(73), 113–128 (in Ukrainian).
- Ulaniuk, I. (2011). Language policies and law in education in Post-Soviet Belarus. *ECMI Working Paper*, 50.
- Van Ree, E. (1994). Stalin and the national question. *Revolutionary Russia*, 7(2), 214–238.
- Von Humboldt, W. (1971). *Linguistic variability and intellectual development*. Miami: University of Miami Press.

Received 25.03.2022

Accepted 15.05.2022

Laura Orazi, PhD, ад'юнк / контрактний викладач кафедри гуманітарних наук, Мачератський університет
Corso Savour, 2, Palazzo Ugolini, Macerata, 62100, Italy
E-mail: l.orazi5@unimc.it
<https://orcid.org/0000-0002-8752-7598>

УКРАЇНЬСЬКА МОВНА ПОЛІТИКА У 1920-х І ПІСЛЯ 1991 РОКУ: ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті проаналізовано основні характеристики мовної політики в радянській Україні 20-х років ХХ століття та в сучасній Україні, починаючи з 1991 року. Визначено фундаментальну роль мови у становленні української національної ідентичності. У 20-х роках більшовицька влада схвалила, проте втілила частково політику так званої українізації. Упровадження цієї політики дозволило досягнути значних результатів в освіті, видавництві та, меншою мірою, у політичному житті країни. Після здобуття незалежності Україна відбудовувала та провадила мовну політику вже в постколоніальному контексті. Необхідно було зміцнити центральне місце української мови та відлагодити її співіснування з російською. Прийняття Закону України *Про засади державної мовної політики* (2012) призвело до нової форми російщення. Натомість Закон України *Про забезпечення функціонування української мови як державної* (2019), підтриманий широкими верствами громадянського суспільства, сприяв використанню української мови у сферах, де раніше переважала російська.

Ключові слова: мовна політика, Україна, 20-ті роки, незалежність, ідентичність

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.02.023>
УДК 811.161.2'373.611:398.91(477.83/.86)"18"

Л. П. ГНАТЮК, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
бульв. Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601
E-mail: lidahnatjuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8318-3900>

ОКАЗИОНАЛЬНА ДЕРИВАЦІЯ ЯК ВИЯВ СПЕЦИФІКИ НАРОДНОГО МОВОМИСЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ГАЛИЦЬКО-РУСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИПОВІДОК, ЗІБРАНИХ І ВПОРЯДКОВАНИХ ІВАНОМ ФРАНКОМ)

У статті досліджено okazionalізм, засвідчені в пареміях збірки *Галицько-руські народні приповідки* (1901–1910), які записав і впорядкував Іван Франко. Неузальні одиниці з яскравою експресивністю репрезентують оригінальне мовомислення галичан у ХІХ ст., виражають потужні можливості національної лінгвальної системи. З'ясовано семантику й особливості творення репрезентантів okazionalної деривації, виявлено наявність чи відсутність приповідок, у яких засвідчено ці okazionalізми, у збірці Матвія Номиса (з урахуванням вказівки упорядника на регіон фіксації висловів), що дозволяє встановити загальноукраїнський чи локально галицький характер розглянутих пареміологічних одиниць. Важливо, що більшість із галицьких приповідок письменник прокоментував, що дає дослідникові унікальну можливість зрозуміти і значення вислову в контексті мовної картини світу галичан у ХІХ ст., і комунікативну ситуацію, у якій вживали цю мовну одиницю, і твірну основу, від якої утворено okazionalізм. Найбільш продуктивними є результати okazionalної лексичної деривації. Найпоширенішими способами творення okazionalних іменників є суфіксальний і конфіксальний, композиція, композиція із суфіксацією; дієслів — суфіксальний і конфіксальний; нечисленні okazionalні прикметники утворено переважно суфіксальним способом; okazionalні прислівники поодинокі. Показано багатство словотворчих засобів, здебільшого узальних, застосованих в акті мовотворчості. Виявлено й проаналізовано також семантичні okazionalізми.

Ключові слова: українська мова ХІХ ст., мовна картина світу українців ХІХ ст., паремії, способи словотворення, okazionalізм

1. ВСТУП

Okazionalізми є яскравим показником потужності мовної системи, який засвідчує її динамічний характер, виявом творчого пошуку індивідуальної та колективної мовних особистостей, засобом апеляції до емоцій

Ц и т у в а н н я: Гнатюк, Л. П. (2022). Okazionalна деривація як вияв специфіки народного мовомислення (на матеріалі *Галицько-руських народних приповідок*, зібраних і впорядкованих Іваном Франком). *Українська мова*, 2(82), 23–37. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.02.023>

адресата й активізації його мислення в певній комунікативній ситуації шляхом інтенсифікації виразності висловлення.

В українському мовознавстві загальноприйнятим є визначення окаязіоналізму, запропоноване Н. Ф. Клименко та Л. О. Пустовіт: «Окаязіоналізм (від лат. *occasionalis* — випадковий) — незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного в мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи норми мовної, що існує лише в певному контексті, в якому воно виникло. Окаязіоналізми зіставляються зі словами узуальними, від неологізмів відрізняються тим, що зберігають свою новизну, незалежно від реального часу їх утворення» (Пустовіт & Клименко, 2007, с. 451—452). Ж. В. Колоїз розуміє окаязіоналізм ширше: це «новотворена одиниця (лексема, фраза, семема і т. ін.), відсутня в системі мови, невідома її носіям, здебільшого не відтворювана, а утворювана у процесі мовлення, спродукована для конкретної ситуації спілкування» (Колоїз, 2015, с. 3).

Актуальним проблемам сучасного українського окаязіонального словотворення присвячено праці Г. М. Віняр, Г. М. Вокальчук, В. В. Герман, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, Ж. В. Колоїз, Д. В. Мазурик, Л. І. Мацько, А. М. Нелюби, І. А. Самойлової, Н. М. Соллогуб, М. І. Степаненка, О. А. Стишова, Г. М. Сюти, О. М. Турчак, Т. Г. Юрченко та ін., у яких у різних аспектах досліджено індивідуально-авторські неологізми. Цікаві наслідки незузальної деривації, зазначені в українській літературній мові та народній мовотворчості в часи незалежної України, наведено в лексикографічних працях *Словник новотворів української мови кінця ХХ ст.* Г. М. Віняр та Л. Р. Шпачук (2002), *Нове в українській лексичі: Словник-довідник* Д. В. Мазурик (2002), *Глумачно-словотвірний словник окаязіоналізмів* Ж. В. Колоїз (2003), *Лексико-словотвірні інновації* А. М. Нелюби (2004), *Український жаргон* Л. О. Ставицької (2005), *Нові слова та значення* Л. В. Туровської та Л. М. Василькової (2008), *Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики* Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критської, Т. К. Пуздиревої, Ю. В. Романюк (2013); *Словотворчість незалежної України. 2012—2016* А. М. Нелюби та Є. О. Редька (2017) тощо.

Проте дослідники зауважують, що все ще недостатньо вивченим на сьогодні є окаязіональне словотворення як ресурс для поповнення і розвитку українського лексикону, зокрема його образного й оцінного потенціалу; як джерело виникнення нових словотвірних моделей для мовної категоризації сучасної дійсності (Кислюк, 2020, с. 31). На нашу думку, потребує ширшого висвітлення незузальне словотворення як результат мовної практики діалектоносіїв (про західнополіські окаязіоналізми див. Аркушин, 2014, с. 123—126); як продукт мовотворчості видатних постатей минулого (про окаязіоналізми у Г. Сковороди див. Гнатюк, 2010, с. 331—337); як наслідок лінгвокреативності національної мовної особистості, який проливає світло на окаязіональні дериваційні

процеси та їхній прагматичний потенціал у різні періоди розвитку української мови, дає важливу інформацію про специфіку певних фрагментів національної мовної картини світу й становить органічну частину історії української неології (про семантику, способи творення, долю в сучасній комунікації okazіоналізмів, засвідчених у складі пареміологічних одиниць, які зібрав Матвій Номис у збірці *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (1864), див. Гнатюк, 2021). Okazіоналізми відіграють важливу роль у розширенні й поглибленні когнітивного простору української мови (Карпіловська, 2021), проте в історико-лінгвістичному аспекті ця проблема досліджена мало.

Природно, що неuzuальні дериваційні процеси притаманні мові на різних етапах її розвитку. Наслідки okazіональної деривації в мовній картині світу українців минулих століть у зіставленні з відповідними зуальними формами дають важливу інформацію про словотвірні можливості тогочасної української мови, провідні тенденції, способи й засоби об'єктивації нестандартного мислення.

Okazіоналізми попередніх періодів розвитку української мови потрібно досліджувати з урахуванням того, що не все те, що з погляду сучасної мовної свідомості здається наслідком ненормативного словотворення, є таким у межах певного історичного періоду функціонування української мови. Тому необхідно з'ясувати, чи ті одиниці, які видаються сучасному читачеві неuzuальними, були такими для мовця певної доби.

Мета пропонованої розвідки — виявити okazіоналізми з *Галицько-руських народних приповідок* (1901—1910), зібраних і впорядкованих Іваном Франком, з'ясувати їхню семантику й особливості творення крізь призму галицької мовної картини світу XIX ст.; установити наявність чи відсутність приповідок, у яких засвідчено ці okazіоналізми, у збірці Матвія Номиса (з урахуванням вказівки упорядника на регіон фіксації висловів), що дозволить зробити висновок про загальноукраїнський чи локально галицький характер розглянутих пареміологічних одиниць.

Важливо, що більшість із приповідок укладеної ним збірки І. Франко прокоментував, що дає дослідникові унікальну можливість зрозуміти і значення вислову в контексті мовної картини світу галичан у XIX ст., і комунікативну ситуацію, у якій вживали паремію, і твірну основу, від якої утворено okazіоналізм. Усі наведені нижче неuzuальні одиниці перевірено на предмет їх фіксації в словниках, зокрема в історичних та діалектних. Щодо наявності в реєстрі деяких лексикографічних праць окремих слів, які ми все ж вважаємо неuzuальними, даємо пояснення. При цитуванні джерел зберігаємо правопис оригіналу.

2. НЕУЗУАЛЬНІ ДЕРИВАТИ В ГАЛИЦЬКО-РУСЬКИХ НАРОДНИХ ПРИПОВІДКАХ

2.1. Оказіональні іменники на позначення осіб

Відомо, що найбільш продуктивними є результати okazіональної лексичної деривації (Колоїз, 2007, с. 219), що підтверджує і наш аналіз галицьких паремій. Велику групу незувальних іменників у розгляданій збірці становлять репрезентанти осіб, утворені здебільшого за допомогою зувальних способів і засобів словотворення.

З-поміж okazіоналізмів на позначення осіб привертають увагу ті, які номінують людину як носія непроцесуальної ознаки, зокрема за внутрішніми характеристиками, адже в народі пильно придивлялися до схильностей і вдачі людини, наслідком чого нерідко був оригінальний спосіб їх об'єктивзації з виразною оцінністю, здебільшого негативною. Цікавий фемінітив засвідчено від іменника чоловічого роду *кат* унаслідок використання зувального словотворчого суфікса: *Така пся кров, як катиці* (коментар упорядника: «Про лиху жінку. Катица — fem. від кат») (Ф. 2, с. 808).

Яскраво характеризують особу okazіональні композити з першою основою *дармо-*, яка репрезентує рідко вживаний нині прислівник *дармо* 'даремно': *То якийсь дармопчих, не робітник* (зауваження укладача: «Говорять про лінивого до роботи, а балакучого, жартолюбного чоловіка») (Ф. 1, с. 718); *То пан майстер дармохляп, що хто кине, а він хап* (коментар упорядника: «Глузують із голодранця, може, первісно нероботящого взимі муляря») (Ф. 1, с. 718). Наведені одиниці утворено за зразком *дармоїд*, *дармовис* (*дармовіс*) [Б. Грінченко пояснив наведені варіанти так: «1. Безполезно висящая вещь. 2. Пелерина въ шинели. 3. Брелокъ, подвѣска, подвѣсное украшеніе. 4. Лишний участникъ въ дѣлѣ, человекъ, присутствующій безъ надобности. 5. Phallus impotentis. 6. *Мн. ч.* Связь, перекадина между двумя кольями» (Г. 1, с. 358)], *дармограй* [Є. Желехівський і С. Недільський витлумачили *дармограй* як «der umsonst spielt» (Ж. 1, с. 172)]. Okазіональні лексеми, як і зувальні, постали шляхом поєднання композиції з нульовою суфіксацією: *дармопчих* < [той, хто] *дармо пчихає*; *дармохляп* < [той, хто] *дармо хляпає*.

Цікавими є незувальні іменники, які називають особу за зовнішніми ознаками. За територіальною належністю схарактеризовано особу у вислові *Вийшов як заболотей на милі*. Значення цього okazіоналізму упорядник збірки пояснив так: «*Заболотями* в Нагуєвичах називають селян із наддністрових сіл, як Грушів, Колодруби і т. и. Вони ходять звичайно дуже брудно від невилазного болота, в якому живуть» (Ф. 2, с. 187). На нашу думку, *заболотей* мотивовано сполукою *за болотом* і утворено з використанням уніфікса — різновиду одиничних зв'язаних морфем (Клименко, 2007, с. 777) — *-ей*. За даними *Словника афіксальних морфем української мови*, на понад 130 тис. простих афіксальних слів цей суфікс на позначення істоти засвідчено лише в *іудей*, *соловей* (САМУМ, с. 129).

Виразно експресивними є неузальні іменники, що позначають особу як носія процесуальної ознаки. Наведений у паремії *Оби бив який терпяк, а мусит тебе полаяти* віддієслівний okazіоналізм постав унаслідок використання суфікса *-ак* (графічно *-як* після напівпом'якшеного приголосного): *терпяк* < [той, хто] *терпить* (пояснення укладача: «Говорить чоловік напасникови, від якого довго зносив лайку і якому нарешті віддає таким за таке») (Ф. 3, с. 272). У лексемі *терпяк* суфікс *-ак* (графічно *-як*), узальний за формою, має okazіональне значення особи. За даними *Словника афіксальних морфем української мови*, на понад 130 тис. простих афіксальних слів графічний варіант суфікса *-ак* — *-як* — зі значенням особи засвідчений у відіменникових (*волияк*) і відприкметникових (*мертвяк*) дериватах, а від дієслів таких утворень практично не зафіксовано (САМУМ, с. 431). Отже, okazіоналізм *терпяк* — унікальний віддієслівний дериват.

Спосіб творення яскравого okazіонального іменника *доскоцень* у пареміях *О, то доскоцень, усього доскочит!* і *Доскоцень ніколи запізно не прийде*, записаних І. Франком у його рідних Нагуєвичах, вичерпно пояснив сам укладач: «Жартливе прозвище *доскоцень*, утворене зі слова *доскочити*, осягнути, здобути, на взір слова *скоцень* — лен, що, дозрівши сам, розпускає свої головки, так що насіне вискакує з них на землю» (Ф. 2, с. 61). Okazіоналізм виник за активною моделлю творення віддієслівних іменників, пор. *викидень, лежень, сидень* тощо.

Okazіоналізм *живко* з паремії *Хвалько сі хвалит, а будько буде, а живко жиє* утворено від *живий* суфіксальним способом за зразком інших іменників у наведеному вислові. Значення цієї приповідки стає зрозумілим, якщо взяти до уваги її варіант *Хвалько сі хвалит, а будько буде*, який І. Франко пояснив так: «Характеризують ріжницю між самохвалом і поважним чоловіком» (Ф. 3, с. 339).

Шляхом безафіксного словотворення постала назва особи, яка нікого не боїться: *І небоя вовки з'їли / ...ззідьит* (зауваження укладача: «Відповідають хвалькови або смільчакови, який каже, що того а того не боїться») (Ф. 1, с. 354); в іншому місці письменник тлумачить значення okazіоналізму: «*Небій* — такий, що нічого не боїться» (Ф. 3, с. 644). Цю паремію засвідчено й у збірці М. Номиса у формі *І небоя вовки їдять* (Н., с. 216, № 4314) із покликанням зокрема на Київ як місце її вживання, тобто наведена одиниця мала загальноукраїнське поширення.

Основоскладанням утворено okazіоналізм, який характеризує особу як носія процесуальної ознаки за рисами поведінки, у вислові *Комісар — скачиборозда* (коментар Франка: «Мабуть, мова про фінансового комісара, що слідить за нелегальним тютюном і за втікачами-селянами скаче по бороздах») (Ф. 2, с. 380). Прикметно, що засвідчені у приповідках найменування осіб *Нагнибіда* (коментар Франка: «Говорять про нуждаря, що гне свою біду») (Ф. 2, с. 573), *Кадигріб* (пояснення упорядника до приповідки *Кадигріб кадигробом*: «Згідно

говорять про попа, мовляв: піп ніколи не покидається свого звичаю») (Ф. 2, с. 311), утворені за такою самою моделлю (поєднанням дієслова 2-ї особи однини в наказовому способі й іменника в називному відмінку однини), підтверджують її продуктивність у народному мовомисленні й функціонують дотепер як українські прізвища.

Яскраво виразними є оказіональні антропоніми, утворені суфіксальним способом. І. Франко вичерпно пояснив, що слугувало мотивувальною основою творення імені вигаданої святої, засвідченого в паремії *Чесць Богу хвала, а свјаті Варгули на офіру*: «Приповідають, випиваючи чарку. Свята Варгуля — фантастична свята, утворена від слова *варга* = *губа*, себто: на офіру своїм власним устам» (Ф. 1, с. 201); пор. польське *warga* 'губа'. Шляхом використання узуальних суфіксів постали й неuzuальні антропоніми *Муравський* < *мурава* у фразеологічних одиницях *Віддати ся за Муравського* (коментар І. Франка: «Вмерти, про жінку») та *Від Муравського ніхто не втече* (примітка укладача: «Від мурави, якою покритий гріб, від гробу, смерти») (Ф. 2, с. 561), а також *Танська* < *таній* 'дешевий' (поширений у Галичині полонізм) уripовідці *Пані Танська, що в небі табаку продає* (коментар І. Франка: «Жартують із такого, що хоче щось дороге тано купити») (Ф. 3, с. 258).

2.2. Оказіональні іменники на позначення предметів і понять

В аналізованій збірці засвідчено чимало неuzuальних дериватів на позначення різних предметів і понять, актуальних для концептуальної і відповідно — мовної картини світу українців ХІХ ст. Значна частина з них утворена суфіксальним способом.

Внутрішня форма оказіоналізму *бринькачі* увиразнює його значення: *Де бринькачі, там і слухачі... / Коби бринькачі, будут слухачі...* (коментар І. Франка: «Бринькачі — гроші») (Ф. 1, с. 187). У словнику Б. Грінченка цю лексему пояснено як «звонкая монета» і проілюстровано лише першим із наведених у збірці І. Франка варіантів (Г. 1, с. 99).

Пов'язаний із банківською справою неuzuальний іменник надає жартівливого відтінку вислову *Пропали проценята* (коментар І. Франка: «Проценята — жартливо замість проценти») (Ф. 3, с. 665). Цей оказіоналізм утворено від усіченої основи лексеми *проценти* за допомогою узуального суфікса.

Яскравої експресивності надає неuzuальним іменникам на позначення органів людини суфікс згрубілості: *Коби но через горлище, а через кицище мусит* (коментар І. Франка: «Знач. коби проковтнути, а живіт якось стравить. Говорять про просту, несмачну страву, але також образово про якусь неприємну, гидку справу, яку чоловік таки мусить перебути») (Ф. 1, с. 596). Цей суфікс використано і для творення оказіоналізму у вислові *Поганий би му вік був! / Поганий би му вічище!* (пояснення письменника: «Знач. щоб жив погано, зазнавав нещастя, а ще більше сорому та зневаги між людьми») (Ф. 1, с. 327).

Зафіксовані у збірці okazіональні зооніми, які номінують свиню за зовнішніми ознаками, вступають у синонімічні відношення: *порилуч* і *моркогриз*. Перший із них, як свідчить контекст приповідки, має жартівливий характер: *Порилуч, а виразнійше кажучи: той когут, що носом ворота підносить* (Ф. 2, с. 766). Він мотивований іменником *рило* й утворений конфіксальним способом; імовірно також, що названий okazіоналізм виник під впливом дієслова *порити*. У вислові *Свиня — моркогриз* (коментар І. Франка: «Свиня любить дуже рити і виїдати моркву») (Ф. 3, с. 85) незуальний іменник утворено шляхом складання основ мотивувальної сполуки [*той, хто*] *моркву гризе*. Виразно антропоцентричним є okazіоналізм на позначення дрібної риби: *Риба — розіплюйхліб* (коментар І. Франка: «Їдячи дрібні риби, треба випльовувати багато дрібних кісток, при чім випльовуються також кавалки хліба») (Ф. 3, с. 19), утворений основоскладанням шляхом поєднання дієслова в наказовому способі й іменника.

Експресивно маркованим є демінутив *хвилейка*: *Раз у рік така хвилейка, що й тварина бисідує з собов, а тобі замурувало рот до матери* (коментар І. Франка: «Примовляла мати до сина, який увесь різдвяний вечір мовчав, розсердившись чогось на неї. Народне віруванє, що в різдвяний вечір воли та корови дістають дар промовляти людськими словами») (Ф. 3, с. 340). На нашу думку, *хвилейка* < *хвиленька* під впливом діалектного *малейкий* (СУМ 4, с. 605) < *маленький* або за зразком *хлопчейко* (пор. *Днись хлопчейка мати — велике що*; І. Франко зауважив: «Говорить чоловік, що має сина, помічника в роботі») (Ф. 3, с. 359). М. Зубрицький у своїй розвідці про імена, назви і прізвиська селян с. Мшанця колишнього Старосамбірського повіту підтвердив поширеність лексеми *хлопчейко* на цій території: «Діти мовлять *тату, мато*, а родичі кличуть дітий по імію, а батько або мати, бесідуючи про сина, повість: *наш хлопчейко*» (Зубрицький, 1907, с. 152). Антропоніми, зокрема прізвиськові назви, зберегли такі утворення, пор. *Скупейко, Стахейко*.

Більшість okazіоналізмів на позначення абстрактних понять утворено суфіксальним способом від відповідних прикметників. Привертає увагу іменник *біднівствó*: *З біднівствá пристав* (пояснення письменника: «Себто з бідного дому, з бідної сім'ї оженився і перейшов жити в жінчину сім'ю») (Ф. 1, с. 95). У словнику Б. Грінченка цю лексему подано в такому самому значенні й проілюстровано лише наведеною приповідкою зі збірки І. Франка (Ф. 1, с. 62), а у реєстровій частині лексикону Є. Желехівського і С. Недільського стаття *біднівство* (напевно, слово було відоме укладачам із галицьких паремій) відсилає до зуального *бідність* (Ж. 1, с. 28).

Оказіональна лексема *скупиця* 'скупість', засвідчена у приповідці *Ни наша скупицьи, но наш нистаток* (коментар І. Франка: «Говорять незаможні люди, не маючи чим прийняти гостей») (Ф. 3, с. 149), виникла шляхом додавання до прикметникової основи суфікса, уживаного

переважно для називання осіб, предметів, проміжків часу, робіт, які відбуваються протягом певного періоду, явищ природи, хвороб, стосунків між людьми (*молодиця, криниця, косовиця, ожеледиця, моровиця, крикливиця, міжусобиця*), а не абстрактних понять. Іншими словами, узуальний суфікс використано в оказіональному словотвірному значенні. Лексему *скупиця* ‘скупість’ наведено в *Лексиконі львівському: поважно і на жарт* і проілюстровано тією самою приповідкою, яку зафіксував І. Франко (ЛЛ, с. 714—715). Пор. з іншим варіантом вислову, у якому наведено загальноновживаний відповідник: *Не наша скупість, ино незможність* (Ф. 3, с. 149).

Оказіоналізм у паремії *Цвітень — переплітень, бо переплітає трохи зими, трохи літа* (коментар І. Франка: «Народній погляд на цвітневу погоду») (Ф. 3, с. 378) виник унаслідок римування. У приповідці названо дієслівну мотивувальну основу, від якої його утворено.

У збірці паремій привертають увагу неuzuальні топоніми, утворені суфіксальним способом від відповідних дієслів: *Бував у Буваличах* (коментар Франка: «Буваличі — фантастична місцевість для означення різних пригод, які трапляються чоловікові. Те ж Ном. 5775») (Ф. 1, с. 189); *Бував я в Буваличах і видав Видаличі* (зауваження упорядника: «Видаличі — всякі незвичайні сцени і лихі пригоди») (Ф. 1, с. 189). Вигаданий топонім *Лежухів* у приповідці *Іду до Лежухова* (примітка І. Франка: «Лежухів — не село, а місце, де лежиться») (Ф. 2, с. 458) мотивований, очевидно, іменником *лежух* (= *лежень*) (Г. 2, с. 353).

Оказіональний топонім *Тудорів* мотивовано прислівником *туди*: *Іди сину й до Тудорова, там вже є но єдна Циганка, й там се вженши, я ти ни бороню* (пояснення письменника: «Кепкуючи, говорять до парубка, який у своїм селі не може найти собі жінки») (Ф. 3, с. 300). Наявність омонімічного реального омоніма *Тудорів* (на Тернопільщині) породжує ефект мовної гри у свідомості реципієнта.

Потреба римування спричинила появу оказіоналізму *Вінінок* < *Вінніг* на позначення відомого міста: *Коби міні до Вінінку, там я знайду хліба дрібку* (коментар І. Франка: «Вінніг — головне місто канадської провінції Альберти, центр канадської еміграції гал. русинів. Приповідка повстала серед перших східно-галицьких емігрантів») (Ф. 1, с. 333).

2.3. Оказіональні прикметники

Неuzuальні прикметникові деривати також утворено переважно суфіксальним способом. Оказіональний прикметник *підскіцький* у вислові *Заграв му підскіцької* (пояснення письменника: «Іронічно: довів його до злости, так що чоловік аж підскакує спересердя») (Ф. 2, с. 193) мотивований іменником *підскік*, який Б. Грінченко пояснив як «прыжекъ, подпрыгиванье» (Г. 3, с. 179).

У своєму рідному селі І. Франко записав приповідку *Іди до мари маренної!*, де оказіональний прикметник *маренна* постав суфіксальним

способом унаслідок обігрування іменника *мара* (значення вислову письменник пояснив так: «З ненавистю: іди геть») (Ф. 3, с. 623). Ця модель для творення інтенсивів також відома українській мові: *сила-силенна, тьма-тьменна*.

Оригінальним є okazіоналізм *запливомізький*, утворений шляхом композиції із суфіксацією від [той, у кого] *запливли мізки: То якийсь запливомізький* (тлумачення упорядника: «Чоловік, якому мозок запливає різними дикими концептами, напівбожевільний») (Ф. 2, с. 206).

2.4. Оказіональні дієслова

З-поміж неuzuальних утворень у записаних І. Франком приповідках значну групу становлять дієслова, мотивовані іменниками. Від назви народного музичного інструмента суфіксальним способом утворено okazіоналізм, який, як свідчить покликання на територію його побутування, виник у рідному селі письменника: *Бандурити кому голову* (коментар Франка: «Дурити кого, туманити») (Ф. 3, с. 493). Можливо, значення в цьому випадку було підтримуване наголосом, унаслідок чого виник відзвук: *дуріти-бандуріти* (пор. *майстер-ламмайстер*). Цікаво, що *бандурити* навів і Д. Яворницький у значенні ‘натягувати’ (Я., с. 12). Іншими словниками цієї одиниці не зафіксовано. Напевно, йдеться про незалежне творення okazіоналізмів від того самого мотивувального слова на різних теренах України.

У своїх Нагуєвичих І. Франко почув і записав okazіональний дериват *позлодіяти: Дармо мене позлодіяв*, витлумачивши значення вислову так: «Назвав мене злодієм без підстави» (Ф. 2, с. 750). Це перехідне неuzuальне дієслово, яке має значення ‘назвати когось злодієм’, утворено префіксальним способом від *злодіяти* ‘чинити зло’. Припускаємо, що *злодіяти* існувало в народному мовленні поряд із зафіксованим у словнику за редакцією Б. Грінченка *злодіячити* «воровать» (Г. 2, с. 160). Це припущення ґрунтується на тому, що в *Російсько-українському словнику* за редакцією А. Кримського та С. Єфремова *злодіяти* наведено як один із відповідників до російського *злодействовать* (РУС 2(1), с. 124).

У галицьких приповідках натрапляємо на неперехідне okazіональне дієслово *полюдіти* ‘досягти повноліття’: *Коби полюділа, а покрасіє; Як полюдіє, то й пофайніє* (коментар письменника: «Про дівчину, що доходить до людей, т. зн. до дозрілих літ») (Ф. 2, с. 758). *Полюдіти*, імовірно, виникло за зразком форми доконаного виду полісемантичного дієслова *полюдніти* (< *людніти*), одним зі значень якого, за Б. Грінченком, є «возмужать» (Г. 3, с. 291).

Яскравим неuzuальним результатом національної мовотворчості є утворене конфіксальним способом дієслово *завишкати*, засвідчене у приказці *На велике ни завишкай, абись малого ни втратив* (примітка укладача: «Не завишкай» — не важ, не ризикуй») (Ф. 3, с. 518). Оказіоналізм *завишкати* мотивований іменником *вішка*, який Б. Грінченко пояснив так: «1. Чердак. 2. На вішках. На столбах» (Г. 1, с. 200). За

нашим власним спостереженням, у Галичині ще й досі можна почути в розмові між селянами «Поскладай сіно на вишках», тобто на горищі.

Конфіксальним способом утворено й дієслово *викоштитися* < *кошт*: *Я викоштыла ся на сина* (коментар І. Франка: «Видала богато гроший, щоб увільнити його з війська») (Ф. 3, с. 523).

Іронічне забарвлення має okazіоналізм *вкрохмалитися*: *Ото сі вкрохмалив!* (пояснення упорядника: «Впився») (Г. 3, с. 529). Б. Грінченко наводить *крохмаль* у двох значеннях: «1. Крахмаль. 2. Кисель» (Г. 2, с. 311). Наведений okazіоналізм мотивований лексемою *крохмаль* саме в другому значенні й утворений також конфіксальним способом.

Конфіксальним способом від іменників утворено й інші okazіональні дієслова, наприклад, *улютитися* < [увійти в] *лють*: *Як ся улютит, пак кістки миче* (примітка укладача: «Говорять про дуже сердитого чоловіка, що, розлютившись, проклинає навіть кости в гробі») (Ф. 3, с. 310). Цікавим є okazіоналізм *проширувати* ‘ставати ширшим’, мотивований іменником *шир* (пор. *шир* > *ширити*): *Землі сі не проширує, а богато народу намножило сі* (пояснення укладача: «Обсервація новочасного зросту людности, якому чимраз менше відповідає обшар управної землі») (Ф. 2, с. 239).

Префіксальним способом від *порядіти* ‘прибрати, привести до порядку’ утворено *допорядити*: *Допоряди до порядку* (коментар упорядника: «Дай тому лад») (Ф. 2, с. 768). Можливо, у процесі творення цієї форми мала місце гра слів, зумовлена сполукою *до порядку* в постпозиції до дієслова. Конструювання наведеної незузальної одиниці ґрунтується на посиленні звучання внутрішньої форми.

Незвичним для сучасної мовної свідомості є відчислівникове okazіональне дієслово *сорокувати*: *Не сорокуй, не сорокуй, за п'ят і двадцет дай, то ти заплатим за быкы* (пояснення укладача: «Говорять, торгуючися за бики, коли властитель жадає сорок ринських, а купці дають 25») (Ф. 3, с. 201).

Привертають увагу okazіональні дієслова, мотивовані словами інших мов. Сам упорядник у коментарі пояснював, як постав народний витвір *згердекати*, який походить із Лемківщини: *Як на чвека згердекат, то ані не знаєш, де ся обернут* (коментар І. Франка: «Характеризують суворого, острого пана, урядника. «Згердекат походить, мабуть, з німецького: Herda! себто: Ходи сюди!») (Ф. 2, с. 224). Таке народне спостереження походить із часів перебування Галичини у складі Австро-Угорщини (1772–1918). Сам письменник вказав на конфіксальний спосіб творення цього okazіоналізму.

Єврейським іменем *Лейба* мотивоване оригінальне незузальне дієслово *розлейбати*, від якого утворено дієприкметник: *Ходит як розлейбаний* (примітка упорядника: «Хитаючись і опустивши руки, недбалий та повільний») (Ф. 2, с. 458).

Одним із найбільш оригінальних дієслівних okazіоналізмів є *заверабожкатися*, похідний від вислову *вера, Боже: Ану за верабожк ай*

ся! (коментар письменника: «Заверабожкатися — сказати *вера Боже*, те саме, що *ій Богу* або *бігме*) (Ф. 3, с. 572) й утворений також конфіксальним способом.

2.5. Оказіональні прислівники

Цікавим є оказіональний прислівник *во віченьки* у вислові *Забувим во віченьки* < *во віки* (зауваження укладача: «Зовсім забув. *Віченьки* від *віки*, не від *очи*) (ГРНП 2, с. 188), утворений із використанням узуального демінутивного суфікса.

Привертає увагу яскрава внутрішня форма оказіонального прислівника, утвореного шляхом складання основ дієслівної сполуки *паси коні*, у вислові *На паси-коні лежати* (коментар Франка: «Лежати на животі, підперши голову руками, позиція, в якій звичайно лежать конюхи, пасучи коней») (Ф. 2, с. 343, див. також Ф. 2, с. 457).

2.6. Семантичні оказіоналізми

У збірці галицьких приповідок зафіксовані оказіональні одиниці, які утворилися на основі узуальних лексем унаслідок семантичних дериваційних процесів. Шляхом актуалізації смислових потенцій лексеми *цілушка* постало її нове значення ‘поцілунок’: *Ліпша цілушка, йік обіймушка*. І. Франко слушно звернув увагу на використання узуально закріпленої матеріальної форми вираження як вторинної номінації: «Гуцульська гра слів: *цілушка* значить окраєць хліба з самого краю, але в сій приказці значить поцілунок» (Ф. 3, с. 387).

У розгляданій збірці натрапляємо на юкстапозитне утворення *Змуль-вода* (Ф. 2, с. 266) < *вода — неначе змуль*. *Змуль*, за свідченням Є. Желехівського і С. Недільського, мало відповідник у німецькій мові «*abgeschwemmte Erde, Schlamm*» ‘затоплена земля, мул’; лексикограф наводить також *змуль-вода* із покликанням на І. Франка та поясненням «*Überschwemmung*» ‘повінь’ (Ж. 1, с. 307). Проте письменник, який записав наведений юкстапозит у своїх рідних Нагуєвичах, витлумачив його інакше: «Так називають сіно, що було під водою повені і яке чути болотяним запахом» (Ф. 2, с. 266). Це значення відрізняється від того, яке навів Є. Желехівський, тобто маємо справу з одиницею з оказіональною семантикою.

Цілком зрозумілою є мотивація оказіоналізму *кипа* у вислові *Кипить кипа без засипа, та й кипить та й кипить!* (коментар І. Франка: «*Кипа* тут у значіню окріп. Приспівувала до танцю жінка, якій скупий чоловік не дав круп засипати окріп на огні, а вона пішла в гостину») (Ф. 3, с. 699). Упорядник у поясненні вжив уточнювальне *тут*, оскільки узуальний омонім *кипа* Б. Грінченко витлумачив як «неповоротливий чоловік, толстая женщина» (Г. 3, с. 45). Було використано форму відомого іменника в оказіональному значенні.

У розгляданій збірці натрапляємо на дієслівні семантичні оказіоналізми, які постали як наслідок уживання слова в переносному значенні: *Заплачу ти, як сі грішми в телю* (коментар Франка: «Знач. як зроблюся

багатим, хоч сего не надіюся ніколи») (Ф. 2, с. 205). Узуальне дієслово *телитися* Б. Грінченко пояснив як «телиться» (Г. 4, с. 252); відповідно *втелитися* — форма dokonаного виду.

Ми вже писали про дієслово *пирожитися* з оказіональним значенням, засвідчене в збірці паремій М. Номиса (Гнатюк, 2021): *Коли не періг, то й не пирожися; Коли пиріг, то й пирожися; Коли не періг, то й не перожися; коли не тямши, то й не берися* (Н., с. 86, 426); регіон поширення висловів — Київ, Канівщина тощо. У схожих контекстах лексема функціонує і в галицьких приказках: *Коли-сь не пиріг, не пирожися; Не пирожися, коли-с не пиріг* (коментар І. Франка: «Коли не господар, то не гоноруйся») (Ф. 2, с. 705); *Най не пирожитися, коли не пиріг; Не пирожися, коли-сь не пиріг, не ворожи, колись не Біг* (Ф. 2, с. 706). У словнику Б. Грінченка лексемі *пирожитися* наведено у двох значеннях: «1) О сло́в чого-ли́бо, напр., глины: вздува́ться <...>. 2) Важничать. *Коли не пиріг, то й не пирожися*. Ном. № 1002» (Г. 3, с. 152). Як бачимо, друге значення проілюстровано єдиним прикладом — розглядаємою паремією. В одинадцятитомному *Словнику української мови пирожитися* зафіксовано із семантикою ‘здійматися (переважно про тісто)’, а також зазначено, що це слово може вживатися образно; як ілюстрацію до образного використання названої лексеми наведено ту саму паремію *Як не пиріг, то й не пирожися* (СУМ 6, с. 357). Отже, є всі підстави вважати, що значення дієслова *пирожитися* в наведених схожих контекстах є оказіональним.

3. ВИСНОВКИ

Отже, оказіоналізми з паремій збірки Івана Франка *Галицько-руські народні приповідки*, репрезентуючи оригінальне мовомислення галичан у ХІХ ст. і їхню мовотворчість, виражають потужні можливості національної лінгвальної системи і водночас — специфіку галицького мовного світу. Для засвідчених у галицьких приповідках неuzuальних одиниць із яскравою експресивністю характерне використання узуальних словотворчих ресурсів, які вражають різноманітністю.

Найбільш продуктивними є результати оказіональної лексичної деривації, що спричинило появу оказіональних іменників, прикметників, дієслів, прислівників. Найпоширенішими способами творення оказіональних іменників є суфіксальний і конфіксальний, композиція, композиція із суфіксацією; дієслів — суфіксальний і конфіксальний; нечисленні оказіональні прикметники утворено переважно суфіксальним способом; оказіональні прислівники поодинокі. В окремих випадках неuzuальні одиниці утворено з використанням уніфікса або узуального суфікса з оказіональним словотвірним значенням. Засвідчено також семантичні оказіоналізми.

Окремі з розглянутих паремій, у яких наявні неuzuальні лексеми, наведено й у збірці Матвія Номиса з покликанням на центральноукраїнські території, тобто такі пареміологічні одиниці мали загальноукраїн-

ське поширення. У перспективі важливо дослідити okazіональне словотворення в діахронії, що дозволить простежити еволюцію його засобів і способів, а також специфіку національної мовної картини світу й національної мовної свідомості на певному часовому відрізку.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Г. — Грінченко, Б. (упор.). (1996—1997). *Словарь української мови* (т. 1—4). Київ: Наукова думка.
- Ж. — Желеховский, Е., & Недільский, С. (упор.). (1886). *Малорусско-німецкий словарь* (т. 1—2). Львів: Друкарня товариства імені Шевченка.
- ЛЛ — Хобзей, Н., Сімович, К., Ястремська, Т., & Дидик-Меуш, Г. (2015). *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Н. — Номис, М. (упор.). (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ: Наукова думка.
- РУС — Кримський, А., Ганцов, В., Голоскевич, Г., Грінченкова, М., Калинович, М., Ніковський, А., Ярошенко, В. (ред.). (2017). *Російсько-український словник: у 4-х т.* (т. 2: З — Н, вип. 1: З — К). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. (Уперше опубліковано 1929).
- САМУМ — Клименко, Н. Ф., Карпіловська, Є. А., Карпіловський, В. С., & Недозим, Т. І. (ред.). (1998). *Словник афіксальних морфем української мови*. Київ: [б. в.].
- СУМ — Білодід, І. К., Горещкий, П. І., Бурячок, А. А., Гнатюк, Г. М., Швидка, Н. І., Доценко, П. П., ... Головащук, С. І. (ред.). (1970—1980). *Словник української мови: в 11-ти т.* (т. 4: І — М; т. 6: П — Поїти). Київ: Наукова думка.
- Ф. — Франко, І. (упор.). (2006—2007). *Галицько-руські народні приповідки* (т. 1—3). Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Я. — Яворницький, Д. (упор.). (2017). *Словник української мови* (т. 1: А — К). Харків: Фоліо.

ЛІТЕРАТУРА

- Аркушин, Г. Л. (2014). *Народна лексика Західного Полісся*. Луцьк: Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки.
- Гнатюк, Л. П. (2010). *Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції*. Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Гнатюк, Л. П. (2021). Оказіоналізми з українських паремій XIX століття: семантика, способи творення, доля в сучасній комунікації. У Р. Kowalski (red.), *Slowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej* (s. 85—98). Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Зубрицький, М. (1907). Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця, Старосамбірського пов. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, LXXIX, 5, 142—154.
- Карпіловська, Є. А. (2021). Оказіоналізми в когнітивному просторі мови. *Prace filologiczne: rocznik Wydziału polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego poświęcony językoznawstwu*, LXXVI, 231—243.
- Кислюк, Л. П. (2020). Узуальне й okazіональне словотворення в різностильовій мовній практиці. *Українська мова*, 2, 31—44. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.031>
- Клименко, Н. Ф. (2007). Уніфікс. У В. М. Русанівський & О. О. Тараненко (ред.), *Українська мова: енциклопедія* (с. 777). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- Колоїз, Ж. В. (2007). *Українська okazіональна деривація*. Київ: Акцент.
- Колоїз, Ж. В. (2015). *Неузуальне словотворення*. Кривий Ріг: НПП Астерікс.
- Пустовіт, Л. О., & Клименко, Н. Ф. (2007). Оказіоналізм. У В. М. Русанівський & О. О. Тараненко (ред.), *Українська мова: енциклопедія* (с. 451—452). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.

Статтю отримано 09.06.2022

Статтю схвалено 12.06.2022

LEGEND

- F.** — Franko, I. (Ed.) (2006). *Halys'ko-Rus'ki narodni prypovidky* (Vols. 1—3). Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivs'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Franka (in Ukrainian).
- H.** — Hrinchenko, B. (Ed.). (1996—1997). *Slovar' ukrains'koï movy* (Vols. 1—4). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Ia.** — Iavornyt's'kyi, D. (Ed.). (2017). *Slovnnyk ukrains'koï movy* (Vol. 1: A — K). Kharkiv: Folio (in Ukrainian).
- LL** — Hobzei, N., Simovych, K., Iastrems'ka, T., & Dydyk-Meush, H. (2015). *Leksykon lvivs'kyi: Povazhno i na zhart*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukraïny (in Ukrainian).
- N.** — Nomys, M. (Ed.) (1993). *Ukrains'ki prykazky, prysliv'ia i take inshe*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- RUS** — Kryms'kyi, A., Hancov, V., Holoskevych, H., Hrinchenkova, M., Kalynovych, M., Nikovs'kyi, A., Iaroshenko, V. (Eds.). (2017). *Rosiis'ko-Ukrains'kyi slovnnyk* (Vol. 2: Z — N, Part 1: Z — K). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. (Original work published 1929) (in Ukrainian).
- SAMUM** — Klymenko, N. F., Karpilovs'ka, Ie. A., Karpilovs'kyi, V. S., Nedozym, T. I. (Eds.). (1998). *Slovnnyk afiks'al'nykh morfem ukrains'koï movy*. Kyiv: [b. v.] (in Ukrainian).
- SUM** — Bilodid, I. K., Horets'kyi, P. I., Buriachok, A. A., Hnatiuk, H. M., Shvydka, N. I., Dotsenko, P. P., Chertoryz'ka, T. K., ... Holovashchuk, S. I. (Eds.). (1970—1980). *Slovnnyk ukrains'koï movy: v 11-ty t.* (Vol. 4: I — M; Vol. 6: P — Poity). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Zh.** — Zhelekhovskiy, Ie, & Nedil's'kyi, S. (Ed.). (1886). *Malorusko-Nimetskyi slovar* (Vols. 1—2). Lviv: Drukarnia tovarystva imeni Shevchenka (in Ukrainian).

REFERENCES

- Arkushyn, H. L. (2014). *Narodna leksyka Zakhidnoho Polissia*. Lutsk: Skhidnoievropeis'kyi natsional'nyi universytet im. Lesi Ukraïny (in Ukrainian).
- Hnatiuk, L. P. (2010). *Movnyi fenomen Hryhoriïa Skovorody v konteksti staroukrains'koï knyzhnoi tradytsii*. Kyiv: VPTS “Kyïvs'kyi universytet” (in Ukrainian).
- Hnatiuk, L. P. (2021). Okazionalizmy v ukrains'kykh paremiï XIX stolittia: Semantyka, sposoby tvorennia, dolia v suchasniï komunikatsii. In P. Kowalski (Ed.), *Słowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej* (pp. 85—98). Warsaw: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (in Ukrainian).
- Karpilovs'ka, Ie. A. (2021). Okazionalizmy v kohnityvnomu prostori movy. *Prace Filologiczne: Rocznik Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego Poświęcony Językoznawstwu, LXXVI*, 231—243 (in Ukrainian).
- Klymenko, N. F. (2007). Unifiks. In V. M. Rusaniv's'kyi & O. O. Taranenko (Eds.), *Ukrains'ka mova: Entsyklopediïa* (p. 777). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrains'ka entsyklopediïa” im. M. P. Bazhana (in Ukrainian).
- Koloiz, Zh. V. (2007). *Ukrains'ka okazional'na deryvatsiia*. Kyiv: Aktsent (in Ukrainian).
- Koloiz, Zh. V. (2015). *Neuzual'ne slovotvorennia*. Kryvyi Rih: NPP Asteriks (in Ukrainian).
- Kysliuk, L. P. (2020). Uzual'ne i okazional'ne slovotvorennia v riznostyl'ovii movniï praktytsi. *Ukrains'ka Mova*, 2, 31—44. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.031> (in Ukrainian).
- Pustovit, L. O., & Klymenko, N. F. (2007). Okazionalizm. In V. M. Rusaniv's'kyi & O. O. Taranenko (Eds.), *Ukrains'ka mova: Entsyklopediïa* (pp. 451—452). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrains'ka entsyklopediïa” im. M. P. Bazhana (in Ukrainian).
- Zubryts'kyi, M. (1907). Imena, nazvy i prozvyshcha u selian s. Mshantsia, Starosambirs'koho pov. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka, LXXIX*, 5, 142—154 (in Ukrainian).

Received 09.06.2022

Accepted 12.06.2022

Lidiia Hnatiuk, Doctor of Sciences in Philology,
Professor in the Department of the Ukrainian Language and Applied Linguistics,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv
14 Taras Shevchenko Blvd, Kyiv 01601, Ukraine
E-mail: lidahnatjuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8318-3900>

**OCCASIONAL COINAGE AS A MANIFESTATION OF ETHNIC
VERBAL THINKING SPECIFICITY: WITH REFERENCE
TO GALICIAN-RUTHENIAN FOLK PAROEMIAS
COLLECTED AND ARRANGED BY IVAN FRANKO**

The paper discusses occasional coinages found among items registered and published by Ivan Franko in his *Galician-Ruthenian folk paroemias* collection (1901–1910). These highly expressive entities represent the original verbal thinking of the 19th century Galicians and exhibit the great potential of the Ukrainian national language system as well as the specificity of the Galician linguistic world picture. The author elucidates their peculiar semantic and derivational features as compared with those of occasional coinages presented in M. Nomys' paroemia collection, and so determines whether they are all-Ukrainian or specifically Galician. Significantly, Franko supplied each entry in his collection with a commentary, which enables a researcher to grasp the meaning of a paroemia within the framework of the 19th century Galicians' linguistic world picture, the communicative situation within which the item was used, and its underlying stem. The most productive was the occasional derivation of lexemes. Occasional substantives were mostly formed by means of suffixal and confixal derivation as well as composition (sometimes combined with suffixation). Occasional adjectives are few and, as a rule, derived by suffixation, and adverbial coinages are still more infrequent. The author demonstrates the richness of the modes of derivation, mostly occasional, that were employed in acts of linguistic creativity, as well as tracing and analysing instances of semantic occasional formations.

Keywords: occasional coinage, means of derivation, paroemias, the Ukrainian language of the 19th century, the linguistic world picture of the 19th century Ukrainians

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.02.038>
UDC 811.161.1'27:811.161.2'27

JAN PATRICK ZELLER, Dr. Professor at the Chair for Slavic Linguistics,
University of Greifswald, Germany
Ernst-Lohmeyer-Platz 3, 17487 Greifswald
Tel.: +49 (0)3834 420 3222
E-mail:jan.zeller@uni-greifswald.de
<https://orcid.org/0000-0002-6942-7112>

OKANNIA AND AKANNIA IN UKRAINIAN-RUSSIAN MIXED SPEECH (“SURZHYK”)

The Ukrainian-Russian mixed speech (URMS), also known as “surzhyk”, is a widespread phenomenon in central areas of Ukraine. Linguistic studies still lack empirical research on the variation of phonic characteristics of URMS and on its connection with the social characteristics of its speakers. Based on a corpus of spoken speech of this non-standard variety with around 340,000-word tokens taken from informal family conversations and open interviews, this article examines the variation in Ukrainian-Russian mixed speech between two prominent phonic features of Ukrainian and Russian — the variation of unstressed /ɔ/ between Ukrainian *okannia* and Russian *akannia*. The results confirm that *okannia* strongly dominates in unstressed vocalism of URMS thus largely corresponding to the standard Ukrainian pattern and differentiating it from Russian.

A Generalized Linear Mixed Model shows that the variation between *okannia* and *akannia* is influenced by complex dialectal and sociolinguistic differences in the Ukrainian language landscape, sociodemographic characteristics of the speakers, e.g., age and gender, and the speech situation. There are evident correlations between the phonic variation and the lexical-morphological affinity of the word form, i.e., whether the word form on the lexical-morphological level coincides with either standard Ukrainian or Russian. The findings make it clear that one-dimensional attempts to clarify language variation in Ukraine are bound to fail.

Keywords: Ukrainian-Russian language contact, dialect contact, language variation, *okannia*, *akannia*

1. INTRODUCTION

The Ukrainian-Russian mixed speech (URMS), commonly derogatorily referred to as “surzhyk”, is a widespread phenomenon in Ukraine, especially in its central areas. Most observers assume that its phonic (phonetic-phonological) side is strongly based on (dialectal) Ukrainian (Del Gaudio, 2010; Taranenko, 2013); however, we find variation between Ukrainian and Russian

C i t e s: Zeller, J. P. (2022). *Okannia* and *akannia* in Ukrainian-Russian mixed speech (“surzhyk”). *Ukrains'ka Mova*, 2(82), 38–59. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.01.038>

features both between speakers and within the speech of one and the same speaker. There is still a lack of empirical studies on the variation of phonic characteristics in URMS and on its connection with the sociodemographic characteristics of its speakers (like age, gender, education). Thus, the present study represents a first step in this direction. Based on a corpus of spoken speech, the present study examines the variation of one of the most striking phonic differences between Ukrainian and Russian: the pronunciation of unstressed /ɔ/ after non-palatalized consonants — i.e., the variation between *okannia* and *akannia*.

In the further course of the introduction, I briefly present the phenomenon of URMS as well as the state of research on phonic variation in URMS and discuss *okannia* and *akannia* in Ukrainian, Russian and some of their subvarieties. In Section 2, I provide information on the corpus that serves as the data basis and explain the methods for the analysis. Section 3 presents the results of a Generalized Linear Mixed Model analysis of the variation between *okannia* and *akannia* in the corpus. In section 4, the results are discussed and summarized.

1.1. Ukrainian-Russian mixed speech

Speech containing elements (representations/realizations of lexical items, wordforms, morphemes, phonemes) and structures that coincide partly with elements/structures of the Ukrainian language and partly with elements/structures of the Russian language is widespread in Ukraine, especially in its central areas (Del Gaudio, 2010; Hentschel & Taranenko, 2015). Such speech is commonly referred to as “surzhyk”. Due to the negative connotation of this word, I will instead use the term “Ukrainian-Russian mixed speech”. Despite forms of mixed speech having existed for a long time in Ukraine, as a phenomenon that affected large parts of the population, URMS arose in the 20th century, when the influence of standard languages was only fully felt among the masses of the population. Due to the Russian-oriented language policy that existed during most of the Soviet era, many Ukrainians oriented themselves towards the Russian standard language rather than the Ukrainian standard language during most of the 20th century. Another decisive factor in this development was the rapid urbanization in Ukraine after the Second World War, when many formerly rural speakers of Ukrainian dialects entered linguistic surroundings dominated by Russian.

Sometimes, URMS is described as a chaotic mix of Ukrainian and Russian, and attributed to an alleged lack of education and language proficiency of its speakers. However, today, many people speak URMS alongside Ukrainian and Russian (Hentschel & Taranenko, 2015). Quite often these are well-educated children of the original dialect speakers, who are, in fact, able to speak at least one of the standard languages competently. These speakers thus do not use URMS due to a poor proficiency in the standard languages; for them, the URMS is rather an informal, family variety in their linguistic repertoire.

Hentschel (2014, 2018) has emphasized that URMS is a part of a European-wide trend. In the 20th century, convergence between autochthonous dialects and standard languages could be observed in many European linguistic communities (Auer, 2005). The result of these processes are mesolectal variants (regiolects and urban dialects), which are situated between old, small-scale autochthonous dialects acting as basilects and the standard language acting as an acrolect¹. Such mesolectal varieties can become quite stabilized, in the sense of a reduction in their variability, resulting from the “eradication of socially or locally marked variants” (Watt & Milroy, 1999, p. 26), and they can become focused varieties (cf. Le Page & Tabouret-Keller, 1985), i.e., an awareness can arise in the speech community of what is and what is not a “normal” way of speaking, and thus, a linguistic norm (see also Kerswill, 2007). This still includes speakers potentially varying their speech both towards the acrolect and towards the basilect depending on the situation (Auer, 1986; Schilling-Estes, 2002). In the case of URMS, its only specific feature is that, for most of the 20th century, the standard language that functioned as the acrolect was not the standard language structurally closest to the dialects, i.e., Ukrainian, but rather Russian. Still, the Ukrainian standard language also played a role in Ukraine to a much higher degree than the Belarusian standard language did (and does) in Belarus, where the so-called “trasianka” represents a similar phenomenon to that of Ukrainian “surzhyk”. In addition, since Ukraine’s independence, standard Ukrainian has slowly but steadily gained prestige and acceptance in the country. One can, therefore, surmise that the convergence to Russian is coming to an end. Furthermore, in the south and east of Ukraine, where the language landscape is shaped by Russian, a “neo-surzhyk” could emerge as a result of speakers turning from Russian to Ukrainian, but such mixed speech would certainly be more spontaneous than the traditional URMS on a Ukrainian dialectal basis in Ukraine’s central regions, which has already existed for some generations (Hentschel & Reuther, 2020).

It is known from variationist linguistics (e.g., Labov, 1972; Trudgill, 1986) that linguistic features vary in normal language use and that this variation correlates with the sociodemographic characteristics of the speakers and the characteristics of the speech situation. This also applies in cases referred to as “dialect contact” — i.e., in cases where, to some degree, mutually intelligible and structurally close linguistic varieties meet. In such a situation, linguistic accommodation (i.e., the gradual and temporary adaptation of speech to the interlocutor or other linguistic models) is enabled. In this sense, the language contact between Ukrainian and Russian in Ukraine, with URMS as one of its outcomes, resembles situations that can be described as dialect contact.

¹ These terms are often associated with Bickerton’s (1975) analysis of the variation between Guyanese Creole (as the basilect) and English (as the acrolect), with intermediate stages between the two as mesolectal varieties. If I use these terms here (following Auer, 2005) with reference to dialect-standard contact, it is by no means my intention to imply that the phenomenon of URMS (or the Ukrainian dialects) can be likened to a creole language. From a contact linguistic point of view as well as from a linguistic-structural point of view, it is simply incorrect to classify URMS as a form of creole (see Voss, 2008a, 2008b; Del Gaudio, 2010; Hentschel, 2014).

URMS has hardly been examined quantitatively. A database for this kind of quantitative research in terms of a corpus of authentic linguistic material was also lacking. Under the direction of Gerd Hentschel, University of Oldenburg, such a corpus of URMS has been created as part of two research projects². This corpus considers the central regions of Ukraine, where URMS is assumed to be strongest. Hentschel (2018) offered an initial insight into the quantitative relationships in this corpus, concentrating on those utterances that were linguistically "mixed", i.e. contained both elements corresponding to the Ukrainian standard language and elements corresponding to the Russian standard language. He showed that, for the overwhelming majority of speakers, the proportion of words corresponding to the Ukrainian standard language among specific words (i.e., word forms that are not identical in both languages) was between 50 and 80 percent. Thus, URMS is significantly more "Ukrainian" than Belarusian-Russian mixed speech (the aforementioned "trasianka") is "Belarusian"³. In Section 2, this corpus, which also provides the basis for the present study, is presented in more detail.

1.2. Phonic variation in URMS

The phonic (phonetic-phonological) side of URMS has also thus far barely been examined quantitatively. For all cases of regular phonic differences between Ukrainian (including its dialects) and Russian, the question of variation between different phonetic realizations arises. Most observers assume that the phonic side of URMS corresponds strongly to the Ukrainian language (Del Gaudio, 2010, p. 65; Trub, 2000, p. 53; Taranenko, 2013, p. 40). This is plausible in view of the history of its origin in a partial language shift by many individuals from dialectal Ukrainian towards Russian. However, there are also other voices. Šumarova (2014, p. 317), for example, noted many phonic influences of Russian in URMS. Yet, this has not been checked on the basis of a large database.

Zeller (2018) presented an initial empirical, quantitative study of the aforementioned URMS corpus. Since his goal was an initial comparison with Belarusian-Russian mixed speech, Zeller limited his study to phonic features (in a broader sense) that are also relevant for Belarusian-Russian language contact (e.g., a fricative where standard Russian has a velar plosive /g/, non-palatalized affricates [tʃ] vs. Russian [tʃʲ], prosthetic sounds before back vowels, [l] vs. an approximant or fricative in certain lexemes and as a suffix in the past tense masculine). It should be noted that not all of the features discussed by Zeller (2018) are purely phonic, i.e., not all of them can be described synchronously without turning to other linguistic levels. On the one hand, the aim of the study was to

² *Inflectional morphological irregularity/-ies in 'current' contact varieties of North Slavic languages* funded by the Deutsche Forschungsgemeinschaft and *Variability and stability in mixed substandard: Surzhyk* funded by the Fritz Thyssen Stiftung. As part of the project *Hybridization from two sides: Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian Code Mixing in the context of the (socio)linguistic situation in southern Ukraine along the Black Sea coast*, led by Gerd Hentschel and Tilmann Reuther and funded by the Deutsche Forschungsgemeinschaft and the Wissenschaftsfonds Österreich, the corpus is currently being expanded to include oblasts on the Black Sea coast.

³ The proportion of "Belarusian" word forms (i.e., those corresponding to the Belarusian standard language) in Belarusian-Russian mixed speech is between 20 and 60 percent for most speakers (Hentschel, 2018, p. 134).

get a more differentiated and graded picture of the phonic side of URMS by asking which individual phonic variables were less and which were more prone to influence by the Russian language. On the other hand, another goal was to examine whether speakers who used more ‘Russian’ elements at structurally deeper levels (lexicon, morphology) also did so at the level of pronunciation, and furthermore, whether this pronunciation was connected with the so-called “lexical-morphological affinity” of the word in which the variable appeared⁴. The latter refers to whether the word form — apart from its pronunciation — coincides with the corresponding word form in the Ukrainian and/or Russian language (see below and Hentschel, 2018). It was found that purely phonic variables clearly tended towards a Ukrainian-like pronunciation (U [ɦ] / [ɣ] vs. R [g]; U [ɯ] vs. R [v]), regardless of the speaker and the affinity of the word. The exception was the variable ([ʃ]), for which — almost without exception — palatalized realizations were noted in the corpus⁵. A greater degree of variation was found in the lexically/morphologically determined variables (U [ɯ] vs. R [ɪ], U [ɯ] vs. R [u], U prothetic [v]). For these variables, the phonic influence of Russian was generally rather small, but, depending on the group of speakers (whether or not the speaker tended more towards Russian on the lexical-morphological level) and the affinity of the word form, this influence varied in intensity. Correlations between the realization of the phonic variables and sociodemographic characteristics of the speakers were not the focus of Zeller (2018), and some important phonic characteristics have not yet been examined.

1.3. Unstressed vowels in Ukrainian and Russian: *okannia* and *akannia*

One of the most striking differences between the phonic systems of Ukrainian and Russian is the difference between Ukrainian *okannia* and Russian *akannia*. In Russian, the opposition between unstressed /ɔ/ and unstressed /a/ is neutralized after non-palatalized consonants and in the syllable-initial position due to the merger of their phonetic realizations (Avanesov, 1956, p. 106; Panov, 1979, p. 156; Timberlake, 2004, p. 45; Kasatkin, 2006, p. 167; Yanushevskaya & Bunčić, 2015, p. 225)⁶. This phenomenon is called *akannia* (“saying [a]”; R *akan’ė*). The phonetic realization of unstressed /ɔ/ and /a/ depends on the position of the vowel. In the immediately prestressed syllable as well as in the syllable-initial position and, optionally, in the absolute final sound of a phonological word, both /a/ and /ɔ/ are realized as [ɐ] or [ʌ]. In all other unstressed syllables, they are realized as [ə].

⁴ Single quotation marks are used to indicate that the classification of the lexical-morphological affinity of words or utterances as ‘Ukrainian’, ‘Russian’, ‘common’ or ‘hybrid’ is done “from the outside (etic) perspective” using a well-defined algorithm (cf. Hentschel, 2018). The classification does not need to correspond completely to the internal (emic) perspective of the speakers themselves.

⁵ The palatalized pronunciation of this affricate seems to be a general development in the Ukrainian language. It is not necessarily due to Russian influence.

⁶ After palatalized consonants, the opposition between /ɔ/ and /a/ as well as /ɛ/ and /i/ is neutralized in the unstressed position in Russian as well. All are pronounced as an [i]-like sound (the so-called *ikan’ė*).

In contrast, in Ukrainian, /ɔ/ is realized as [ɔ] or [o] in unstressed syllables so that the opposition to /a/ is maintained (Rusanovskii et al., 1986, p. 10 and p. 14; Hryshchenko et al., 2002, p. 53; Pompino-Marschall et al., 2017, p. 6). This phenomenon is called *okannia* (R *okan’e*).

Okannia is also characteristic of northern Russian dialects. The fact that these are under the influence of the Russian standard language provides important comparative material in regard to the Ukrainian situation (see below). Directly relevant to the present study is that, while most Ukrainian dialects behave like the standard language in having *okannia*, *akannia* can be found in some Ukrainian dialects as well. These are the northern Ukrainian (Polissian) dialects, and particularly the eastern parts of this dialectal area, i.e., the region of Chernihiv, and northern parts of the Sumy region and of the Kyiv region (Zhylko, 1966; Del Gaudio, 2017). This area is often described as a transition zone between the Belarusian dialect zone, which has different types of *akannia*, and the Ukrainian dialect zone (Del Gaudio, 2020).

There are some studies on the contact between the *okannia*-pattern and the *akannia*-pattern in East Slavic languages and varieties. *Okannia* has been described as a typical feature of Russian as spoken in Ukraine (Bondarko & Verbitskaia, 1987; Chertorizhskaia, 1988; Del Gaudio, 2011) and of regional variants of Russian found in Russia (Bondarko & Verbitskaia, 1987; Erofeeva, 1997). An elaborate empirical study on the variation of *okannia* and *akannia* was presented by Kochetov (2006), who studied the influence of social variables in Pokcha, a small town in the Western Urals, on the pronunciation of unstressed /ɔ/. He found that the oldest speakers in his sample (born between 1910 and 1923) almost exclusively showed dialectal *okannia* in their speech, whereas standard-like *akannia*-realizations occurred only rarely. In all, [ɔ]- or [o]-like realizations made up 95% of all tokens in the speech of the oldest age group. For middle-aged informants (born between 1929–1947), *okannia* still dominated, but was slightly less common (85 %). A large difference was then found when looking at the speech of the youngest speaker group (born between 1960–1990). *Okannia* was still present but made up only 40 % of all tokens. Kochetov associated this sound change, which began between the 1930s and 1950s, with the dramatic upheavals taking place in the region during that time: “collectivization” and the “cultural revolution,” the Gulag, World War II, and the migration of villagers into town (Kochetov, 2006, p. 115).

2. METHODS AND DATA

2.1. Corpus

The basis for the present study is a corpus of URMS taken from family conversations and interviews. The speakers came from the traditional central areas of Ukraine as well as the adjacent regions of Khmel’nyčkyj in the west, Dnipropetrovs’k (Dnipro since 2016) in the south-east, and Kharkiv in the east. The Family subcorpus contains recordings of free, informal and sponta-

Table 1. Overview of the Corpus

Subcorpus	Word Tokens	Informants (Male/Female)	Tokens per Informant	Towns*	Tokens per Town
Family subcorpus	172,482	85 (39/46) (56 with more than 500 word tokens)	Range: 5—11,000 Median: 997.5 Mean: 2005.6	7	Range: 22,191—27,335 Median: 24,760 Mean: 24,640
Interview subcorpus	169,054	68 (28/40)	Range: 813—7311 Median: 2342 Mean: 2486	24	Range: 1092—18,421 Median: 5606 Mean: 7044

* Two towns appear in both the Family and Interview subcorpus. The total number of towns is 29.

neous conversations among friends and family. The Interview subcorpus contains recordings of open interviews with speakers who, in a previous survey, had indicated using URMS on a regular basis. Table 1 provides an overview of the subcorpora.

It is important to emphasize that not all passages in the corpus are “mixed”, i.e., not all include both ‘Ukrainian’ and ‘Russian’ elements. The speakers also produced utterances and even longer passages that completely coincided with standard Ukrainian as well as utterances corresponding to Russian, i.e., they switched or shifted between Ukrainian and URMS and, to some degree, Russian. In general, it therefore makes sense to differentiate between “URMS in a narrower sense” and “URMS in a broader sense” (cf. Hentschel & Zeller, 2012, in relation to the Belarusian *trasiianka*). The former would be URMS understood as the realization of a “mixed” linguistic code in the speakers’ linguistic repertoire next to Ukrainian and Russian. ‘Hybrid’ utterances are realizations of this code, but utterances, completely corresponding to standard Ukrainian or Russian, can also be realizations of this code, especially if they are short and contain only a few specific (not ‘common’ to both languages) linguistic elements. On the other hand, mixed speech can be understood in a broader sense as mixed discourse in which speakers switch or shift between Ukrainian, URMS in the narrower sense, and Russian⁷. In the following, I will not differentiate between ‘hybrid’, ‘Ukrainian’, and ‘Russian’ utterances but take the whole mixed discourse of the informants into account.

2.2. Transcription and annotation

The transcription in the corpus of URMS is a broad one. Regarding unstressed /ə/, the transcription distinguishes between <o> ([ə], possibly [o]) and <a> ([a], [ɐ], [ʌ], or [ə]). Word stress is also transcribed in the corpus. For each word token, the corpus also contains the corresponding word form in standard Ukrainian and/or Russian.

⁷ This is not to be confused with Del Gaudio’s (2010) distinction between a prototypical, i.e., Ukrainian-Russian-mixed, “*surzhyk*” and “*surzhyk*” as a term for other/all types of mixed or non-standard speech.

For the purpose of this study, the linguistic data was automatically annotated using a script programmed in R version 4.1.1 (R Core Team, 2021). The input for the script was the transcription in the corpus and the annotated corresponding Ukrainian and/or Russian word form. Any <o> that was not marked as stressed and did not occur after a consonant marked as palatalized was scored as an instance of *okannia*. For <a>, the task was somewhat more complex, since “unstressed” <a> (reflecting [a], [ɐ], [ʌ], or [ə]) could correspond not only to U and R /ɔ/, but also to U and R /a/. It was only scored here if it corresponded to /ɔ/. Therefore, each <a > not marked as stressed after a consonant not marked as palatalized was matched with the corresponding vowel in a comparison form: If the word form was classified as ‘Ukrainian’ or ‘common’, the comparison form was the corresponding Ukrainian word form. If it was classified as ‘Russian’ or ‘hybrid’, the comparison form was the corresponding Russian word form. If an <o> was notated for the corresponding vowel in the comparison form (and not <a>), then the vowel was scored as an instance of *akannia*. The script was based on string operations provided by the stringr package in R (Wickham, 2019).

2.3. Statistics

Statistical analysis was performed by means of Generalized Linear Mixed Models (GLMM, see Baayen, 2008) using the lme4 package (Bates et al., 2015) in R (R Core Team, 2021). This method made it possible to simultaneously model and test the influence of various potentially relevant fixed factors, e.g., age, gender, etc., and, at the same time, consider the influence of so-called random factors — here, above all, the influence of individual speakers. The term “random factor” refers to the fact that the data were not independent of each other, but were uttered by a limited number of speakers. Furthermore, these speakers contributed to the corpus to varying degrees. The GLMM method ensured that incorrect conclusions regarding the relevance of factors such as age or gender were not drawn if differences between population groups in the corpus were only due to the characteristics of individual speakers who were quantitatively strongly represented. Such models are not easy to calculate computationally, especially if they also contain interactions of different fixed factors. Therefore, I controlled only the influence of the individual speaker (informant) and was not able to consider other possible random factors, e.g., family, lexeme, or word token.

The dependent variable was a binary one: *okannia* vs. *akannia*. The models calculated changes in the logits, i.e., logarithm of the probability of *akannia* divided by the probability of *okannia*, attributed to the influence of the explaining fixed factors. Based on these logits, which are not easy to interpret intuitively, one can calculate and compare the general probability of producing an *okannia*-realization or an *akannia*-realization for different types of speakers, i.e. for speaker types with certain sociodemographic characteristics.

2.3.1. Sociodemographic and stylistic factors

In terms of sex or gender, many studies have shown that women and men behave differently when faced with language variation. The influence of age on linguistic variation is also commonly found. The connection between these factors and general language usage in central Ukraine was investigated by Hentschel and Zeller (2017) as well as Zeller, Taranenko, and Hentschel (2019) on the basis of a survey from 2014. The authors found no significant difference between male and female respondents with regard to their most commonly used language/code. Differences in general language usage were found to correlate with age, but the effect was small and did not relate to URMS. Younger informants somewhat less often indicated using Ukrainian in favor of Russian, which can be interpreted as a long-term effect of the Soviet era. The number of respondents who indicated using mainly URMS did not differ between older and younger respondents. Still, this does not exclude the possibility that there are differences and changes between female and male, or younger and older respondents, within their URMS itself.

The difference between the two subcorpora, i.e., the Family and the Interview corpus, can be seen as a stylistic one: The interviews with an unknown interviewer were certainly more formal from the perspective of the participants, and people in formal situations tend to show more standard-like speech. On a global level, Hentschel (2018) did not find any differences between the two subcorpora, contrasting with the situation in Belarus, where people tended to make their Belarusian-Russian mixed speech more Russian-like in interviews. However, he noted that, particularly at the beginning of the interview, the interviewees tended to make their speech more Ukrainian-like.

Importantly, given the regional differences in the Ukrainian language landscape, it was assumed that such factors as age, sex (gender), and subcorpus do not have the same effect everywhere in the surveyed area, but depend on the area from which the speakers originated.

2.3.2. Dialectal/sociolinguistic area

For the sake of analysis, the area under investigation was divided into three parts. This division was partly motivated by the traditional dialects present in these subareas and partly by the contemporary sociolinguistic situation. Firstly, regarding the dialectal division of the area under investigation, the relevant factor is the distinction between the northern subarea, where *akan-
nia* is characteristic of the corresponding dialects, and the rest of the surveyed area, where the dialects are characterized by *okannia*. The northern subarea contained only two locations in the region of Chernihiv (the locations in the Sumy and Kyiv regions present in the corpus do not fall into the northern dialect area characterized by *akannia*). Secondly, the division of the large remaining surveyed area was motivated by current linguistic preferences, as determined by Hentschel and Taranenko (2015) on the basis of the aforementioned survey. According to the respondents' assessment in the survey regarding the frequency of use of the three codes — Ukrainian, Russian, and

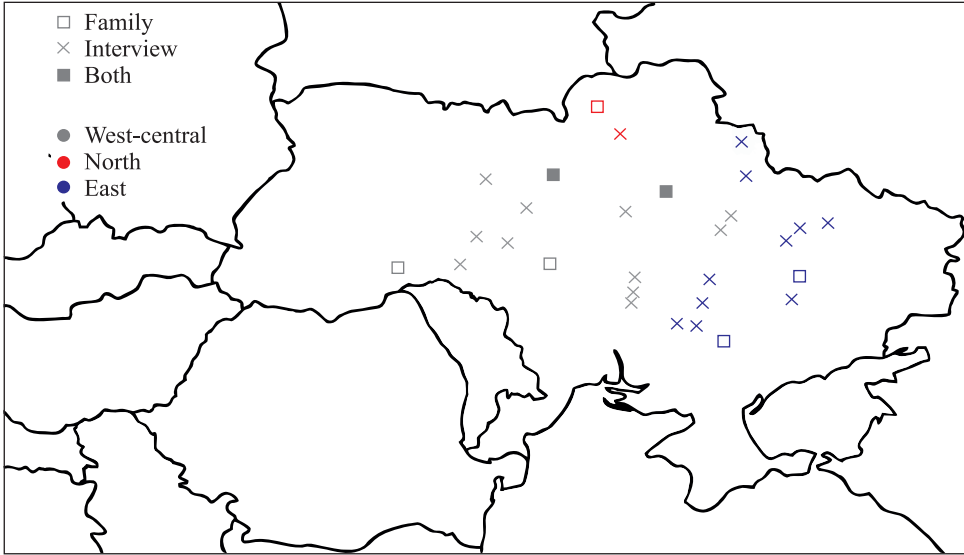

Fig. 1. Survey Locations and Areal Division

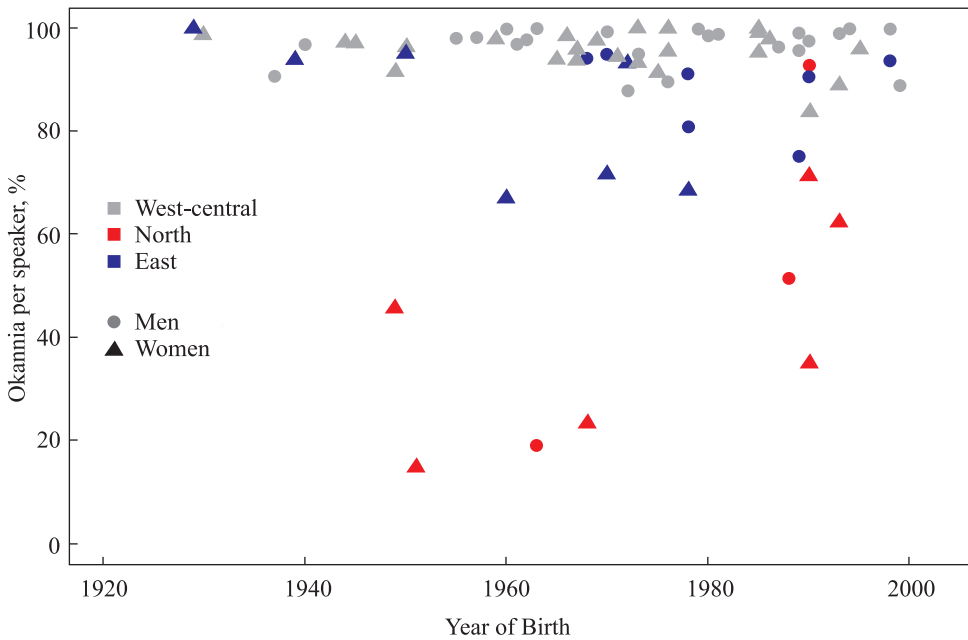

Fig. 2. Individual Variation in the Family Corpus

URMS — the authors divided the surveyed area into five parts. Since there are not that many locations presented in the corpus, their classification had to be simplified here. Therefore, the rest of the surveyed area was divided into a west-central subarea on the one hand and an eastern subarea on the other hand. The west-central subarea contained the regions A, B, and C according to Hentschel and Taranenko (except for their aforementioned northern parts,

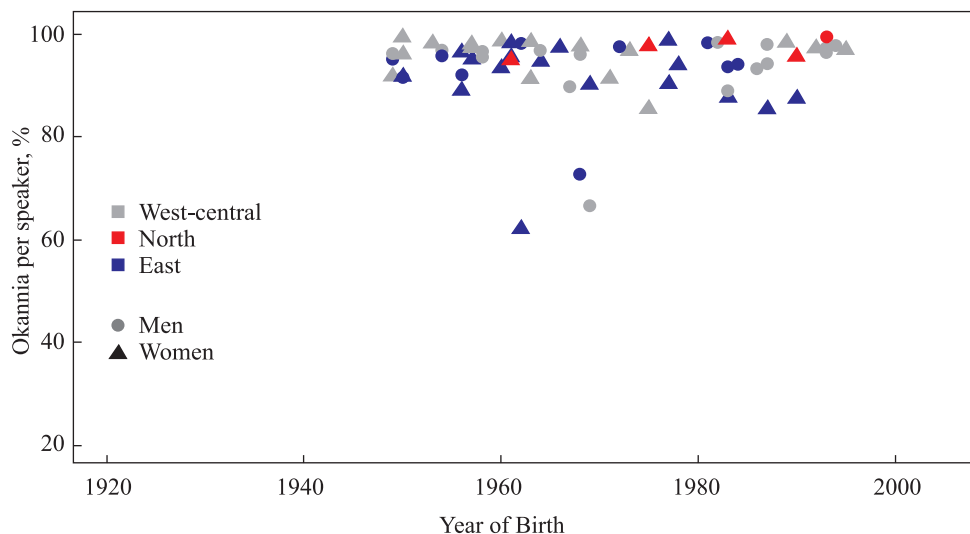

Fig. 3. Individual Variation in the Interview Corpus

where *akannia* can be found). Here, Ukrainian dominates as the mainly used language — albeit to varying degrees. In the eastern area — which encompasses the Kharkiv, Sumy, and Dnipro regions — either the Russian language (Kharkiv; region E according to Hentschel and Taranenko) or URMS (Sumy, Dnipro; region D) dominates. The areal division is shown in Figure 1.

2.3.3. Lexical-morphological affinity

In addition to evaluating the sociodemographic factors, the study also checked to what extent the variation between *okannia* and *akannia* was lexically driven, i.e., related to the correspondence of a word token with the Ukrainian or Russian language. A differentiation was made according to whether the word form in which the instance of the phonic variable occurred — apart from purely phonic characteristics of the word form — corresponded to the Ukrainian and/or Russian language, and, accordingly, was classified as ‘Ukrainian’, ‘Russian’, ‘hybrid’, or ‘common’ in the corpus (cf. Hentschel, 2018).

3. RESULTS

3.1. Overview

Table 2 gives an initial overview of the data. Note that the number of tokens does not sum up to a total of 80,299 tokens for all factors due to missing values or, in the case of the lexical-morphological affinity, some other, quantitatively irrelevant values.

The Ukrainian pattern clearly predominates. In nine out of ten cases in the corpus, an unstressed /ɔ/ is phonetically realized as [ɔ], whereas a pronunciation that corresponds to standard Russian is very rare. The figures in Table 2 hint at only minor influences of sociodemographic factors. The most

pronounced deviation from the general pattern is found in the northern area, where *akannia* is also present dialectally. Also, 'Russian' words have the highest proportion of pronunciations consistent with Russian *akannia*. Nevertheless, for all values of all factors, Ukrainian *okannia* clearly predominates.

Figures 2 and 3 give insight into the individual variation between speakers. Only speakers with at least 20 vowel realizations are depicted. The vast majority of speakers have a clear tendency towards the Ukrainian pronunciation pattern. Again, at first glance a correlation with social factors does not appear to be evident, except for the areal factor in the Family corpus.

3.2. Subcorpus and area

Since it was expected that the effect of factors such as age and gender would depend on the area from which the speakers originated, I first examined whether the influence of areal origin was comparable in both subcorpora. Since this was not the case — as was already indicated in Figures 1 and 2 above and will be shown statistically below — further analyses were carried out separately according to the subcorpus. This also served to simplify the analyses and their interpretation. Otherwise, three-way interactions between subcorpus, area, and the other factors would have had to be tested and interpreted⁸.

Table 3 shows the results of a Generalized Linear Mixed Model testing the influence of area and subcorpus on the vowel realization, with informant ($n = 152$) as a random factor (number of observations: 80,299).

The analysis showed that the influence of areal division on the vowel realization was different in the two subcorpora. As can be seen in Table 3, for the Family corpus (the reference level), a significant difference between the west-central and eastern areas as well as between the west-central and northern areas was found. Releveling the factors to other reference values also revealed that *akannia* realizations were significantly less probable in the east compared to in the north in the Family corpus ($b = -2.03$, $SE = 0.33$, $z = -6.14$, $p < 0.001$). It should be reiterated that family was not treated as a random factor and that there was only one family from the northern area present in the Family corpus. In the Interview corpus, *akannia* realizations turned out to be slightly more probable in the east compared to in the west-central area ($b = 0.60$, $SE = 0.23$, $z = 2.57$, $p = 0.010$) and in the north ($b = 1.05$, $SE = 0.35$, $z = 2.99$, $p = 0.003$). There was no difference between the northern and west-central areas in the Interview corpus ($b = 0.45$, $SE = 0.44$, $z = -1.04$, $p = 0.30$). Also, there was no difference between the subcorpora in the west-central area (which was the reference level in the analysis, see Table 3). The subcorpora differ significantly in the north ($b = -3.87$, $SE = 0.40$, $z = -9.71$, $p < 0.001$) and in the east ($b = -0.79$, $SE = 0.26$, $z = -2.99$, $p = 0.003$), with *akannia*-realizations being less probable in the Interview corpus.

⁸ Originally, this was attempted. However, most models did not converge. Therefore, this approach had to be abandoned.

Table 2. Overview of the Distribution of *Okannia* and *Akannia*

Subgroup	<i>Okannia</i> (n)	<i>Akannia</i> (n)	Total (n)	<i>Okannia</i> %	<i>Akannia</i> %
Total	72,113	8186	80,299	89.8	10.2
<i>Subcorpus</i>					
Family	32,557	5406	37,963	85.8	14.2
Interview	39,556	2780	42,336	93.4	6.6
<i>Gender</i>					
Men	29,862	2620	32,482	91.9	8.1
Women	42,251	5566	47,817	88.4	11.6
<i>Age in 2014</i>					
<35	18,203	2331	20,534	88.6	11.4
<60	42,078	4247	46,325	90.8	9.2
>59	11,781	1597	13,378	88.1	11.9
<i>Area</i>					
West-central	41,731	2075	43,806	95.3	4.7
North	5095	2996	8091	63.0	37.0
East	25,287	3115	28,402	89.0	11.0
<i>Lexical-Morphological Affinity of the Word Form</i>					
‘Ukrainian’	37,825	772	38,597	98.0	2.0
‘Common’	12,403	1134	13,537	91.6	8.4
‘Hybrid’	7538	394	7932	95.0	5.0
‘Russian’	14,263	5863	20,126	70.9	29.1

Table 3. GLMM of the Influence of Area and Subcorpus (Base Level: *Okannia*)

Random Effects	Variance	Std. Dev.		
Informant: Intercept	0.84	0.91		
Fixed Effects	Estimate <i>b</i>	Standard Error	<i>z</i>	<i>p</i>
Intercept	-3.52	0.14	-25.56	<0.001
Subcorpus (Reference: Family)				
Interview	0.23	0.20	1.18	0.239
Area (Reference: West-Central)				
North	3.65	0.32	11.27	<0.001
East	1.62	0.27	6.00	<0.001
Subcorpus * Area				
Interview: North	-4.11	0.53	-7.77	<0.001
Interview: East	-1.03	0.35	-2.93	0.003

Fig. 4. Predicted Probabilities for Akan-
nia Realizations as a Function of Area and
Subcorpus

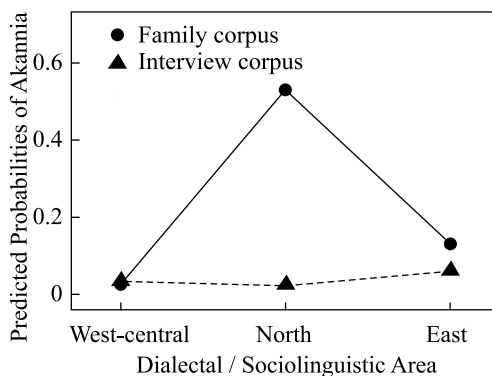

Figure 4 shows the probabilities predicted by the model for *akannia* realizations as a function of sub-corpus and area. It shows that most of the significant effects were very small, except for the effect of the northern dialectal background in the Family corpus. For most constellations, the probability of *akannia* realizations was lower than ten percent. For speakers from the eastern area in the Family corpus, the probability of *akannia* realizations exceeded 10 percent. For speakers from the northern area in the Family corpus, *okannia* and *akannia* were about equally likely.

The following analyses of the influence of further factors were carried out separately for each subcorpus.

3.3. Variation in the Family corpus

Table 4 shows the result of a GLMM for the Family corpus (number of observations: 37,901) with informant (n = 81) as a random factor.

The model reveals a general influence of gender, with *akannia* realizations being somewhat more probable for women than for men. There was no significant interaction between gender and area ($\chi^2(2) = 3.77, p = 0.152$). There was a significant interaction between area and age: The informants’

Table 4. GLMM Family Corpus (Base Level: Okannia)

Random effects	Variance	Std. Dev.		
Informant: Intercept	0.75	0.87		
Fixed Effects	Estimate <i>b</i>	Standard Error	<i>z</i>	<i>p</i>
Intercept	-3.71	0.36	-10.34	<0.001
Area (Reference: West-Central)				
North	1.80	0.82	2.19	0.029
East	2.90	0.66	4.40	<0.001
Age (in 2014)	-0.00	0.01	-0.17	0.866
Gender (Ref: Male)				
Female	0.45	0.23	1.97	0.049
Area * Age				
North: Age	0.05	0.02	2.42	0.016
East: Age	-0.03	0.01	-2.25	0.024

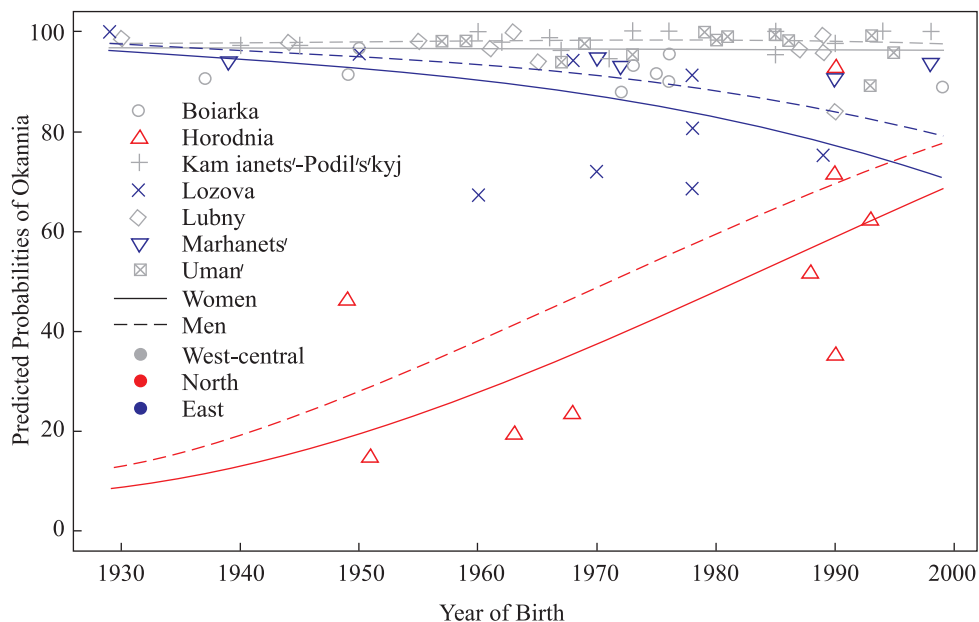

Fig. 5. Effects of Age, Gender, and Area in the Family Corpus

age had an effect on their pronunciation of the vowel variable, but this effect varied between the different dialectal/sociolinguistic areas. This is shown in Figure 5.

Informants from the west-central area almost exclusively produced realizations of *okannia*, regardless of their age or gender (grey line). This is also true for the oldest respondents from the eastern area (blue line). Middle-aged and younger respondents from this area exhibited a slight trend towards more *akannia* realizations, although the probability of *okannia* realizations remained much higher, even among the younger respondents. Women led this slight trend towards *akannia* by a small margin. Although this has not been tested, this tendency seems specific to the informants from Lozova in the Kharkiv region. The respondents from Marhanets' in the Dnipro region stuck to *okannia* pronunciation.

The tendency towards *akannia* among speakers from the eastern area was mirrored by the members of the family from Horodnia in the northern area (red line). Here, it was the older respondents who exhibited *akannia* realizations more often. Among the younger speakers from this family, the general trend was toward *okannia* realizations, although there was a great degree of variation between the speakers.

3.4. Variation in the Interview corpus

Table 5 shows the results of a GLMM for the Interview corpus (number of observations is 42,336) with informant ($n = 68$) as a random factor.

The only significant factor in the Interview corpus was area; however, as already shown in Figure 4, the effect of area was a small one. The factor

age did not improve the model ($\chi^2(1) = 0.08, p = 0.774$) — nor did gender ($\chi^2(1) = 0.22, p = 0.636$). Models including interactions did not converge, or the interaction was not significant.

3.5. Lexical-morphological affinity

Finally, the study examined whether the lexical-morphological affinity of the word form played a role in the variation between *okannia* and *akannia* — or, more generally, whether the phonic variation was lexically driven. This was done in separate analyses, since it can be assumed that the proportion of ‘Ukrainian’ and ‘Russian’ words in the speakers’ speech also depends on the socio-demographic characteristics of the speakers. ‘Hybrid’ word forms

Table 5. GLMM Interview Corpus (Base Level: Okannia)

Random effects	Variance	Std. Dev.		
Informant: Intercept	0.68	0.82		
Fixed Effects	Estimate <i>b</i>	Standard Error	<i>z</i>	<i>p</i>
Intercept	−3.28	0.14	−22.97	<0.001
Area (Reference: West-Central)				
North	−0.45	0.42	−1.07	0.285
East	0.59	0.22	2.76	0.006

Table 6. GLMM of the Influence of Lexical-Morphological Affinity, Family Corpus (Base Level: Okannia; Number of Observations: 34,551; Random Factor: Informant, n = 84)

Random effects	Variance	Std. Dev.		
Informant: Intercept	0.72	0.85		
Fixed Effects	Estimate <i>b</i>	Standard Error	<i>z</i>	<i>p</i>
Intercept	−5.67	0.19	−29.20	<0.001
Area (Reference: West-Central)				
North	4.69	0.35	13.23	<0.001
East	2.53	0.30	8.34	<0.001
Affinity (Reference: ‘Ukrainian’)				
‘Common’	2.08	0.16	12.64	<0.001
‘Russian’	3.91	0.15	26.06	<0.001
Area * Affinity				
North: ‘Common’	−1.25	0.20	−6.39	<0.001
East: ‘Common’	−0.84	0.19	−4.42	<0.001
North: ‘Russian’	−2.31	0.18	−13.17	<0.001
East: ‘Russian’	−1.47	0.17	−8.62	<0.001

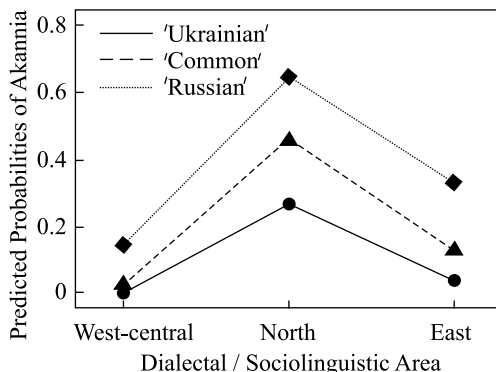

Fig. 6. Influence of Lexical-Morphological Affinity, Family Corpus

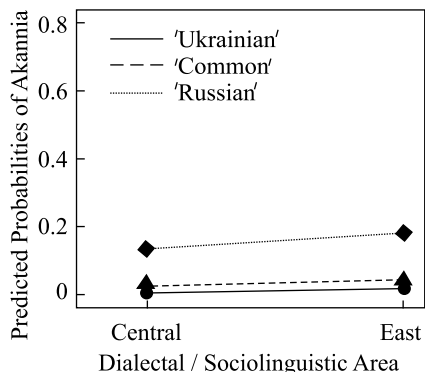

Fig. 7. Influence of Lexical-Morphological Affinity, Interview Corpus

Table 7. GLMM of the influence of lexical-morphological affinity, Interview corpus (base level: okannia; number of observations: 37,709; random factor: informant, n = 68)

Random effects:	Variance	Std. Dev.		
Informant: Intercept	0.48	0.69		
Fixed effects:	Estimate <i>b</i>	Standard Error	<i>z</i>	<i>p</i>
Intercept	-5.35	0.16	-33.35	<0.001
Area (Reference: West-Central or North)				
East	1.29	0.23	5.74	<0.001
Affinity (Reference: 'Ukrainian')				
'Common'	1.65	0.15	10.79	<0.001
'Russian'	3.49	0.12	28.26	<0.001
Area * Affinity				
East: 'Common'	-0.68	0.20	-3.46	<0.001
East: 'Russian'	-0.94	0.15	-6.08	<0.001

were excluded from the analyses. Tables 6 and 7 show the results of these analyses. Because no difference had been found between the western and northern areas in the Interview corpus in the previous analyses, they were not differentiated here.

In both subcorpora, the lexical-morphological affinity had an effect on the pronunciation, and this effect varied in the different subareas. The effects are shown in Figures 6 and 7.

If one ignores for the moment the northern areas in the Family corpus, word forms that — apart from their pronunciation — corresponded with the Ukrainian language almost always exhibited *okannia* realizations. It was only in the Family corpus in the northern area that there was a noteworthy probability of *akannia* realizations in 'Ukrainian' words. If one also disregards the

eastern areas in the Family corpus, the almost exclusivity of *okannia* realizations also applies to word forms that occur equally in both languages. Only in the eastern and (especially) northern area in the Family corpus, these ‘common’ word forms exhibited a somewhat more frequent pronunciation corresponding to Russian *akannia*. Finally, ‘Russian’ word forms in all constellations showed a Russian-like pronunciation more frequently than ‘Ukrainian’ and ‘common’ word forms, even if (except for the northern area in the Family corpus) *okannia* was in general dominant in ‘Russian’ word forms as well.

4. CONCLUSIONS

First, the results confirmed assessments by several scholars (e.g., Del Gaudio, 2010; Taranenko, 2013) that the unstressed vocalism in Ukrainian—Russian mixed speech is strongly dominated by *okannia*, i.e., the differentiation between /a/ and /ɔ/ and the phonetic realization of the latter as [ɔ]. URMS thus corresponds in this respect to the standard Ukrainian pattern and differs from Russian, where both unstressed /ɔ/ and /a/ are phonetically merged in [a]-like sounds. This is plausible in light of the emergence of URMS in a partial linguistic shift by many speakers from Ukrainian dialects towards Russian: In such situations, lexical elements of the target variety are adopted most easily, while phonic elements from the speakers’ first language tend to be maintained. Nevertheless, the stability of *okannia* even among younger cohorts, who grew up in a much more Russian-influenced environment than their parents, is remarkable. There is no general trend towards a ‘Russian’ pronunciation, although, for many Ukrainians — at least until Ukraine’s independence — Russian was the language which they had to orientate themselves towards. This is in clear contrast to the linguistic situation in Russia, where Kochetov (2006) noted a clear decline in Russian dialectal *okannia* beginning in the 1930s—1950s. Kochetov (2006, p. 115) specifically mentions the “social upheavals” of the time as an explanation for the initiation of this sound change. Such “upheavals”, as is well known, were also present in the tragic history of Ukraine of that time. The presence of the standard Ukrainian language during the Soviet era, despite its discrimination in many domains, certainly contributed to the fact that a sound change from *okannia* to *akannia* either did not take place at all, or, as in the Kharkiv region, which today is linguistically Russian-dominated (Hentschel & Taranenko, 2015), only did so to a lesser extent. However, it is also remarkable for the latter region that the oldest speakers did not show any phonic influence of Russian: Even in this area that is clearly linguistically dominated by Russian today, the dialectal Ukrainian pronunciation was the starting point.

In terms of stylistic differences — or the influence of the speech situation — it is noteworthy that the Ukrainian pronunciation consistently dominated the more formal interviews, while there were some deviations from the *okannia* pattern in the informal family conversations. In formal situations, speakers clearly oriented themselves toward Ukrainian.

It is interesting to note the apparently polar opposite picture regarding the phonic variation in the north and east in the Family corpus. While there was a slight trend towards *akannia* among the speakers in the east, the opposite is true in the north. Here, a shift from *akannia* to *okannia* can be observed in general — albeit varying greatly from individual to individual. This finding must of course be interpreted with caution: There was only one family in each of these two subareas to which this statement applies, and I did not obtain any similar finding in the Interview corpus. Nevertheless, there is much to suggest that *akannia* in the northern area cannot be assessed as a Russian influence. As already mentioned, *akannia* is also present in the northern Ukrainian dialects. From this perspective, the initial polar opposite findings in the north and east turn out to be two instances of the same process: a shift from a dialectal to a standard pronunciation. In the north, this is a convergence with the standard Ukrainian pronunciation that is perhaps also assisted by the presence of *okannia* in the other Ukrainian dialects. In the east, this is a (marginal) convergence with the standard Russian pronunciation. There should be future investigations to determine whether this trend continues over time in the east or if the reevaluation of the Ukrainian standard language and the Russia's war of aggression against Ukraine cause a reversal.

It is unclear, however, why female respondents in both cases (i.e., in the east and north) tended to use *akannia* somewhat more often than male respondents. This suggests that the emic perspective (i.e., the evaluation of the variants from the point of view of the speakers themselves) is important in this contact situation. For the northern Ukrainian dialects, which, in some respects, correspond to patterns found in Belarusian and Russian, there is still much to be investigated from a perceptual-linguistic point of view.

Last, there are clear correlations between the phonic variation and the lexical-morphological affinity of the word form (i.e., whether the word form on the lexical-morphological level coincides with the Ukrainian or Russian language). More precisely, these correlations are co-occurrence restrictions (Kučera, 1973; Auer, 1997) that should ultimately be regarded as manifestations of an *usus* in the URMS: Not all conceivable combinations of variants are actually used by the speakers. In particular, 'Ukrainian' words are not pronounced in a 'Russian' way, whereas 'Russian' words allow for both 'Ukrainian' and 'Russian' pronunciation (the latter being less common). Notably, 'common' words behave roughly like specifically 'Ukrainian' words, with 'Russian' pronunciations rarely found. This suggests that Ukrainian is the default in an emic classification of word forms for speakers of URMS.

It does not contradict this interpretation that, in the family from the northern area in the Family corpus, 'Ukrainian' words quite frequently exhibit *akannia* realizations. Here, *akannia* does not mean a 'Russian' pronunciation of 'Ukrainian' words, but a 'dialectal-Ukrainian' pronunciation of (dialectal) 'Ukrainian' words. Rather, it is remarkable that 'Russian' (and also 'common') words in this family are pronounced with *akannia* more frequently than 'Ukrainian' words. It is possible that Ukrainian-dialectal influence and Russian

influence interact here. Another possibility is that word forms classified here as ‘Russian’ from an etic point of view also occur in the corresponding dialect and, accordingly from an emic point of view, are interpreted by the speakers as “own” rather than “alien” words. This should be a topic for future investigation.

To sum up, the present study represented an initial attempt to empirically investigate phonic variation in the widespread Ukrainian-Russian mixed speech (“surzhyk”). The phenomenon studied here was the variation between *okannia* and *akannia*, one of the most important phonic differences between the Ukrainian and Russian languages. The study’s findings make it clear that attempts to one-dimensionally examine linguistic variation in Ukraine are bound to fail. Regional differences in terms of different dialectal starting points and sociolinguistic conditions, characteristics of the speech situation, factors such as age and gender, and, ultimately, the individual characteristics of the speakers and their families, are interconnected in a complex manner that is not easy to decipher.

REFERENCES

- Auer, P. (1986). Konversationelle Standard/Dialekt-Kontinua (Code-Shifting). *Deutsche Sprache*, 14, 97–124 (in German).
- Auer, P. (1997). Co-occurrence restrictions between linguistic variables. A case for social dialectology, phonological theory and variation studies. In F. Hinskens, R. van Hout, & L. Wetzels (Eds.), *Variation, change, and phonological theory* (pp. 71–102). Amsterdam: John Benjamins.
- Auer, P. (2005). Europe’s sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations. In N. Delbecque, J. van de Auwera, & D. Geeraerts (Eds.), *Perspectives on variation. Sociolinguistic, historical, comparative* (pp. 7–42). Berlin: De Gruyter.
- Avanesov, R. I. (1956). *Fonetika sovremennogo russkogo literaturnogo iazyka*. Moscow: Izdatel’stvo Moskovskogo universiteta (in Russian).
- Baayen, R. H. (2008). *Analyzing linguistic data. A practical introduction to statistics using R*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bates, D., Maechler, M., Bolker, B., & Walker, S. (2015). Fitting linear mixed-effects models using lme4. *Journal of Statistical Software*, 67(1), 1–48.
- Bickerton, D. (1975). *Dynamics of a creole system*. London: Cambridge University Press.
- Bondarko, L. V., & Verbitskaia, L. A. (Eds.). (1987). *Interferentsiia zvukovykh sistem*. Leningrad: Izdatel’stvo Leningradskogo Universiteta (in Russian).
- Chertorizhskaia, T. K. (Ed.). (1988). *Ukrainsko-Russkoe dviuiazychie. Sotsiolingvisticheskii aspekt*. Kyiv: Naukova Dumka (in Russian).
- Del Gaudio, S. (2010). *On the nature of surzhyk. A double perspective*. Munich: Sagner (in English).
- Del Gaudio, S. (2011). O variativnosti russkogo iazyka na Ukraine. *Izvestiia Rossiiskoi Akademii Nauk. Seriya Literaturny i Iazyka*, 70(2), 28–36 (in Russian).
- Del Gaudio, S. (2017). *An introduction to Ukrainian dialectology*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Del Gaudio, S. (2020). Language situation in the district of Ripky (Černihiv, Ukraine). *Russian Linguistics*, 44, 177–201.
- Hentschel, G. (2014). “Trasjanka” und “Surzhyk” — zum Mischen von Sprachen in Weißrussland und der Ukraine. Einführung in die Thematik und Ausblick auf den Band. In G. Hentschel, O. Taranenko, & S. Zaprudski (Eds.), *Trasjanka und Surzhyk — gemischte weißrussisch-russische und ukrainisch-russische Rede. Sprachlicher Inzest in Weißrussland und der Ukraine?* (pp. 1–26). Frankfurt am Main: Peter Lang (in German).
- Hentschel, G. (2018). Die weißrussische ‘Trasjanka’ und der ukrainische ‘Surzhyk’. Grundlegende quantitativ-qualitative soziolinguistische Ähnlichkeiten und Unterschiede. In S. Kempgen, M. Wingender, & L. Udolph (Eds.), *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress Belgrad 2018* (pp. 127–138). Wiesbaden: Harrassowitz (in German).

- Hentschel, G., & Reuther, T. (2020). Ukrainisch-russisches und russisch-ukrainisches Code-Mixing. Untersuchungen in drei Regionen im Süden der Ukraine. *Colloquium: New Philologies*, 5(2), 105–132 (in German).
- Hentschel, G., & Taranenko, O. (2015). Die Sprachenlandschaft der zentralen Ukraine: Ukrainisch, Russisch, ‘Suržyk’. Verwendung – Kompetenz – nationale Positionierung. *Die Welt der Slaven*, 60(2), 248–275 (in German).
- Hentschel, G., & Zeller, J. P. (2012). Gemischte Rede, gemischter Diskurs, Sprechertypen. Weißrussisch, Russisch und gemischte Rede in der Kommunikation weißrussischer Familien. *Wiener Slawistischer Almanach*, 70, 127–155 (in German).
- Hentschel, G., & Zeller, J. P. (2017). Aspekte der Sprachverwendung in zentralen Regionen der Ukraine. *Wiener Slawistischer Almanach*, 79, 37–60 (in German).
- Hryshchenko, A. P., Mats’ko, L. I., Pliushch, M. Ia., Tots’ka, N. I., & Uzdyhan, I. M. (2002). *Suchasna ukraïns’ka literaturna mova*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
- Kasatkin, L. L. (2006). *Sovremennyi russkii iazyk. Fonetika*. Moscow: Akademiia (in Russian).
- Kerswill, P. (2007). Koineization and accommodation. In J. K. Chambers, P. Trudgill, & N. Schilling-Estes (Eds.), *The handbook of language variation and change* (pp. 669–702). Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Kochetov, A. (2006). The role of social factors in the dynamics of sound change. A case study of a Russian dialect. *Language Variation and Change*, 18(1), 99–119.
- Kučera, H. (1973). Language variability, rule interdependency, and the grammar of Czech. *Linguistic Inquiry*, 4, 499–521.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Le Page, R. B., & Tabouret-Keller, A. (1985). *Acts of identity. Creole-Based approaches to language and ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Panov, M. V. (1979). *Sovremennyi russkii iazyk. Fonetika*. Moscow: Vysshiaia shkola (in Russian).
- Pompino-Marschall, B., Steriopolo, E., & Żygis, M. (2017). Ukrainian. *Journal of the International Phonetic Association*, 47(3), 349–357.
- R Core Team (2021). *R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria*. <https://www.R-project.org/>
- Rusanovskii, V. M., Zhovtobriukh, M. A., Gorodenskaia, E. G., & Grishchenko, A. A. (1986). *Ukrainskaia grammatika*. Kyiv: Naukova Dumka (in Russian).
- Schilling-Estes, N. (2002). Investigating stylistic variation. In J. K. Chambers, P. Trudgill, & N. Schilling-Estes (Eds.), *The handbook of language variation and change* (pp. 375–401). Malden: Blackwell.
- Šumarova, N. (2014). Der Suržyk im System nah verwandter Zweisprachigkeit. Soziolinguistischer und linguistischer Aspekt. In G. Hentschel, O. Taranenko, & S. Zaprudski (Eds.), *Trasjanka und Suržyk – gemischte weißrussisch-russische und ukrainisch-russische Rede. Sprachlicher Inzest in Weißrussland und der Ukraine?* (pp. 307–326). Frankfurt am Main: Peter Lang (in German).
- Taranenko, O. (2013). Variantnist’ vs. stabil’nist’ u strukturi ukraïns’ko-rosiis’koho “surzhyku.” Sukupnist’ idiolektiv vs. sotsiolekt. In G. Hentschel (Ed.), *Variation und Stabilität in Kontaktvarietäten. Beobachtungen zu gemischten Formen der Rede in Weißrussland, der Ukraine und Schlesien* (pp. 27–61). Oldenburg: BIS (in Ukrainian).
- Timberlake, A. (2004). *A reference grammar of Russian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trub, V. M. (2000). Iavyshche “surzhyku” iak forma prostorichchia v sytuatsii dvomovnosti. *Movoznavstvo*, 1, 46–58 (in Ukrainian).
- Trudgill, P. (1986). *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- Voss, Ch. (2008a). Slawische Kreolsprachen – Mythos und Realität. In S. Kempgen, K. Guttschmidt, U. Jekutsch, & L. Udolph (Eds.), *Deutsche Beiträge zum 14. Internationalen Slavistenkongress Ohrid 2008* (pp. 357–369). Munich: Sagner (in German).
- Voss, Ch. (2008b). Zur Konzeptualisierung sprachlicher Hybridität in der Slawia. “Wasserpölnisch” in Schlesien und “Suržyk” in der Ukraine. In A. Nagórko, S. Heyl, & E. Graf (Eds.), *Sprache und Gesellschaft. Festschrift für Wolfgang Gladrow* (pp. 543–557). Frankfurt am Main: Peter Lang (in German).

- Watt, D., & Milroy, L. (1999). Patterns of variation and change in three Newcastle vowels. Is this dialect levelling? In P. Foulkes & G. J. Docherty (Eds.), *Urban voices. Accent studies in the British Isles* (pp. 25–46). London: Arnold.
- Wickham, H. (2019). *stringr: Simple, consistent wrappers for common string operations*. R package version 1.4.0. <https://CRAN.R-project.org/package=stringr>
- Yanushevskaya, I., & Bunčić, D. (2015). Russian. *Journal of the International Phonetic Association*, 45(2), 221–228.
- Zeller, J. P. (2018). Zum ukrainisch-russischen Sprachkontakt: Phonische Variation im ukrainischen 'Surzhyk' im Vergleich mit der weißrussischen 'Trasjanka'. In S. Kempgen, M. Wingender, & L. Udolph (Eds.), *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress Belgrad 2018* (pp. 365–374). Wiesbaden: Harrassowitz (in German).
- Zeller, J. P., Taranenko, O., & Hentschel, G. (2019). Language and religion in central Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language*, 2019(260), 105–130.
- Zhylko, F. T. (1966). *Narysy z dialektolohii ukraïns'koï movy*. Kyiv: Radians'ka shkola (in Ukrainian).

Received 28.03.2022

Accepted 15.05.2022

Ян Патрік Целлер, Др., професор кафедри слов'янської лінгвістики,
Грайфсвальдський університет, Німеччина
Ernst-Lohmeyer-Platz 3, 17487 Greifswald
Tel.: +49 (0)3834 420 3222
E-mail: jan.zeller@uni-greifswald.de
<https://orcid.org/0000-0002-6942-7112>

ОКАННЯ І АКАННЯ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ ЗМІШАНОМУ МОВЛЕННІ («СУРЖИК»)

Попри те, що українсько-російське змішане мовлення (УРЗМ) є поширеним явищем у центральних регіонах України, емпіричних досліджень щодо варіації звукових характеристик УРЗМ та зв'язку з соціальними характеристиками його мовців бракує. Спираючись на корпус розмовного мовлення (близько 340000 слівформ), створений зі спонтанних неформальних розмов та відкритих інтерв'ю, автор аналізує варіювання між двома яскравими звуковими властивостями української та російської мов, що відбиті в УРЗМ, а саме ненаголошеним /ɔ/ в українському *оканні* та російському *аканні*. Результати дослідження підтверджують, що в ненаголошеному вокалізмі УРЗМ істотно домінує *окання*, яке відповідає стандартному українському зразку, відмінному від російського, де ненаголошені /ɔ/ та /a/ фонетично злилися у звукові [a]-типу. Узагальнене лінійно-змішане моделювання засвідчує, що варіація між *оканням* та *аканням* пов'язана з такими чинниками, як діалектні та соціолінгвістичні відмінності в українському мовному ландшафті, соціально-демографічні характеристики мовців, як-от вік і стать, а також характеристики мовленнєвої ситуації. Значення має кореляція між фонетичною варіацією та лексико-морфологічною спорідненістю словоформи, тобто чи на лексико-морфологічному рівні словоформа відповідає українській чи російській системі.

Ключові слова: українсько-російські мовні контакти, діалектні контакти, мовна варіативність, *окання*, *акання*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.02.060>

УДК 811.161.2+811.161.1'27

О. М. ПАЛІНСЬКА, кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту славістики, Ольденбурзький університет ім. Карла фон Осецького
вул. Аммерлендер Теерштрассе, 114 – 118, м. Ольденбург, Німеччина, D-26129
E-mail: palinska_o@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-2623-7164>

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МЕШКАНЦІВ ЦЕНТРУ І ПІВДНЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРИКОДОВОСТІ (УКРАЇНСЬКА – РОСІЙСЬКА – ЗМІШАНЕ МОВЛЕННЯ)

У статті проаналізовано особливості формування мовної ідентичності в Центрі й на Півдні України — ареалах поширення українсько-російської двомовності та змішаного мовлення. З'ясовано зв'язок між основною мовою респондентів і чинниками формування мовленнєвої компетенції (мова батьків та спілкування в родині, мовне оточення, мова шкільного навчання, мова книжок, телебачення та інтернету). Виявлено статистичні кореляції цих чинників і специфіку центрального й південного регіонів України щодо мовної соціалізації їхніх мешканців. Дослідження здійснювалось на основі даних соціолінгвістичного опитування, проведеного в регіоні у 2014—2021 рр., а також глибинних напівструктурованих інтерв'ю з носіями змішаного мовлення.

Ключові слова: мовна соціалізація, мовна ідентичність, українсько-російське змішане мовлення

1. ВСТУП

Сучасна мовна ситуація в Україні, для якої характерне активне співіснування української та російської мов, а також наявність українсько-російського змішаного мовлення (УРЗМ), або ж суржик¹, часто спричинює гарячі дискусії — як у політичній площині, так і серед пересічних

¹ Слово «суржик», хоча й інтуїтивно зрозуміле всім носіям української, не має чіткої термінологічної окресленості, а також нерідко містить негативні конотації, тому ми послуговуватимось нейтральним терміном «українсько-російське змішане мовлення» (УРЗМ), маючи на увазі мовлення, яке містить фонетичні, морфологічні й морфосинтаксичні елементи з обох мовних кодів або ж гібридні елементи, незалежно від об'єму використання кожного з мовних кодів і причин їх змішування.

українців. З цього приводу висловлюють протилежні думки: прихильники національно орієнтованої держави висловлюються за повний перехід у всіх сферах на українську мову; їхні опоненти, апелюючи до збереження прав національних меншин, відстоюють право російськомовних громадян на використання своєї мови не лише у приватному спілкуванні, а й у сфері освіти, політики, послуг тощо. У цьому контексті особливої ваги набувають мовна соціалізація і формування мовної ідентичності.

Метою дослідження є визначення факторів, що впливають на формування мовної ідентичності мешканців центрального та південного регіонів України з урахуванням поширеності українсько-російської двомовності й використання змішаного українсько-російського мовлення, вагомості кожного з цих факторів, а також особливостей мовної соціалізації мешканців кожного із зазначених регіонів.

Дослідження здійснене в рамках таких проектів: *Варіативність і стабільність у змішаному субстандарті у широкому і стабільному в часі мовному контакті: українсько-російська змішана мова в Україні (2014—2019)*² і *Гібридизація з двох боків: українсько-російське та російсько-українське змішування кодів в контексті соціолінгвістичної ситуації на півдні України вздовж узбережжя Чорного моря* (з 2019)³. У рамках проектів було проведено масштабне закрите опитування 1400 респондентів із 56 міст з 11 областей у центральному регіоні (далі в тексті — Центр) і 1200 з 74 населених пунктів у трьох причорноморських областях (Південь). Також із респондентами, які назвали змішане мовлення своїм основним мовним кодом, були записані так звані відкриті (напівструктуровані) глибинні інтерв'ю — 136 у Центрі (2014 р.) і 102 на Півдні (2020—2021 рр.). Далі в роботі послідовно зіставляються дані з центрального й південного регіонів: в обидвох українська і російська мова активно контактують, але Центр назагал є більш українськомовним, тимчасом як на Півдні більш поширена російська (Hentschel & Taranenko, 2021) (пор. рис. 1), і можна припустити, що мовні практики, а також мовна соціалізація та спілкування представників різних поколінь, реалізуються за неоднаковими сценаріями.

Значний об'єм як кількісного, так і якісного матеріалу дає можливість, з одного боку, використовувати для визначення загальних тенденцій статистичні методи дослідження, зокрема факторні таблиці (таблиці спряженості) й розрахунок хі-квадрата та сили ефекту V, які дозволяють встановити наявність або відсутність статистично значущого зв'язку між різними факторами, а з другого — послуговуватися інструментарієм якісного аналізу, оскільки висловлювання респондентів з інтерв'ю надають додаткову аргументацію щодо встановлених кількісними методами фак-

² Проект був підтриманий Фондом Ф. Тіссена (Fritz-Thyssen-Stiftung); його очолив Г. Гентшель (Ольденбурзький університет, Німеччина). Партнерами в Україні виступили київські колеги О. Тараненко (лінгвістика) і М. Чурилов (соціологія). Цей проект охоплює 11 центральноукраїнських областей — від Хмельницької на заході до Харківської на сході (докладніше див. Рис. 1). Опис проекту і бібліографія: Variabilität und Stabilität.

Рис. 1. Карта досліджуваного регіону з визначенням ареалів на основі мов / кодів, які респонденти використовують у повсякденному спілкуванні

Джерело: Hentschel & Taranenko, 2021, p. 294. Ареали: I—II: переважає українська мова; III: змішане мовлення; IV—V: російська мова.

тів, розкривають мотивацію мешканців регіону щодо вибору мовних кодів у різних ситуаціях. Поєднання кількісних і якісних методів допомагає усебічно проаналізувати досліджувані явища й уникнути як суб'єктивності, неминучої під час спостереження за окремими фактами, так і надмірних узагальнень, які трапляються у виключно статистичних дослідженнях.

2. НАЦІОНАЛЬНА І МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФАКТОРИ МОВНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Національна (етнічна) ідентичність є різноаспектним і комплексним поняттям, яке досить складно окреслити вичерпно й однозначно. Вона «складається зі спільних цінностей та таких установок, як культура, мова, релігія, родовід і колективний досвід, завдяки яким певна спільнота відрізняється від інших» (Blankenhorn, 2003, с. 27).

Мовна ідентичність особистості є частиною особистої ідентичності (за спостереженнями Л. Масенко на основі досліджень Х. Петрів та Т. Федорчук — визначальною; Масенко, 2020, с. 130—134). Це «одна

³ Проект фінансується в рамках австрійсько-німецької співпраці FWF — Der Wissenschaftsfonds і DFG — Deutsche Forschungsgemeinschaft, здійснюється під керівництвом Т. Ройтера (Австрія) і Г. Гентшеля (Німеччина) у співпраці з М. Чуриловим, О. Тараненком (Київ) і Т. Кузнецовою (Одеса). Дослідження проведене в Одеській, Миколаївській і Херсонській областях. Опис проекту і бібліографія: Hybridisierung von zwei Seiten.

з самобутніх характеристик людини, які передаються через приналежність до соціальних груп, таких як нація чи етнос, а також до сім'ї, *peer groups* або професійних груп. Які саме характеристики окремі особи вважають частиною своєї ідентичності, залежить від їхніх власних актуальних установок, тобто особиста ідентичність також може конструюватися» (Kittel et al., 2018, с. 90).

У багатомовних спільнотах мова може перетворитися на центральний концепт, символ етнічної ідентичності або ж, навпаки, нівелюватися, звестися виключно до засобу спілкування — так відбувається, зокрема, у національних групах, які живуть в іншомовному оточенні й асимілювалися в мовному плані, але зберігають певні культурні особливості; у таких групах поняття рідної мови набуває не функціонального, а виключно символічного значення (пор. Хентшель & Тараненко (2015, с. 23) про відмінності між символічним сприйняттям рідної мови та практичним використанням мовних кодів; також Blankenhorn (2003, с. 28—29) щодо німців Сибіру).

Мовна й етнічна ідентичності взаємопов'язані, і нерідко мовний контакт, який спричинює виникнення змішаного мовлення, поєднується також зі змішуванням ідентичності на «прикордонних» територіях (пор. Danulyenko, 2016, с. 94). Щоправда, недавні спостереження в українсько-білоруських прикордонних зонах, зокрема в північно-західній частині Чернігівської області, засвідчують протилежне, а саме зміни на користь української ідентичності, незалежно від мови спілкування (Del Gaudio, 2020, с. 197—199). Утім, ця тенденція потребує подальшого дослідження на ширшому матеріалі.

Щодо України загалом також говорять про значну невизначеність мовної ситуації, що зумовлено «наявністю великої кількості населення з нечіткою мовною поведінкою (15—20 % від загалу жителів держави), яке залежно від політичної ситуації може змінювати мовну ідентичність» (Лозинський, 2010, с. 29). Також дослідники окреслюють різновиди додаткової етномовної ідентичності, яка має ознаки двоїстої та дифузної ідентичностей та накладається на основну ідентичність — українці (Брага, 2019, с. 124).

Мовна ідентичність людини формується з дитинства, проте вона безперервно змінюється в різних ситуаціях та комунікативних актах протягом життя залежно від наміру мовця. Мова є конструктором таких різновидів ідентичностей, як культурна, релігійна, національна, етнічна, соціально-класова, професійна, особистісна, гендерна, сімейна (Гончарова, 2015, с. 66—67). Фактори формування мовної ідентичності, найважливішими з яких можна назвати родину, школу (або ширше освіту) й оточення, здійснюють різновекторний вплив, а сформована під впливом різних факторів мовна ідентичність, своєю чергою, також може впливати на сприйняття оточення і формування групової ідентичності. О. Данилевська в дослідженні мовлення українських школярів на основі анкетування засвідчує, що респонденти у своєму шкільному оточенні

помічають більше російської мови, якщо самі є російськомовними, і навпаки: так, ті, хто розмовляють російською, вважають шкільне середовище російсько- або двомовним у 68,3 % випадків, тоді як понад 70 % українськомовних оцінюють його як переважно українськомовне (Данилевська, 2019, с. 166—167). Мовна ідентичність реалізується в категоріях «свого / чужого», які стосуються як власне мовних кодів, так і мовно-культурних груп (Палинська, 2019).

2. АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Мовна соціалізація дітей і формування їхньої мовної ідентичності залежить від низки факторів: мови (мов) їхньої родини, оточення, шкільного навчання, престижу кожного з ідіомів та ін. Розгляньмо, як ці фактори реалізуються в мешканців досліджуваних регіонів.

2.1. Вплив спілкування в родині

Респонденти у відкритих інтерв'ю часто згадують про переважний вплив сімейного спілкування на те, якою мовою розмовляють діти, і про спадкоємність у засвоєнні мови:

(1) *Хай яка вона [своя мова] там не буде, але вона (...) розмовляли батьки мої, діди, бабушка, там, дитина моя розмовляє (С-553⁴);*

(2) *Но есть, шо діти, я кажу, вчать [в садочку] віршиків по-українськи. Ну, а между собой діти все одно спілкуються так, як уже ж привикли вдома (С-1305);*

(3) *Видно, в них [батьків] батьки розмовляли так. Вже звичайно від них перейшло на нас (S-1146);*

(4) *Всьо завісім від батьків. Якщо батько буде вчити свою дитину української мови, тоді українська мова буде розвиватися, якщо не, тоді не (S-941).*

Разом з тим респонденти, говорячи про зв'язок між сімейним мовленням і тим, якою мовою розмовлятиме дитина, рідко згадують про можливості самим свідомо впливати на цей процес, покращувати якість мовлення дитини, контролюючи власне мовлення. Більше того, вони нерідко констатують своє погане володіння мовою, сподівання, що діти розмовлятимуть краще, і при цьому небажання змінювати власні мовні звички:

(5) *Наші вже діти, вже внуки, вони вже будуть, я надіюся, шо будуть говорити чисто по-українськи, на українській мові (...). Ми вже старі, то ми вже так привикли (С-135);*

(6) *Можє со времєнєм, с годами це прийде до людей. Якщо зараз дітей начнуть вчить... Це вже наші внуки зможуть перейти на український язык чисто, потому што вже їх так учать, вже їх так заставляють кругом,*

⁴ Цитати з інтерв'ю, записаних у рамках обох проектів, подано українською (для українського і змішаного мовлення) або російською (для російського) кирилицею, зі збереженням деяких мовних особливостей респондентів. Основні соціодемографічні характеристики респондентів наведено в Додатку 1.

то може перейдуть. А так людина не може перейти різко зі свого язика... він думає на цьому язичу, він так виріс (S-1224).

Власну активну готовність впливати на формування мовних компетенцій дитини висловлюють лише поодинокі респонденти:

(7) І треба старатися і дітей вчить, і. Я, он, своїх учу. Ну, щоб вони... Хотя і, ну, не сильно, конечно, може, там, і, геть, там, розумію. (...) А так, то да, стараюся (С-1268);

(8) Но з дитиною я хочу говорить українською мовою, я хочу, щоб вона знала українську мову (...). Я хочу, щоб моя дитина говорила українською, вот я буду старатися. І якщо кождий от так візьме і почне з себе, то тільки тоді ми зможем (S-1326).

(Варто відзначити, що у прикладі (8) твердження є виключно декларативним — це 20-річна респондентка, у якої ще немає дітей, і, з її ж слів, вона вперше замислилася про те, якою мовою розмовлятиме зі своїми майбутніми дітьми).

Розгляньмо на основі соціологічного опитування особливості родинного спілкування респондентів, а саме мовні коди, які вони використовують у спілкуванні з різними поколіннями родичів. Таблиці 1 і 2 демонструють відмінності в мовній поведінці респондентів залежно від вікової групи адресатів їхнього мовлення. Респонденти могли давати більше однієї відповіді на ці запитання (таким чином, сума процентів у фрагменті рядка для вікової групи перевищує 100), причому це могло означати як те, що є різні родичі певної вікової групи, у спілкуванні з якими використовують різні мовні коди, так і те, що з тими самими родичами розмовляють по-різному. Більшість цих відмінностей не є статистично значущими ($p > .05$) і/або мають слабку силу ефекту V , але окремі особливості потребують докладнішого аналізу.

Слід мати на увазі, що дані цих таблиць відрізняються не тільки регіонально (центральні й південні області України), а й за часом збору матеріалу (червень 2014 і лютий 2020 відповідно). Цей невеликий часовий проміжок є досить суттєвим, адже перше опитування проводилось невдовзі після Революції гідності й початку російської агресії, на хвилі патріотичного піднесення, а друге — шість років потому, коли відсутність миттєвих позитивних змін у політичній та економічній ситуації призвели до значного розчарування серед населення. Оскільки ж опитували те, як самі респонденти оцінюють власні мовні практики, а не фіксували об'єктивну картину того, як і в якому обсязі вони використовують кожен з мовних кодів, як під час аналізу мовного матеріалу, то можна припустити (хоча це, звісно ж, потребує додаткових емпіричних досліджень), що в Центрі України респонденти були частково схильні завищувати свої оцінки використання української (і навпаки — занижувати стосовно російської), тоді як на Півдні ці дані, ймовірно, більш об'єктивні.

Порівняння обох таблиць демонструє загальну тенденцію: українськомовні респонденти частіше використовують російську мову для спілкування з родичами різного віку на Півдні, ніж у Центрі (пор. у спіл-

куванні з дітьми — 17 і 6 % відповідно). Використання ж української російськомовними не залежить від регіону та становить близько 10 % у спілкуванні зі всіма поколіннями, крім найстаршого: тут українську використовує майже кожен п'ятий респондент. Ті, хто зазвичай послуговуються змішаним мовленням, в обох регіонах діють схожим чином: зі старшими родичами розмовляють частіше українською (24/21 %), ніж російською (7/9 %), але в інших вікових групах ця пропорція нелінійно варіюється.

Досить значні розбіжності між основною мовою спілкування і мовами спілкування в родині (значення збігаються лише в 66—89 % випад-

Таблиця 1. Співвідношення основної повсякденної мови респондентів і мов, якими вони розмовляють з родичами різних поколінь (Центр)

Ваша повсякденна мова	Якою мовою чи мовами Ви самі розмовляєте з Вашими родичами певного віку? (%)											
	≈70 років			≈50 років			≈30 років			<20 років		
	у.	р.	з.	у.	р.	з.	у.	р.	з.	у.	р.	з.
Укр., n = 849	86	7	33	84	13	38	83	13	38	82	6	33
Рос., n = 233	18	70	28	12	76	30	9	82	27	11	76	22
Зміш., n = 318	24	7	85	19	11	88	19	14	85	21	12	82

* Відповідь респондентів на запитання анкети «Якою мовою Ви самі найчастіше послуговуєтеся у повсякденному житті?»: укр. — українською / українською з російськими елементами, рос. — російською / російською з українськими елементами, зміш. — змішаною мовою з приблизно рівною кількістю українських та російських елементів (зрозуміло, що тут не йдеться про надання змішаному мовленню статусу «мови», а лише про спрощення лінгвістичної термінології під час опитування серед нефаківців). Респонденти по-різному оцінювали «чистоту» своїх мовних кодів, тому відповіді можуть бути дещо суб'єктивними, але оскільки отримано дані від значної кількості респондентів, статистично ці індивідуальні особливості вирівнюються. Сірим фоном відзначено збіжність основної мови й мови спілкування з певною групою.

Таблиця 2. Співвідношення основної повсякденної мови респондентів і мов, якими вони розмовляють з родичами різних поколінь (Південь)

Ваша повсякденна мова	Якою мовою чи мовами Ви самі розмовляєте з Вашими родичами певного віку? (%)											
	≈70 років			≈50 років			≈30 років			<20 років		
	у.	р.	з.	у.	р.	з.	у.	р.	з.	у.	р.	з.
Укр., n = 443	73	10	21	77	15	24	73	18	22	72	17	18
Рос., n = 464	18	66	23	11	84	20	10	85	18	13	80	16
Зміш., n = 293	21	9	78	13	13	89	13	22	85	18	18	78

ків) показують, зокрема, відмінності між оцінкою власного мовлення і мовлення оточення, а також зміни, які відбуваються в мовленні респондентів протягом їхнього життя під впливом життєвих обставин. Так, російськомовні в 45 % випадків розмовляють зі своїми батьками або дідусями українською або змішаною мовою, тобто принаймні деяка частина з них перейшла на російську з української або змішаної вже у свідомому віці, часто у зв'язку з навчанням, одруженням чи переїздом до міста (звичайно ж, деяку частину також становлять змішані родини, де родичі чоловіка чи дружини можуть розмовляти іншою мовою, ніж основна мова респондента). Таким чином, респонденти, попри заявлену російськомовність, продовжують спілкуватися в родині українською або змішаною мовою:

(9) *Єслі мне пазваніла мама ілі там ще хто-то з родственнікав, я себе спакойна переключаюсь, с мамай разгаваріваю на свайом любімам языке [суржику] (S-1221).*

Докладніше розгляньмо стратегії спілкування з дітьми. Порівняння даних двох регіонів демонструє в цілому сильніші позиції російської мови на Півдні у спілкуванні усіх трьох мовних груп. Так, українськомовні з центральних областей, які використовують у спілкуванні з дітьми інші коди, значно частіше послуговуються змішаним мовленням, ніж російською (33 і 6 % відповідно), тоді як на Півдні ці коди розподіляються практично порівну (18 і 17 %). Носії змішаного мовлення, які розмовляють з дітьми «чистими» кодами, у Центрі роблять це майже удвічі частіше українською, ніж російською, тоді як на Півдні однаково часто обома мовами (18 %). Мовна поведінка російськомовних в обох регіонах схожа, тільки в Центрі вони дещо частіше використовують змішане мовлення, а на Півдні — українську.

Загалом можна констатувати, що у спілкуванні з дітьми мешканці обох регіонів не докладають особливих зусиль, аби контролювати власне мовлення і таким чином впливати на те, щоб діти розмовляли чистою українською мовою: так, навіть українськомовні у третині випадків розмовляють з молодшим поколінням змішаним мовленням (на Півдні також і російською). Серед тих, хто зазвичай вдається до змішаного мовлення, лише кожен п'ятий в обох регіонах намагається розмовляти з дітьми українською. Російськомовні ж респонденти тільки в 11 / 13 % випадків використовують українську у спілкуванні з молодшим поколінням, трохи частіше (близько однієї п'ятої) послуговуються змішаним мовленням.

2.2. Вплив освіти

Окрім спілкування в родині, значний вплив на формування мовленнєвої компетенції здійснює школа (освіта). Мова шкільного навчання демонструє статистично значущий ($\chi^2(4) = 326.4$ (Центр), $\chi^2(4) = 358.7$ (Південь), $p < .001$) зв'язок з основною мовою спілкування респондентів (рис. 2, 3).

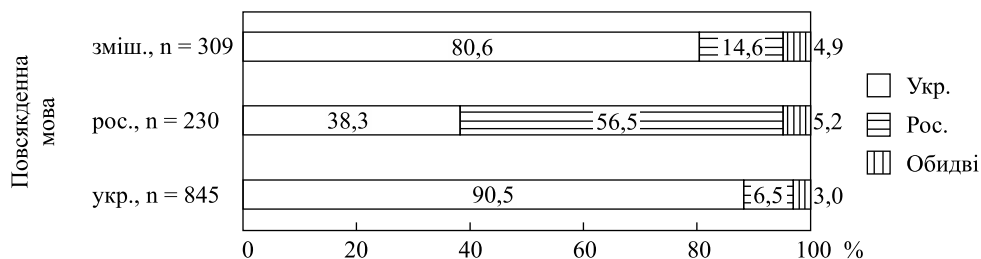

Рис. 2. Співвідношення повсякденної мови респондентів і мови шкільного навчання (Центр)

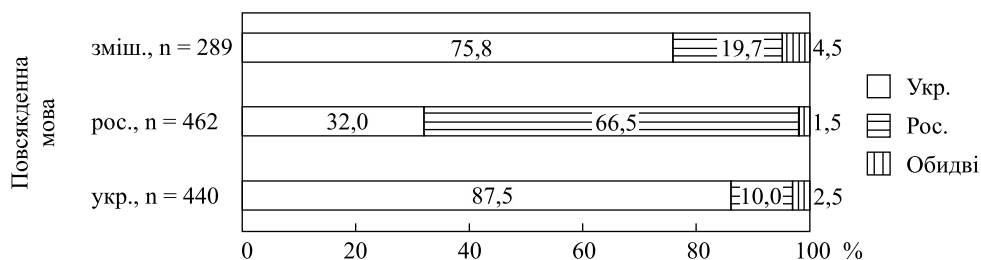

Рис. 3. Співвідношення повсякденної мови респондентів і мови шкільного навчання (Південь)

Зрозуміло, що тут йдеться про різносторонні взаємопов'язані причини: з одного боку, батьки в українськомовних родинах частіше віддають своїх дітей в українськомовні школи, а в російськомовних — у російськомовні, з іншого — діти після українськомовних шкіл частіше розмовляють українською, а після російськомовних — російською. Тим цікавіше простежити відхилення від цих основних тенденцій.

Так, в обох регіонах випускники українськомовних шкіл значно рідше розмовляють у побуті російською (менше 10 %), ніж випускники російськомовних — українською (більше третини). При цьому це частіше представники старшого та середнього покоління, які навчалися у школі в радянські часи й батьки яких часто або не мали вибору щодо мови навчання (особливо в містах, де більшість шкіл були російськомовними), або ж, навпаки, свідомо робили вибір на користь російськомовних шкіл, оскільки самі часто були вихідцями з українськомовних сіл або містечок і сподівалися, що навчання російською допоможе їхнім дітям у майбутньому кар'єрному зростанні. Проте, попри вплив російськомовної освіти, ці респонденти в переважно українськомовному оточенні також залишилися українськомовними. Ті ж, хто сьогодні розмовляє змішаною мовою, переважно закінчували українськомовні школи; попри це, варто зазначити, що випускники російськомовних шкіл використовують змішаний ідіом як основний мовний код удвічі частіше, ніж українську.

Респонденти активно коментують роль школи та інших навчальних закладів у формуванні мовленнєвих компетенцій, зокрема в переході на мови, відмінні від тих, якими дитина розмовляла в колі родини:

(10) *Де дитина може навчитися правильної української мови? Якщо, тим паче, батьки розмовляють вдома на російській мові. То тільки школа взірець цьому, вчителі (С-594);*

(11) *Сначала первое, что появилось — це суржик. Це з бабушкою, з дедушкою, з мамою, папою, со всіма. Потом уже со школьного времени українській язык, ну і русській потом уже, уже в лет 17, як я поступив сюда [в університет] (S-1202);*

(12) *Він [син] ходє в садік український. Но там больше української мови. А от це, сейчас мені от це, що я український, вродє, сама в українську школу ходила, но мені з ним важко в українській мові розговарівать. Що от це в садіку він по-українські балакає некоторые слова, а вдома ж приходив, балакав суржиком, що тоже, там чисто, а вдома не чисто. І книжки ж там дають, купляють, просять же, щоб по-українські було (С-685);*

(13) *Я з детства говорила на суржику. Ну, от мене так приучили. Була така атмосфера і в сім'ї, і вездє. (...) Я вобще до того, як, напевно, не перейшла в клас п'ятий-шостий, даже не понимала, шо це суржик. Мені казалось, шо це то, на чому ми говорим, це обычна мова (S-1207).*

Безумовно, саме батьки обирають мову шкільного навчання чи, тим більше, мову спілкування у дитячому садочку для своїх неповнолітніх дітей. Попри це, окремі респонденти вважають, що вибір школи залежить виключно від мовних вподобань дитини.

(14) *Мені здається, що не потрібно примусово заставляти дитину до якоїсь мови. Яка мова дитині буде ближче, як їй буде комфортніше розмовляти, в ту школу і віддам. (...) Мені здається, що дитина вже розуміє [у шість-сім років], на якій мові їй краще розмовляти, з ким їй краще розмовляти, в яку школу краще ходити, що їй більше подобається — російська чи українська мови. Тут потрібно давати вибір дитині, що вона хоче (S-1314).*

При цьому вчителі, які є зазвичай представниками того самого регіону, також не завжди можуть правити за взірець щодо досконалого володіння кожною з мов, але все-таки їхнє мовлення, за спостереженням респондентів, значно чистіше, ніж у пересічних мешканців регіону, а також вони, принаймні під час виконання своїх службових обов'язків, мусять більше стежити як за чистотою власного мовлення, так і контролювати мовлення дітей.

2.3. Вплив оточення

Ще одним джерелом формування мовленнєвої компетенції є оточення. В анкетах респонденти відповідали на запитання: «Якою мовою розмовляють Ваші діти між собою і зі своїми друзями?». У більшості випадків діти спілкуються тією самою мовою, яка є основною в їхніх батьків, але є й деякі суттєві відмінності. Дані (рис. 4, 5) демонструють ствердні відповіді на питання стосовно кожною з мов, якими спілкуються діти. Окремо представлені респонденти, які вважають свій основний код «чистим» і частково змішаним, оскільки їхні результати суттєво відрізняються (в інших випадках ці дані об'єднано).

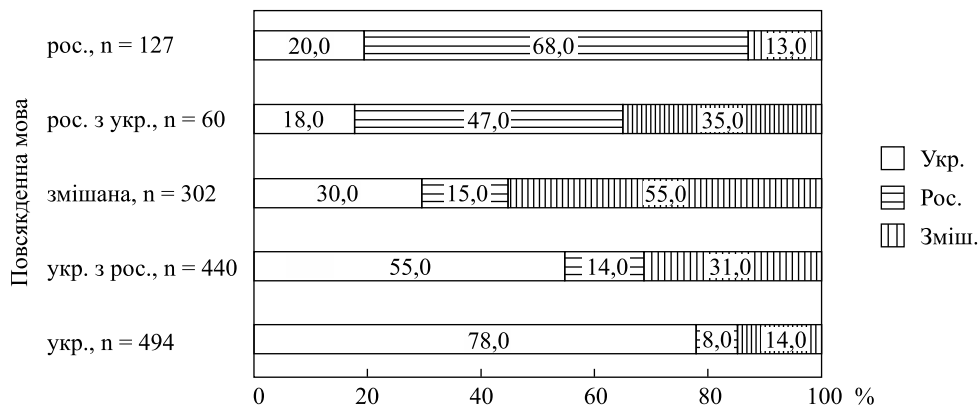

Рис. 4. Співвідношення основної мови респондентів і мов, якими розмовляють їхні діти між собою і з друзями (Центр)

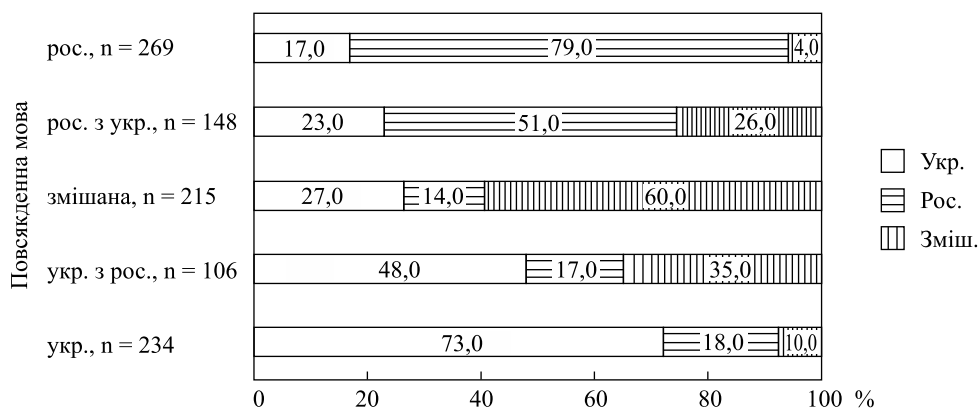

Рис. 5. Співвідношення основної мови респондентів і мов, якими розмовляють їхні діти між собою і з друзями (Південь)

Загалом стратегії мовної поведінки дітей у середовищі однолітків аналогічні в обох регіонах, тільки, як і щодо інших питань, позиції російської мови на Півдні сильніші, а змішаного мовлення — дещо слабші, ніж у Центрі (щоправда, ці відмінності між регіонами статистично незначущі). Діти носіїв «чистих» кодів назагал спілкуються ними і з іншими дітьми (78 / 73 % дітей українськомовних, 68 / 79 % російськомовних), але в Центрі діти українськомовних батьків дещо рідше спілкуються з однолітками російською, ніж на Півдні (8 / 18 %), тоді як українську в обох регіонах використовує біля 1/5 дітей російськомовних респондентів.

Як уже зазначалося, респондентів, які називали своїм основним кодом «чисту» українську або російську, зараховуємо під час аналізу до тих, хто вважає своє мовлення українським / російським із деякими вкрапленнями з іншої мови, оскільки оцінка «чистоти» власного мовлення і кількість іншомовних елементів часто буває суб'єктивною. Але щодо мови дітей це виявився досить суттєвий чинник: розподіл мовних кодів

цих дітей аналогічний у цих групах в обох регіонах — близько половини дітей розмовляють основною мовою батьків і приблизно третина використовує змішане мовлення.

Стосовно суржикомовних батьків, то їхні діти лише у 55 / 60 % випадків розмовляють з однолітками змішаним мовленням, решта ж розподіляється між «чистими» кодами у співвідношенні 2:1 на користь української. Як відзначає Г. Гентшель на матеріалі білорусько-російського змішаного мовлення, діти в родинях, де використовують змішане мовлення, фактично соціалізуються в мовному плані не паралельно у двох мовних кодах, а в змішаному коді, який вони сприймають як єдине ціле, і лише згодом, переважно з початком шкільного навчання, відбувається протиставлення мов і діти навчаються відсіювати у своєму мовленні «не-російські» або (рідше) «не-білоруські» елементи (Хентшель, 2013, 61—62). Український матеріал, зокрема відкриті інтерв'ю, також підтверджують цю тезу, пор. приклади (11), (13), хоча поодинокі респонденти стверджують, що вивчення двох мов у школі, навпаки, сприяло укоріненню суржика:

(15) *Вже коли пішла в школу, то почала вчити українську мову, російську мову, ці мови почали ще більше мішатись, і получився такий гарний суржик, коли одне слово російське, друге українське (S-1319).*

Наведені дані можуть свідчити не лише про неоднорідність мовного оточення респондентів або наявність у їхніх дітей друзів, однокласників чи сусідів, які розмовляють іншими мовами, а й про те, що під впливом оточення відбувається мовний зсув, передусім у бік «чистих» мовних кодів. Про це часто говорять респонденти у відкритих інтерв'ю:

(16) *Просто мене багато хто не помігав [на суржик], із-за цього я перейшов на російську (S-1320);*

(17) *Більше стала говорить [в університеті] українською або російською мовою. Суржик перестав бути у моєму лексиконі, скажемо так (S-1201);*

(18) *Раньше я общалась на суржике, и меня это вообще не волновало, просто я выбрала свое решение, что я хочу быть более образованным человеком и знать на 100 % единственный язык, который я точно могу довериться и полностью облокотиться, так сказать, на него (S-1420).*

Причини такого переходу можуть бути різними: прагнення, щоб співрозмовники тебе розуміли (16), підлаштування під оточення (17), бажання виглядати в очах інших інтелігентніше (18). Респонденти, особливо молодь, підкреслюють важливість свідомого переходу з суржикомовної на «чисті» мови: таким чином вони почуваються більш упевненими, освіченими, успішними людьми, хоча в більшості з них залишаються співрозмовники (зазвичай це родичі й друзі дитинства), з якими вони продовжують спілкуватися змішаною мовою.

Слід зазначити, що цей перехід до «чистих» мов, передусім української, значно частіше відзначають респонденти на Півдні, ніж у Центрі, і тут ідеться радше не про регіональні, а про часові відмінності: за шість

років між проведенням досліджень, за які, завдяки реалізації мовного законодавства та змінам у суспільній свідомості, суттєво зміцнилися позиції української мови в публічному просторі, безумовно, сильно змінилося як ставлення мовців до кожної з мов, так і сфери їхнього практичного використання.

2.4. Вплив книг, телебачення та інтернету

Висловлювання респондентів демонструють, що мовлення батьків, однолітків і навіть шкільних вчителів зазвичай містить регіональні особливості й елементи змішування кодів. Таким чином, джерелом «еталонного», стандартного мовлення для дітей залишаються книги й телебачення, попри те що й вони за останні десятиріччя значно «демократизувалися», і сьогодні навіть мовлення професійних телевізійних дикторів, не кажучи вже про героїв фільмів і учасників телепередач, містить багато розмовних або й ненормативних елементів (пор. огляд телевізійних шоу у Враскі, 2009, с. 213—220). На думку І. Ціхоцького, «сучасний суржик переріс стилістичний діапазон ужиткового мовлення і впевнено проникає в літературні і музичні тексти, мову телебачення і преси, чому активно сприяє постмодерна рецепція дійсності в українській мистецькій парадигмі та шоу-бізнесі» (Ціхоцький, 2012, с. 289).

Попри це, респонденти нерідко відзначають важливість книг для засвоєння дітьми чистої, правильної мови:

(19) *Почитаєш українську книжку, і ти вже більше розмовляєш по цьому* (С-193).

Так вони, зокрема, визначають заходи для зникнення змішаної мови:

(20) *Книжки, вчителі, телебачення, мультики, кіно на українській мові* (С-135).

Разом з тим у багатьох респондентів виробилася стійка звичка читати російською, причому йдеться не лише про старше покоління, але й про середнє і навіть про молодше — пор. висловлювання 28-річної (21) і 57-річної (22) респонденток:

(21) *На даний час я можу читати книжку і українську і російську, но українську я не розумію. Бо в мене багато літератури дуже, я читаю, я люблю читати, я читаю руським язиком, розуміє. Український, він не доходить, от* (С-902);

(22) *От, чогось читає легше на російській мові (сміється), не знаю, чого. Яку не візьми, вся на російській мові. Українських мало, мало, воно і щас, напевно, немає українських книжок, більше російських* (С-1277).

Думка (22) про відсутність українських книг є досить популярною серед населення, її підтверджує й О. Тараненко: «На українському книжковому ринку переважає російськомовна література, в тому числі привезена з Росії» (Тараненко, 2007, с. 131). Щоправда, в останні роки ситуація стосовно українських книг значно покращилася завдяки змінам у законодавстві: якщо говорити про власне книгодрукування, тут суттєво переважає українськомовна продукція. Так, якщо станом на 2006 р., згідно з даними

Книжкової палати⁵, українською мовою було видано 30 млн примірників книг і брошур, а російською — 20 млн, то станом на 2020 р. їхня кількість становила 36 млн українською і 2,7 млн — російською.

Свої читацькі звички респонденти переносять і на наймолодше покоління: оскільки вони самі інколи не можуть пояснити дітям значення українських слів, то, з їхньої точки зору, дітям також простіше й зрозуміліше читати російською:

(23) *От, у мене дитина, вчора читала українську книжку, задавали, і слово «фірточка», кажу, ти розумієш, що це за слово, вона — ні. (...) А я кажу: «Це форточка», — я так думаю, що це форточка. Но це просто, от, бачте, що діти українську читають, що багато вони поняття не знають слів, що воно таке (С-165);*

(24) *Конечно, маленьким деткам проще російською, змішаною мовою, бо там такі єсть слова, що дитина... Як малий вчив віршика, він даже не може його вимовити. В українській мові там же єсть такі вірші, що він і вимовити не може. Ілі питає: «Що це таке, що російською проще, ну, розповісти, розказати, чим українською» (С-602).*

При цьому також не завжди формується навик розмовляти російською, адже суржикомовні батьки коментують прочитане й обговорюють з дітьми російськомовні книги за допомогою змішаного мовлення.

(25) *Я на русській можу тільки, якщо дитині читаю книжку, якась попадає на русском языке сказка, то вона йде на русском. А еслі так мультики смотрім ілі рассказиваю єму, то там уже, уже язык смешаний. Уже не получается русській. Уже балакаєш суржигом (С-602).*

Разом з тим самі респонденти відзначають вплив мови читання на формування власних мовленнєвих компетенцій в українській мові (26), російській (27) чи обидвох (28):

(26) *Книжки, якісь телепрограми, більш там ми навчилися. Книжечки, там, журнали дитячі, там, «Малютко», вони вже більш йшли на українській мові. Від цього і більше слова в обіході пішли українські, розуміння їх пішло більше після журналів, після книжок, от таке (S-1146);*

(27) *Так як в детстве я читав більше книжок російською, то начав думать російською (S-1320);*

(28) *Тут ще налажує, я думаю, отпечаток те, що я дуже любила читать, читала українські книжки і російської мови. Воно все в голову влажується, того так і получается (С-279).*

Деякі респонденти підтримують свідомий вибір на користь читання українських книжок для того, щоб діти краще розмовляли українською, хоча й не для всіх це є звичною практикою:

(29) *Даже в интернеті читали, що люди ті, що переживають за Україну, вони російською мовою даже не хочуть дітям і книжки читати, що ми должны в Україні читати українською мовою українські книжки, чим російську (С-602).*

⁵ Державна наукова установа Книжкова палата України імені Івана Федорова. <http://www.ukrbook.net>

Поряд з тим, що для багатьох респондентів байдуже, якою мовою читати книги, аби лише був відповідний зміст (30), окремі з них свідомо роблять вибір на користь двомовності, цілеспрямовано працюють для того, щоб діти знали обидві мови (31):

(30) [Читала] і російську, і українську. І даже зараз своїй внучці я, буває, то купляю їй і таку, і таку літератури. Аби казки були такі, щоб хороші, щоб дитина розвивалась, розумієте (С-13);

(31) Моя дитина навчається в українській школі, інша моя дитина в україномовному садочку. Але я розмовляю з ними російською мовою, я їм читаю російськомовні книжки (...). Я хочу, щоб моя дитина знала і ту мову, і ту. (...) Це буде непогано, як декілька мов (С-33).

Перегляд дітьми телепередач і, тим більше, контенту з інтернету батьки контролюють значно менше і, відповідно, рідко коментують це в інтерв'ю. Але навіть якщо про це згадують, тут, як і у випадку з читанням книг, значно частіше йдеться про те, як це має бути, ніж про те, як респонденти практикують перегляд передач для покращення української (чи російської) мови дітей у власних сім'ях. При цьому поодинокі респонденти також називають вплив телевізійного й інтернет-контенту визначальним для формування мовлення дитини:

(32) Вось, наприклад, знайомі. Дивлюся — по-руськи. Я говорю: а чо вона [донька] в вас по-руськи говоре? Ти от нормально по-українськи (...), чоловік твій, а чо вона по-руськи? Ну, так мультики ж дивиться, і того по-руськи. А, мультики русські. Значить, більшу частину дитина займається не з батьками, не десь, а з мультиками, з телевізором, чи шо їй там дали, чи планшет (...). А друга наоборот (...). Я говорю, і спрашую: Люд, ти спеціально її вчиш української мови? Вона каже: та не, це ж мультики дивиться на українській, і дитина «прапор» каже (S-1339).

За даними опитування, часто або дуже часто переглядають телепередачі українською 91,1 % респондентів у Центрі й 70,7 % на Півдні, для російської відповідні показники становлять 71,2 і 69,4 %, але в більшості випадків важко сказати, наскільки це свідомий вибір на користь тієї чи тієї мови. Хоча можливостей дивитися телебачення українською останнім часом значно побільшало: так, якщо у 2013 р. на українському телебаченні частка української мови складала 16 %, то згідно з Законом *Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації*, який набув чинності у 2017 р., частка державної мови в ефірі на загальнонаціональних каналах має становити не менше 75 % (у прайм-тайм), а на місцевих — не менше 60 %. Радіопередачі державною мовою, згідно з законодавством, мають вестися ≥ 60 % добового мовлення, пісні українською мовою в ефірі радіостанцій протягом доби мають звучати ≥ 35 %.

Зрозуміло, що вибір мови в інтернеті переважно залежить виключно від особистих уподобань користувачів: існує достатньо різнопланового контенту як українською, так і російською мовою, а багато сайтів, зокрема інформаційних, мають обидві мовні версії.

2.5. Декларативність і реальні заходи з формування мовної ідентичності

В інтерв'ю респонденти часто висловлюють свої міркування щодо того, як в ідеалі юні громадяни України мають проходити мовну соціалізацію. У цьому контексті можна почути фрази на зразок: «Наші діти повинні...» спілкуватися українською / російською / іноземними мовами, знати історію і традиції свого народу, бути патріотами... При цьому зазвичай ідеться не про конкретні дії і навіть не про конкретних дітей і внуків, а про ідеалізованих «дітей» у широкому сенсі слова, наступне покоління, яке покликане бути в усьому кращим і виправити помилки покоління «батьків». Таким чином респонденти формулюють ряд «обов'язків» для дітей, а також для їхніх вчителів і вихователів: окрім досконалого володіння українською мовою (33—35), вони повинні знати й шанувати історію і традиції (36), володіти іншими мовами (37), і лише в поодиноких випадках, як (34), ці твердження стосуються конкретних, своїх дітей:

(33) *Це вже осьо нові дітки, які, там, підрастають, то вони повинні більш уже розмовляти на українській мові, їм на да преподносить це вже, преподавать більш української мови (С-604);*

(34) *І мої діти должны обіза... обов'язково повинні знати українську мову (С-728);*

(35) *Ані [вчителі] должны подносить усі предмети, все на українськом (С-718);*

(36) *Наші пам'ятники, наша історія українська, яку должны знать с самава ражденія діти, а не забувать пра це (С-805);*

(37) *Ну, я щітаю, шо зараз уже діти наші должны знать больше мов і уміть понімають своїх, там, недалеких братів, там, росіян, там (С-1315).*

Респонденти, особливо в Центрі, переважно дають «правильні», патріотичні відповіді на питання, пов'язані з формуванням мовної ідентичності наступного покоління. На жаль, майже ніколи вони не підкріплюють їх висловленням готовності докладати до цього особистих зусиль, змінювати власні мовні звички чи свідомо працювати над їх виробленням у дітей. У цих інтерв'ю часто можна почути, що «повинні» робити діти, вчителі, медіа-персони, політики й держава загалом, але дуже рідко — про особистий вибір і особисту відповідальність за мову власних дітей.

(38) *Вышло куча законов, что касается языка. То нельзя, это нельзя, тут должны, тут обязаны, а менталитет людей не изменился. Наши бабушки, их не поменять. Наши мамы с папой, их не поменять. Чтобы это всё поменялось, должно пройти достаточно много лет. Потому что пока мы, молодёжь, не начнём менять свой язык, не начнём разговаривать сугубо на украинском, то не изменится ничего. Наши дети так и будут разговаривать на русском. Мои дети тем более. То есть пока мы с себя не начнём это всё менять, этого не будет (S-1205).*

Попри сильні патерналістські тенденції в суспільстві й віру в те, що зміни в житті має забезпечити хтось інший, навіть якщо йдеться про мовлення власних дітей, можемо констатувати помітні зрушення останнім часом у бік активної позиції. Часові рамки проведення проекту дають можливість відстежувати динаміку цих змін: так, у Центрі, де опитування проходило у 2014 р., поряд з активізацією патріотичних почуттів переважають настрої пасивного спостереження: ми вже не змінимося, але наші діти повинні говорити українською. Натомість на Півдні, де опитування розпочалося у 2020 р., респонденти все частіше говорять про певні власні дії щодо формування мовленнєвих компетенцій своїх дітей; такі висловлювання помітно почастишали у другій половині проведення дослідження, після набуття чинності 16 січня 2021 року окремих норм Закону *Про забезпечення функціонування української мови як державної*. Масовий перехід на українську у громадських установах, культурі та освіті став для батьків, хоча поки що лише деяких, вагомим поштовхом для того, щоб активно допомагати дітям у вивченні української мови, переходячи в сімейному спілкуванні на українську й забезпечуючи їм доступ до відповідного книжкового, телевізійного та інтернет-контенту. Для порівняння, багато українських емігрантів, утворюючи змішані сім'ї, свідомо обирають розмовляти зі своїми дітьми виключно мовою країни проживання, навіть якщо володіють нею не ідеально, тобто тут йдеться передусім про мотивацію і переконання в перспективності обраної мови для дитини⁶; таке ж свідоме переконання щодо важливості української мови для перспектив дитини в сучасних українських реаліях, згідно зі спостереженнями в рамках нашого дослідження, є поки що лише в окремих родин, але виявляє тенденцію до поширення.

3. ВИСНОВКИ

Формування мовної ідентичності в центральному й південному регіонах України виявляє багато спільних рис, хоча є і деякі відмінності.

Загалом серед українськомовних у Центрі позиції передачі української наступним поколінням сильніші, ніж на Півдні. Щодо зміни мови в українськомовних родин, слід відзначити, що у Центрі вони частіше відбуваються в бік змішаного мовлення, тоді як на Півдні — до російської. У російськомовних родин в обох регіонах мовні зміни можна розглядати як поступовий перехід у бік української через змішане мовлення — ним у розмовах з дітьми російськомовні послуговуються удвічі частіше, ніж українською. Позиції передачі змішаного мовлення в обох регіонах є найбільш стійкими. Але загалом у родинному колі, попри вказані особливості, дорослі переважно спілкуються з дітьми своїми повсякденними мовами. Таким чином, якщо в суспільстві й відбувається поступовий перехід до «чистих» кодів, передусім української мови, то

⁶ Докладніші спостереження щодо збереження і втрати національної мови у спілкуванні з дітьми в діаспорі див. (Ажнюк, 2021, с. 188—231).

переважно не завдяки свідомому вибору та активній позиції батьків стосовно формування мовної поведінки власних дітей.

Вплив школи на формування мовленнєвої компетенції мешканців досліджуваного регіону, попри те, що саме школу респонденти часто вважають місцем, де їхні діти мають заговорити українською, значно менш вагомий, ніж вплив родини й оточення: так, лише трохи більше половини (на Півдні — дві третини) випускників російськомовних шкіл є російськомовними в побуті. Решта ж під впливом українсько- чи суржикомовного оточення так і не перейшла на російську в побуті, хоча, безперечно, російськомовна школа справила на них певний вплив: так, випускники російськомовних шкіл у порівнянні з випускниками українськомовних частіше читають книги російською і рідше — українською; також їм легше писати тією мовою, якою проводилося навчання у школі. Отже, вплив мови шкільного навчання на мовлення респондентів слід диференціювати: він досить вагомий у тих сферах, які формуються саме під час шкільного навчання (читання, письмо), але значно менше впливає на вибір або зміну побутового мовлення. Тому, попри безсумнівну користь українськомовного навчання для формування мовленнєвих компетенцій, надії на те, що діти виключно під впливом шкільного навчання «заговорять українською», які так часто висловлюють респонденти в інтерв'ю, не мають достатніх підстав.

Середовище однолітків також виявляє певний вплив на формування мовленнєвих компетенцій дітей. Проте, всупереч поширеному в суспільстві стереотипу, діти з українськомовних родин у Центрі рідше переходять у спілкуванні з однолітками на російську, ніж діти з російськомовних — на українську (пор. рис. 4); на Півдні таких переходів приблизно порівну (рис. 5). Загалом українську мову, за свідченням респондентів, діти використовують у своєму середовищі частіше, ніж російську. Це відбувається під впливом низки чинників: поширення українськомовної освіти й дошкільного виховання, збільшення кількості якісної книжкової, телевізійної продукції та інтернет-контенту українською мовою, збільшення частки української в культурі, сфері послуг тощо. Тому, навіть попри помітну інертність батьків, загалом наймолодше покоління, зокрема й завдяки державній мовній політиці, має добрі шанси на розширення частки української мови у своєму мовному репертуарі й збільшення сфер використання української мови.

Соціодемографічні характеристики респондентів

Код респ. ¹	Область	Тип нас. п. ²	Стать	Вік	Освіта ³
C-13	Вінницька	Вм	ж	61	С.-спец.
C-33	»	Вм	ж	36	» »
C-135	»	Мм	ж	54	Середня
C-165	Дніпропетровська	Мм	ж	31	С.-спец.
C-193	»	СмТ	ж	36	Середня
C-279	»	СмТ	ж	31	Вища
C-553	Кіровоградська	Мм	ж	50	Середня
C-594	»	Вм	ж	58	Вища
C-602	»	Вм	ж	43	»
C-604	»	Вм	ж	39	»
C-685	Полтавська	Вм	ж	22	Середня
C-718	»	См	ч	20	Середня (студ.)
C-728	»	См	ч	21	Вища
C-805	Сумська	Вм	ж	53	С.-спец.
C-902	Харківська	СмТ	ж	37	» »
C-1268	Черкаська	Мм	ч	56	» »
C-1277	»	Мм	ж	57	» »
C-1305	Чернігівська	См	ж	31	Вища
C-1315	»	См	ж	39	»
S-941	Одеська	Мм	ж	29	Середня
S-1146	»	С	ж	38	»
S-1201	Миколаївська	СмТ	ж	19	Вища
S-1202	Одеська	СмТ	ч	19	Середня (студ.)
S-1205	Херсонська	Вм	ж	18	» »
S-1207	Миколаївська	С	ж	21	Вища
S-1221	Одеська	С	ж	39	»
S-1224	»	СмТ	ж	47	»
S-1314	Миколаївська	С	ж	18	Середня (студ.)
S-1319	»	См	ж	17	» »
S-1320	»	СмТ	ч	19	» »
S-1326	»	Мм	ж	20	» »
S-1339	»	С	ж	59	Вища
S-1420	Херсонська	СмТ	ж	30	С.-спец.

¹ С — Центр, S — Південь. ² Вм — велике місто (понад 100 тис. мешканців), См — середнє місто (30—100 тис.), Мм — мале місто (менше 30 тис.), СмТ — селище міського типу, С — село. ³ Середня — середня / неповна середня, для студентів 1—3 курсів додатково відзначено (студ.), С.-спец. — середня спеціальна / професійно-технічна, Вища — вища / неповна вища.

ЛІТЕРАТУРА

- Ажнюк, Б. М. (2021). *Мовна політика: Україна і світ*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Брага, І. І. (2019). Етномовна ідентифікація носіїв суржику. *Записки з українського мовознавства*, 26(2), 119—127.
- Гончарова, М. (2015). Роль мови у формуванні різновидів ідентичностей. *Мова і суспільство*, 6, 60—69.
- Данилевська, О. М. (2019). *Українська мова в українській школі на початку XXI століття: соціолінгвістичні нариси*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Лозинський, Р. М. (2010). *Етномовна географія України* [автореф. дис. докт. геогр. наук, ЛНУ ім. Івана Франка]. Львів: Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка.
- Масенко, Л. (2020). *Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні*. Київ: Кліо.
- Палинська, О. (2019). Метаязыковые рефлексии носителей украинско-русской смешанной речи. *Wiener Slawistischer Almanach*, 84, 327—345.
- Хентшель, Г. (2013). Белорусский, русский и белорусско-русская смешанная речь. *Вопросы языкознания*, 1, 53—76.
- Хентшель, Г., & Тараненко, О. О. (2015). Мовний ландшафт Центральної України: українська мова, російська мова, «суржик» (уживання — мовна компетенція — національне позиціонування). *Мовознавство*, 4, 3—25.
- Ціхоцький, І. (2012). Антисуржик: у пошуках мовної ідентичності. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 57, 364—366.
- Blankenhorn, R. (2003). *Pragmatische Spezifika der Kommunikation von Russlanddeutschen in Sibirien: Entlehnung von Diskursmarkern und Modifikatoren sowie Code-switching*. Berliner slawistische Arbeiten, Band 20. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bracki, A. (2009). *Surżyk. Historia i teraźniejszość*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Danylenko, A. (2016). Iazychie and Surzhyk: Mixing Languages and Identities in the Ukrainian Borderlands. In T. Kamusella, M. Nomachi, & C. Gibson (Eds.), *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders* (pp. 81—100). London: Palgrave Macmillan.
- Del Gaudio, S. (2020). Language situation in the district of Ripky (Černihiv, Ukraine). *Russian Linguistics*, 44, 177—201.
- Hentschel, G., & Taranenko, O. (2021). Bilingualism or trilingualism: Ukrainian, Russian and “Surżyk” in Ukraine. Analysis and linguistic-geographical mapping. *Die Welt der Slaven*, 66(2), 268—299.
- Palinska, O., Reuther, T., & Taranenko, O. (2021, December 12). Hybridisierung von zwei Seiten: ukrainisch-russisches und russisch-ukrainisches Code mixing im Kontext der (sozio) linguistischen Situation in der südlichen Ukraine entlang der Küste des Schwarzen Meers. *Institut für Slavistik*. <https://uol.de/slavistik/forschung/sprachwissenschaft/hybridisierung-von-zwei-seiten>
- Kittel, B., Linder, D., Brüggemann, M., Zeller, J. P., & Hentschel, G. (2018). *Sprachkontakt — Sprachmischung — Sprachwahl — Sprachwechsel: Eine sprachsoziologische Untersuchung der weißrussisch-russisch gemischten Rede “Trasjanka” in Weißrussland*. Berlin: Peter Lang.
- Taranenko, O. (2007). Ukrainian and Russian in contact: attraction and estrangement. *International journal of the sociology of language*, 183, 119—140.
- Reis, A., Palinska, O., & T., Taranenko, O. (2021, December 12). Variabilität und Stabilität im gemischten Substandard im extensiven und zeitstabilen Sprachkontakt: der ukrainische Surżyk zwischen Ukrainisch und Russisch (im Vergleich mit der weißrussischen Trasjanka). *Institut für Slavistik*. <https://uol.de/slavistik/forschung/sprachwissenschaft/drittmittelprojekte/variabilitaet-und-stabilitaet-im-gemischten-substandard-surzyk#c98833>

Статтю отримано 19.04.2022

Статтю схвалено 23.05.2022

REFERENCES

- Azhniuk, B. M. (2021). *Movna polityka: Ukraïna i svit*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Byraho (in Ukrainian).
- Blankenhorn, R. (2003). *Pragmatische Spezifika der Kommunikation von Russlanddeutschen in Sibirien: Entlehnung von Diskursmarkern und Modifikatoren sowie Code-switching*. Berliner slawistische Arbeiten, Band 20. Frankfurt am Main: Peter Lang (in German).
- Bracki, A. (2009). *Surżyk. Historia i teraźniejszość*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego (in Polish).
- Braha, I. I. (2019). Etnomovna identyfikatsiia nosiiv surzhyku. *Zapysky z Ukraïns'koho Movoznavstva*, 26(2), 119–127 (in Ukrainian).
- Danylenko, A. (2016). Iazychie and Surzhyk: Mixing Languages and Identities in the Ukrainian Borderlands. In T. Kamusella, M. Nomachi, & C. Gibson (Eds.), *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders* (pp. 81–100). London: Palgrave Macmillan.
- Danylevs'ka, O. M. (2019). *Ukraïns'ka mova v Ukraïns'kii shkoli na pochatku XXI stolittia: Sotsiolingvistychni narysy*. Kyiv: Vydavnychi dim “Kyievo-Mohylians'ka akademiia” (in Ukrainian).
- Del Gaudio, S. (2020). Language situation in the district of Ripky (Černihiv, Ukraine). *Russian Linguistics*, 44, 177–201.
- Hentschel, G. (2013). Belorusskii, russkii i belorussko-russkaia smeshannaia rech. *Voprosy Iazykoznaviia*, 1, 53–76 (in Russian).
- Hentschel, G., & Taranenko, O. O. (2015). Movnyi landschaft Tsentral'noi Ukraïny: Ukraïns'ka mova, rosiis'ka mova, “surzhyk” (Uzhyvannia — movna kompetentsiia — natsional'ne pozysionuvannia). *Movoznavstvo*, 4, 3–25 (in Ukrainian).
- Hentschel, G., & Taranenko, O. (2021). Bilingualism or trilingualism: Ukrainian, Russian and “Surżyk” in Ukraine. Analysis and linguistic-geographical mapping. *Die Welt der Slaven*, 66(2), 268–299.
- Honcharova, M. (2015). Rol'movy u formuvanni riznovydiv identychnosti. *Mova i Suspil'stvo*, 6, 60–69 (in Ukrainian).
- Kittel, B., Linder, D., Brüggemann, M., Zeller, J. P., & Hentschel, G. (2018). Sprachkontakt — Sprachmischung — Sprachwahl — Sprachwechsel: Eine sprachsoziologische Untersuchung der weißrussisch-russisch gemischten Rede “Trasjanka” in Weißrussland. Berlin: Peter Lang (in German).
- Lozyns'kyi, P. M. (2010). *Etnomovna heohrafiia Ukraïny* [Dissertation extended summary for the Doctor of Geographical Sciences degree, L'vivs'kyi natsional'nyi universytet imeni I. Franka]. Lviv: Vydavnytstvo LNU im. I. Franka (in Ukrainian).
- Masenko, L. (2020). *Konflikt mov ta identychnosti u postradians'kii Ukraïni*. Kyiv: Vydavnytstvo “Klio” (in Ukrainian).
- Palins'ka, O. (2019). Metaiazykovye refleksii nositelei ukrainsko-russkoi smeshannoi rechi. *Wiener Slavistischer Almanach*, 84, 327–345 (in Russian).
- Palinska, O., Reuther, T., & Taranenko, O. (2021, December 12). Hybridisierung von zwei Seiten: Ukrainisch-Russisches und russisch-ukrainisches Code mixing im Kontext der (sozio)linguistischen Situation in der südlichen Ukraine entlang der Küste des Schwarzen Meers. *Institut für Slavistik*. <https://uol.de/slavistik/forschung/sprachwissenschaft/hybridisierung-von-zwei-seiten> (in German).
- Reis, A., Palinska, O., & T., Taranenko, O. (2021, December 12). Variabilität und Stabilität im gemischten Substandard im extensiven und zeitstabilen Sprachkontakt: Der ukrainische Surżyk zwischen Ukrainisch und Russisch (Im Vergleich mit der weißrussischen Trasjanka). *Institut für Slavistik*. <https://uol.de/slavistik/forschung/sprachwissenschaft/drittmittelprojekte/variabilitaet-und-stabilitaet-im-gemischten-substandard-surzyk#c98833> (in German).
- Taranenko, O. (2007). Ukrainian and Russian in contact: Attraction and estrangement. *International Journal of the Sociology of Language*, 183, 119–140.
- Tsikhots'kyi, I. (2012). Antysurzhyk: U poshukakh movnoi identychnosti. *Visnyk L'vivs'koho Universytetu. Serii Filolohichna*, 57, 364–366 (in Ukrainian).

Received 19.04.2022

Accepted 23.05.2022

Olesia Palins'ka, PhD, Research Fellow, Institute of Slavic Studies,
Carl von Ossietzky University of Oldenburg
114—118 Ammerlender Heerstrasse, Oldenburg, Germany, D-26129
E-mail: palinska_o@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-2623-7164>

**FORMATION OF THE LANGUAGE IDENTITY OF THE RESIDENTS
OF CENTRAL AND SOUTHERN UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF TRICODALISM (UKRAINIAN LANGUAGE — RUSSIAN
LANGUAGE — UKRAINIAN-RUSSIAN MIXED SPEECH)**

This article aims to analyze the features of linguistic socialization and formation of the language identity of the residents of central and southern regions of Ukraine, which are normally considered as a territory of Ukrainian-Russian bilingualism and Ukrainian-Russian code-mixing, i.e., so-called Surzhyk. The relation between the dominant language of the respondents and the factors of formation of their speech competence is described in four contexts as follows: 1) a parent's language and communication in a family; 2) a close environment language; 3) a school language; 4) a language of books, television, and the Internet.

Being conducted on the basis of sociolinguistic data obtained from the 2014—2020 survey in the region and semi-structured in-depth interviews with mixed-language speakers, the research combines quantitative and qualitative research methods.

In families, respondents mostly use their main language with their children. In Ukrainian-speaking families, there is a partial shift toward mixed speech (Central Ukraine) or Russian (Southern Ukraine). In Russian-speaking families, this shift is toward Ukrainian with respect to mixed speech. The influence of the school language on respondents' speech shall be differentiated. While the school language is quite significant for the skills formed during school education, e.g., reading and writing, it much less determines the choice of the respondents in their everyday speech.

The peer environment also defines the development of children's/teenagers' speech competencies. According to the respondents, Ukrainian prevails in peer groups. This is determined by a number of factors, e.g., the spread of Ukrainian-language education and preschool education, the increasing number of books in Ukrainian, television products and Internet content in Ukrainian, the increasing use of Ukrainian in culture, and public services.

Keywords: language socialization, language identity, Ukrainian-Russian code-mixing

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.02.082>

UDC 811.161.2'282:811.161

SALVATORE DEL GAUDIO, Dr., Professor, Department of Romance Philology and Comparative-Typological Linguistics, Institute of Philology, Borys Hrinchenko Kyiv University
13B Tymoshenko St., Kyiv 04212, Ukraine
Humboldt Fellow, Institute of Slavic Studies, University of Greifswald, Germany
E-mail: s.delgaudio@kubg.edu.ua; sadega@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8441-749X>

THE LOCAL DIALECT OF ZADERIÏVKA (CHERNIHIV REGION) IN THE EAST SLAVIC CONTEXT

The linguistic description of the local dialect of Zaderiïvka (former district of Ripky, region of Chernihiv) represents a minor segment of a larger research project devoted to the study of the local dialects spoken in the uttermost northwestern area of the region of Chernihiv. These dialects, according to a largely accepted classification, are attributed to the northeastern Ukrainian (or Polissian) dialectal territory and are more specifically known as “transitional from Ukrainian to Belarusian”. Because of the predominantly descriptive character adopted in this paper, some theoretical implications and debatable issues will not be discussed here.

The most significant geo-historical facts about this rural village, in line with the dialectological practice and the methodology applied for the collection of data, are delineated in the introductory sections.

Central to this study is the description and analysis of the most substantial dialectal features of this local dialect. Their characteristics are examined considering the usual linguistic parameters: phonetic-phonology, derivation (to a minor extent), morphology, syntax, and lexis.

The fact that Zaderiïvka is reported (point number 65) in the *Atlas Ukraïns'koï Movy* [*Atlas of the Ukrainian Language*] favours comparison with other local varieties, and it is useful to identify recent trends and possible undergoing changes in the examined dialect. The dialectal data analyzed in this paper aim, on the one hand, to increase the already available factual material and, on the other, to foster further theoretical reflections about the origin of these border dialects.

Keywords: East Slavic dialectology, North Ukrainian (East Polissian) dialects, Zaderiïvka, local dialect, border dialects

1. INTRODUCTION

This article represents a minor segment of a more complete research project devoted to the study of those local dialects spoken in the furthestmost northwestern part of the region of Chernihiv. These dialects, which, according to a largely ac-

C i t e s: Del Gaudio, S. (2022). The local dialect of Zaderiïvka (Chernihiv region) in the east Slavic context. *Ukraïns'ka Mova*, 2(82), 82–109. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.02.082>

cepted classification, are attributed to the northeastern Ukrainian (or Polissian) dialectal territory, are more specifically known as ‘transitional from Ukrainian to Belarusian’ (cf. Hancov, 1928; Zhylko, 1953 etc.). Due to the primarily descriptive character adopted in this paper, the theoretical implications and the debatable issues involved in the foregoing term will be omitted here.

In line with the dialectological tradition, we shall first outline the geo-historical facts typifying this rural village and the methodology applied to collect the dialectal data. The study, however, will focus on the description and analysis of the most relevant dialectal features. These aspects are going to be examined according to the usual linguistic subdivisions: phonetic-phonology, to a minor extent derivation, morphology, syntax and lexis.

Zaderiivka¹ was founded in 1721. It is a small rural settlement in the former administrative district of Ripky within the region of Chernihiv. The village is situated 23 km north-west of Ripky (former district centre) and 60 km north-west of Chernihiv (regional and new administrative centre). Until the recent reform (2020), other surrounding rural communities were also subordinated to the rural council (U sil's'ka rada) of Zaderiivka². The river Dnipro functions as a natural border separating Zaderiivka from the adjacent district of Loeŭ (region of Homel', Belarus')³. The Ukrainian inhabited point is located at approximately the same latitude as Krupeiki (6,1 km south of the district centre Loeŭ⁴) where we also carried out some interviews. In the first volume of the Atlas of the Ukrainian Language (AUM, 1984), Zaderiivka is reported under point number 65. This facilitates, as also stated in the introductory pages of the new Atlas of Eastern Polissian local dialects⁵ (ASH, 2019, p. 5), further comparison and the individuation of recent tendencies in the investigated dialect.

The article is structured as follows: section 1 deals with applied research methods; section 2 describes the most evident phonetic-phonological features; section 3 exemplifies some derivational affixes; section 4 and 5 examines morphology and syntax; section 6 illustrates a few recurrent lexemes.

2. METHODS

The interviews in Zaderiivka were carried out in late Spring 2018 with the support of a local school teacher who had been previously instructed on the aims of the audio recordings.

Informants were chosen according to the common dialectological parameters: 1) age, 2) sex, 3) local residence, 4) mobility, 5) level of school in-

¹ U *Задериївка*; dial. [zad'a'rejeuŭka / zad'a'rejeŭka]. The following abbreviations are used in this article: B — Belarusian, ESl — East Slavic, MoU — Modern (Standard) Ukrainian, P — Polish, R — Russian, U — Ukrainian.

² These were: Kam'ianka, Piznopaly, Plextiivka and Suslivka. See rada.gov.ua, 2021.

³ A hovercraft used to connect the two banks of the river in the Soviet period, and until the early 1990s.

⁴ A map will be omitted here for brevity.

⁵ We would like to point out that we got acquainted with this Atlas (ASH = Atlas skhidnopolis'kykh hovirok) only after completion of this contribution. Therefore, the data for comparison mainly refer to the AUM.

Table 1. Informants' Characteristics

№	Age	Sex	Residence	Mobility	Education / School Instruction
1	85	F	Zaderiivka	Non-mobile	Non-complete elementary education (2 classes)
2	71	F	»	» »	Middle education
3	75	F	»	» »	Low-middle education
4	30 (atypical)	F	»	Local mobility	Higher education
5	77 (2011)	F	»	» »	Non-complete elementary education (3 classes)

struction/education (cf. Table 1). The only exception was made by a fairly young female informant (30 years) who, notwithstanding her degree in Ukrainian philology, claimed to still have a good command of the local dialect which was spontaneously acquired from her grandparents. The age of the first four informants refers to the time when the interviews took place. Only a fifth additional informant was interviewed much earlier (2011) and, accordingly, her age refers to that period. Her dialectal speech has been included here for the sake of a more complete analysis⁶. The shortest interview was delivered by a female informant (N.3 in Table 1) whose local speech slightly shifted towards Russian especially with regard to a series of scientific terms (see lexis), when reporting about a Russian educational programme on TV about astronomy. As in most personal interviews, it was agreed with local informants that they would remain anonymous. The present mini-corpus, which also includes some personal field notes and additional fragments, consists of 1,500 word forms. Only a selection of the most representative textual fragments will be analyzed in the ensuing sections.

All the examples are chunks of oral speech. These have first been transliterated according to the Slavistic scientific transliteration and supplemented by a broad phonetic transcription (IPA) in square brackets. Next to it, in order to facilitate the Ukrainian reader, a Ukrainian dialectal (phonemic) transcription has been added; in all cases a major clarity was deemed to be essential, e.g., section on phonetic-phonological aspects. The sign of consonant palatalization is normally the IPA symbol [Cʲ]. In some specific cases, however, we have kept the apostrophe [C'] as a sign of palatalization instead of [ʲ] in order to highlight a subsequent [i] or the diphthong [ie]. Round brackets have been occasionally used to evidence a grammatical form and/or lexeme, especially when a phonetic/phonemic transcription was considered to be irrelevant for the understanding of the text. The frequency of particular word forms will be given in parentheses preceded by a plus and a number, e.g., (+ number). The

⁶ This already phonemically transcribed text was kindly given me by the interviewer who, at the time, was a student of the Philological Department of the Chernihiv Taras Shevchenko Pedagogical University.

Table 2. Frequency of Vowel Realizations

Akannia		Jakannia		Etym /o/		ě and ē Reflexes	Historic /i/	
+150	-10	+3	∅	+25	∅	+60	+75	-6

abbreviations used in the phonetic and grammatical analysis mostly adhere to the Leipzig glossing rules system.

Geo-dialectal maps and other illustrative materials have been omitted for the sake of brevity.

3. PHONETIC-PHONOLOGICAL ASPECTS

3.1. Vocalism

Akannia⁷, as expected, remains one of the most consistent features, for example: *holad* [ˈɦolad / ˈɦolad] m.nom/acc.sg ‘hunger’; *malako* [malaˈko / malaˈko] n. nom/acc.sg ‘milk’; *xoladna* [ˈxoladna / ˈxoladna] ‘cold(ly)’ adv (AUM, 1984, I, maps 71, 72, 73); *starast* [sˈtarastʲ / sˈtarastʲ] ‘old age’ (+2) f.nom.sg vs. *starost* [sˈtarostʲ] without akannja (+1) and the preservation of the etymological [o] (AUM, 1984, I, map 64). According to certain interpretations which will be verified in a further stage of research, the akannja has to be considered as a mere Belarusian feature that penetrated the border dialects as a consequence of language contact (Zhylko, 1966, p. 154).

Jakannia (the parallel outcome of akannia) is sporadic (+3) in the recorded materials, for example: *tjaper* [tʲaˈpʲer / tʲaˈpʲer] ‘now’ adv. It should be pointed out that the AUM (1984, I, map 40), for the specific mapped settlement (No. 65), only reports the form without consonant palatalization [te] whereas the ASH (2019, map 43) reports the more common [tʲeˈper / tʲeˈper].

Etymological /o/ for standard /i/ in accented position: *most* [ˈmost / ˈmost] ‘bridge’ m.nom.sg; *noč* [ˈnotʃ / ˈnoč] ‘night’ f.nom.sg; *stoh* [ˈstoh / ˈstoh] ‘haystack’ m.nom.sg. Unlike in the data mapped for the AUM (1984, I, map 58), no diphthongation was found. This result is only partially confirmed in the ASH (2019, map 65). The only exception was [viˈn / viˈn] ‘he’ (+1), cf. (AUM, 1984, I, map 62). The Atlas of East Polissian seems to exclude forms of the type [jon/йон] ‘he’ (also, see 4.8. pronouns).

Diphthong /ie/ for the etymological *ě <ѣ> and <*ē in stressed position⁸, for example: *Rieпки*⁹ [ˈrʲiepkʲi / ˈrʲiepkʲi] nom.pl place name; *xlieba* [xˈlʲieba / xˈlʲieba] m.gen.sg ‘bread’; *pieč* [ˈpʲieč / ˈpʲieč] ‘oven’ f.nom.sg (cf. AUM, 1984, I, maps 5; 38). Also, not fully diphthongized outcomes (+3) were recorded: [vsiˈe / vciˈe] ‘all’. As to the latter, the diphthong [wo / yo] was specifically fixed

⁷ According to a largely accepted view, akannja is the result of South Belarusian influence on some North Ukrainian dialects. I shall return on this point separately. For a more detailed account of this phenomenon, see: Zhylko (1963, p. 23); Wexler (1977, pp. 79–85).

⁸ Cf. Zhovtobryukh et al., 1979, pp. 273–274.

⁹ Rieпки [ˈrʲiepkʲi] instead of Ripky is the pronunciation used in the entire district.

for Zaderiïva (AUM, 1984, I, map 62) whereas the Atlas of East Polissian also registers the monophthong [o] (ASH, 2019, map 71).

Maintenance of historic /i/ for standard Ukrainian /y/ [ɪ]: *bitva* [b'itva / б'ітва] 'battle' f.nom.sg; *pisali* [p'i'sal'i / п'ісал'і] 3pl.pst.impf 'write'; *velikom* [v'e'l'ikom / в'є'л'іком] inst.sg 'big, great' (AUM, 1984, I, map 20). The most frequent vowel occurrence is schematized in Table 2.

3.2. Consonantism

The consonantism presents the following features:

Outcome [k'i / κ'i], [h'i / r'i], [x'i] which is the combination of velar plosive [k] and/or fricative [h], [x] + front vowel /i/, thus reflecting an older stage in the history of Ukrainian as an East Slavic language, for example: *bumahi* [bu'mahi / бу'магі] f.nom/acc.pl 'paper'; *velikij* [v'e'lik'ii / в'є'лік'ії] m.nom/acc.pl.adj 'big' (Zhovtobryukh et al., 1979, p. 249; AUM, 1984, I, map 21).

Various degrees of palatalization of consonants + front vowels, for example: *ide* [i'dje / і'д'є] 3sg.pres 'go'; *Petro* [p'e't'ro / п'єт'ро] m.nom.sg 'Peter'; *žive* [ž'i'v'e / ж'і'в'є] 3sg.pres 'he/she lives'.

Non-palatalized ('hard') affricate <c> [tʃ] (+8), especially + vowel at word end, for example: *da kanca* [kan'tsa / кан'ца] m.gen.sg 'end' vs. U *kinca* [kin'ts'a]; *spadnica* [spad'n'itsa / спад'ніца] f.nom.sg 'skirt' (AUM, 1984, I, map 112; ASH, 2019, maps 128, 129); also cf. Belarusian and Russian ≠ from standard Ukrainian.

Lack of prothetic [v] in words such as *ulica* [u'l'ica / ул'іца] 'street' (+3) with non-palatalized affricate (see above). It is interesting to observe that both the AUM and the new Atlas of East Polissian report for Zaderiïvka the form [v'улиц'а] (AUM, 1984, I, map 139; ASH, 2019, map 170).

Sekannja is sporadic (+2): *letic* [l'e't'ic / л'є'т'іц'] inf.impf 'fly'; *paliēceli* [pal'ie'cjeli / пал'іє'ц'єл'і] 3pl.pst.perf 'they flew' (+3). The tendency towards a strong palatalization of [t, d] + front vowels are not directly mapped for this inhabited point but the Atlas of Ukrainian includes the isogloss [tʃ], [dʒ] to the surrounding territory (AUM, 1984, I, map 102). On the other hand, the new ASH does not map this outcome for Zaderiïvka (ASH, 2019, map 117).

The consonant [x^w/ xv /] for standard /f/ is consistent all over the area (AUM 1984, I, maps 98, 99), for example: *Marxva* [marxva / мархва] 'Marfa'; *praxvesor* [pra'xv'esor / прах'в'єсор] m.nom.sg 'professor'; *pa xvizike* [pa 'x^wiz'ik'e / па 'хв'із'ік'є] about-perf-physics-f.dat.sg.

Dispalatalization of /r/ + back vowel [ra, ru] of the type *burak*¹⁰ [bu'rak] 'beetroot' m.nom.sg did not come up in the recorded texts. However, in the entire dialectal area both palatalized and non-palatalized variants are possible (AUM, 1984, I, map 79). There seems to be a predominance of the palatalized variant in some areas, perhaps a consequence of the advancing process of standardization. A schematization of the most common phonetic features can be visualized in Table 3.

¹⁰ Compare: U *burjak* <буряк> vs. B *burak* <бурак>.

Table 3. Typical Consonant Realizations

Consonant Palatalization + /i/, /e/		Palatalization /r/ + back vowels		('hard') /c/ [ts]	Cekannja	[xv / x ^w] for /f/	Velar + i, e [k'i, g'i]
+90	-5	hard [r]: Ø	soft [r']: +3	+6	+2	+5	+5

Devoicing of /z/ > [s] in some verbal prefixes and at the word end (+3), probably due to assimilation: *posbiralu* [posb'i'ralu / посб'і'рали] collect-3sg. pst.perf; *čeres* [tʃ'eres / ч'ерес] 'across, through'.

Syncope: two cases of internal consonant loss [d/д] (+2), for example: in *dvajuranyj brat* [dva'juranij brat / два'журані́ брат] 'cousin' m.nom.sg; *pijsjat* [p'i'i'sjat / п'і'і'с'ат] 'fifty'.

4. DERIVATION

The most recurrent affixal means are being reported below:

Diminutives (hypocorisms) and augmentatives: *-ečk-* (-ечк-), for example: *bumažečka* [bu'maž-eʃk-a / бу'маж-ечк-а] 'little bit of paper' f.nom.sg is still well preserved (+5) in this and other villages of this dialectal area (AUM, 1984, I, map 178; ASH, 2019, map 178). Other recurrent diminutives are: the typical *-en'k-* [-ен'к-] as in *čast-en'ka* [tʃas't'en'ka / час'т'ен'ка] 'often' adv.dim; *-ik* (+1): *buslik* ['bus'lik / бусл'ік] 'tiny, little stork' m.nom.sg or *bus'ka* ['bus'ka / 'бус'ка] (+5) for *busol* 'stork', also see: (AUM, 1984, I, map 177); *-čik-* (+3) *xlopčik* [x'lopčik] 'little boy'; *-ačk-* (+5): *tamačka* ['mamaʃka / 'мамачка] 'mummy' f.nom.sg; *sabačka* [sa'baʃka / са'бачка] 'dog' f./m.nom.sg etc.

These recordings have revealed a relatively large quantity of diminutives (hypocoristic forms).

Common verbal affixes:

Verbal prefixes: historical *ad-* (od-) (+3) for *vid-* as in *adbirajut* [ad-bi'rajut / ад-б'і'райут]¹¹ take away-3pl.pres 'they take away' and its allophone *at-* (+1); *pra-* (пра-) (+3), for example: *pražyla* [pra-ʒi'la / пра-жи'ла] live-3sg.f.pst.perf 'she lived (for a period)'; the typical *pri-* [pr'i- / пр'i-] without the [j] <i> and with the preservation of the etymological [i] (+5) as in *prišli* [pr'i'ʃli / пр'i'шл'i] come-3pl.pst.perf 'they came'; *pa-* [pa-] (+7), for example: *pajexala* [pa'jexala / па'јехала] go-3sg.pst.perf 'she went'. In the last example we also notice the outcome [ji > je], etc.; *pad-* [pad-] (+1): *padajt'i* [padaj't'i / падај'т'і] come up-inf. (+2).

The verbal suffix of the past imperfective *-uva-* / *-yva-* (+2) coincides with standard Ukrainian, for example: *razkazuvala* tell-3sg.pst.impf 'she was telling'; also the suffix *-ava-* (+1) was noted, for example: *rysavaŭ* [risa'va[uŋ] / риса'ваŭ] draw-3sg.pst.impf 'he drew'. The ASH reports for Zaderiivka only the latter (ASH, 2019, map 220) whereas the AUM indicates for the specific

¹¹ It should be noted that the ending is not palatalized as in Russian, although the declensional pattern is also Ukrainian.

inhabited point as first variant *-ova-* but marks the entire dialectal area with *-ava-* as possible alternative (AUM, 1984, I, map 179); *pere-* [p'ɛrʲe-] (+3) as in *perejexali* [p'ɛrʲe'jexal'i / p'ɛp'ɛ'jɛxal'i] move-3pl.pst.perf, 'they moved'.

The infinitive ending is the usual *-t'* <-ТЬ> (+5).

The verbal postfix (reflexive particle) *-sja* [-sʲa] <-ся> is usually realized as [-sʲa] for the past reflexive and in other morphophonological contexts (+7), for example: *atmučilasja* [at'mučilasʲa / at'muč'ilas'a] 'suffer' 1sg.pst.perf with the typical dialectal (prepositional) prefix *ad-/at-* (also, cf. AUM, 1984, I, map 269). A case of assimilation can be noted in the realization of *-ca* [-tsa] (+5), (cf. Belarusian), for example: *učica* [u'ɕ'its:a / u'ɕ'itʲca] 'learn, study' inf. impf (also, cf. AUM, 1984, I, map 266).

5. MORPHOLOGY

5.1. Adjectives

The adjectives (+33), as usual, display both short and long forms: ten adjectives have the long forms (+10). The feminine and neuter singular and the nominative plural are generally characterized by long forms¹², for example: *mama uže slabaja*¹³ *bula* [ˈmama uʒe sˈlabaja buˈla / ˈmama sˈlabajə buˈla] mum-f.nom.sg-already-adv-weak-adj.f.nom.sg-be-3sg.pst.impf, 'mum was already weak'; *n'ehramotnaja* [n'ɛhˈramotnaja / n'ɛhˈramotnaja] 'illiterate' (+3) f.nom.sg; *čornyje dyry* [ˈtʃornije ˈdɪrɪ / ˈtʃornije ˈdɪrɪ] black-f.pl.nom. adj-hole-f.pl.nom, 'black holes'; *kalenki holyje* [kaˈlɛnkʲi ˈholʲje / kaˈlɛnkʲi ˈholʲje] 'goilye' knee-pl.nom-naked-pl.adj (AUM, 1984, I, maps 237, 238, 243). The feminine instrumental singular and the feminine accusative plural may also have the long form, *maloju*¹⁴ f.sg.acc.

No comparatives and superlatives were recorded. However, our field notes and data from neighbouring villages show that these are often built by analytical means rather than only synthetically as reported in AUM (1984, I, maps 246, 247) and AHS (2019, maps 290, 291).

5.2. Adverbs

These are particularly numerous in the recorded texts (+170). Some of them may also function as conjunctions and fillers. The most typical and frequent adverbs are reported in Table 4.

Adverbs of manner: *dobre* [ˈdobre] 'well' (+2); the parallel *xarašo* as in Russian does not come up in these texts; *tak* 'so, thus' (+15 ESI). The form *poškom* [poʃˈkom / poʃˈkom] 'on foot' (+1) seems to be idiolectal.

Adverbs of degree (quantity): *bahatenna* 'much, a lot', for example: *a detej že bulo bahatenna* [a dɛˈtɛjʲ ʒɛ buˈlo baɦaˈtɛnːa / a dɛˈtɛjʲ ʒɛ buˈlo baɦaˈtɛnːa] 'a lot of children were there'.

¹² See: Zhylyko (1966, pp. 89–90); Bevzenko (1980, p. 202); Del Gaudio (2017, p. 68).

¹³ Today the recommended form is *slabkyj* but *slabyj* is also possible (cf. SUM, 1978, 9, p. 340).

¹⁴ *Malaja*, -oe, ije is a substantivized adjective used dialectally (and in some colloquial varieties) to indicate a fairly young (small) child, cf. Eng. *lad*, and similar.

Table 4. Frequent Adverbs

Adverbs of Place	Adverbs of Time
<i>tam</i> [tam] ‘there’ LOC. +26, East Slavic (ESl).	<i>tady</i> [ta’dɪ / та’д.и] ‘then’ +6 / <i>tadi</i> [ta’d.i / та’д.и] +2, B.
<i>tut</i> [tut] ‘here’ LOC. +12, ESl.	<i>patom</i> [pa’tom / па’том] ‘afterwards’ +8, R (ESl).
<i>tudy</i> [tu’dɪ / ту’ди] ‘there’ mov. +4, U, B.	<i>šče</i> [ʃʃe] ‘still’ +4 / [ʃʃ’e / шч’е] +1, U, B.
<i>de</i> ‘where’ +3, <i>d’e</i> [d’ie / д’е] +2 U., B. vs. <i>gde</i> [’ɦd’ie / ’ɦд’е] +1, R.	<i>kalis</i> ‘once (upon a time)’ +3, B.
<i>sjudy</i> [s’ju’dɪ / с’ју’ди] ‘here’ mov. U, B +3 vs. <i>sjuda</i> +1, R.	<i>t’eper</i> [t’ie’p’erɪ / т’е’п’ер’] ‘now’ +1 R; <i>t’eper</i> [t’ie’p’er / т’е’п’ер] +1 dial. U; <i>tjaper</i> [t’jap’er / т’я’п’ер] with <i>jakannja</i> +1 dial. (B).
<i>dadomu</i> ‘homewards’ +1, U, B.	<i>ran’še</i> [’ran’ʃe / ’ран’ше] ‘earlier’ +2, R (coll. U).
<i>skroz</i> ’ [sk’rozɪ / ск’роз’] ‘anywhere, everywhere’ (+1) dial., cf. standard U <i>skriz</i> ’.	<i>kali</i> [ka’l’i / ка’л’і] + B., — U. + vs. <i>kada</i> [ka’da] R, prost.; <i>kalis</i> ’ [ka’l’isɪ / ка’л’іс’] ‘once, some time’ (+5) + B, — U.
—	<i>uže</i> [u’ʒe] +10, U, R.

Note: The attribution to a language in the scheme, rather than to another, is based on principles of phono-morphological similarity and, to a lesser extent, etymology. For example: *patom* is frequently used in several Ukrainian non-standard varieties throughout the country, this form is build up by *po* + *tomu* which are also Ukrainian derivational elements. Therefore, besides being a dialectal adverb and having the additional abbreviation “R” because of its formal coincidence with Russian and for a more direct perception, it can likewise be considered as a cross-regional East Slavic form since it is also found in southern Belarusian non-standard varieties.

Table 5. Frequent Conjunctions

Coordinating Conjunctions	Adversative Conjunctions	Subordinating Conjunctions
ESl: <i>i</i> ‘and’, +50 with its positional variant/ allomorph <i>j</i> <й>, +3; <i>da</i> +10; <i>ta</i> +3	ESl: <i>a</i> ‘but’, ‘and yet’ +40; dial. <i>dak</i> ‘but, so’ +20; ESl: <i>ž</i> (ж) ‘and yet’ +10	<i>šo</i> [ʃo / шо] ‘that’ +2; <i>jak</i> ‘when’ +5; <i>bo</i> ‘because’ +2; <i>šob</i> [ʃob / шоб] ‘in order to’ +2; <i>nače</i> [naʃe / нач’е] ‘as if, as though’+1

бага’т’ен:а] but-conj-children-gen.pl-filler-be-3sg.pst-a lot-adv-quantity; *patrohu* ‘little by little’, +1; *bahata* ‘much’ +1 vs. the more archaic *mnoha* (много) ‘much’ +1 (cf. Russian).

In one older female informant¹⁵, the quantity adverb *tol’ki* [’tol’k’i / ’тол’к’і] ‘only’ is rather consistent (+3).

Among the Russian-like adverbs we have the usual: *tože* [’tože / ’тоже] ‘also, too’ (+5); *naverna* [na’v’erna / на’в’ерна] (1) / *navernoje* [na’v’ernoje / на’в’ерноје] ‘probably’ (+1) which can also express modality; *vobščem*

¹⁵ Number 5 in Table 1.

[ˈvobʃʃ·em / ˈvobʃʃ·em], *obščem and voobšče* ‘in general, on the whole’ (+3); *pastajanna* ‘constantly’, always etc. (+1); *užasna* ‘terribly’ (+1); *dnjom*¹⁶ ‘in the daytime’ (+1). It should be pointed out, however, that this and the neighbouring local dialects mainly use the forms analyzed above. Only for *vmeste* [wˈmestʲe / ʲmˈestʲe] ‘together’ (+1) the parallel *razam* may occasionally occur.

5.3. Conjunctions

Conjunctions are largely represented in the recorded texts (+180). The most frequent conjunctions are illustrated in Table 5.

Dialectal conjunctions are: the adverbial conjunction *dak* ‘thus/so’ (which may also function as a filler) and *da* ‘and’, for example: *dak matka navarit’ supu da postavit’ vady, ješte* [dak ˈmatka naˈvarʲitʲi ˈsupu da posˈtavʲitʲi vaˈdʲi, ˈjeʃte / дак ˈматка наˈварʲитʲ ˈсупу да посˈтавʲитʲ ваˈди / ˈйештʲe] so-adv/conj-mum-f.nom.sg-cook-3sg.fut-soup-f.acc.sg-and-conj-put-3sg.fut-water-f.gen.sg-eat-2pl.impf ‘so mum will cook the soup and put some water (and says): eat’. These conjunctions (*dak* and *da*) usually replace the standard Ukrainian *ale* and *ta* enjoying a widespread diffusion in most of the Polissian (north Ukrainian) dialect territory and in some of the southeastern Ukrainian dialects. The adversative *no* ‘but’, typical of central and eastern Polissian dialects, was recorded only once (cf. R vs. MoU and B *ale* ‘but’).

The disjunctive conjunction (also question particle: whether, if) in the analyzed texts is *čy/či* [ʃʲi, /ʃʲi] ‘whether, or’ as in standard Ukrainian, for example: *nu dumaju, paprobuju, jakyj l’od, čy kr’epkyj čy n’e* [nu ˈdumaju, paˈrobuju, jakʲi ˈlʲod, ʃʲi kʲrʲepkʲi ʃʲi nʲe / ну ˈдумаю, папˈробую, йаˈкʲий лʲод, чи кʲрʲепкʲий чи нʲе] well-interj-think-1sg.pres-try-1sg.fut.perf-which-ice-m.nom.sg-whether-conj-hard-m.sg.adj-or-conj-not-neg, ‘well, I think, I will try which/what ice, whether (it is) hard or not’.

Subordinate clauses of time are often introduced by *jak* ‘when’, for example: *jak ja radilasja, dak bula ž maloju* [jak ja raˈdʲilasʲa, dak buˈla ʒ maˈloju / йак йа раˈдʲіласʲа, дак буˈла ж маˈлою] when-conj-I-sg.pron-born-1sg.pst.impf-and/so-conj-be-3sg.pst-filler-little-f.inst.sg.adj, ‘when I was born, and I was still little’.

Other typical subordinating conjunctions are: *nače* ‘as if’, ‘as though’ (comparative/modal clause); *bo* ‘because’, ‘for’; *šob* ‘in order to’; for example: *pomnil, nače xateŭ i padajti* [pomnil, naʃe xatʲeucʲi i padajʲtʲi / помнʲіл, ˈначʲе хаˈтʲеў і падаїтʲі] remember-3sg.pst.impf-as if-conj-want-3sg.m.pst.impf-and-conj-come-inf.perf, ‘he remembered as if he wanted to come up to (us)’; *pa-jexali ut’ekat’ u kusty, bo šli ž n’emcy* [paˈjexalʲi utʲekatʲ u kusˈtʲi, bo ʃli ʒ nʲemtsʲi / паˈйехалʲі утʲеˈкатʲ у кусˈти, бо шлʲі ж ˈнʲемци] go-pl.pst.perf-run-inf.perf-into-perf-bush-m.acc.pl-since-come-3pl.impf-German-m.nom.pl, ‘we began to run into the bushes since the Germans were coming’; *da ja uže behala, šob valou vadit’* [da ja uže ˈbʲehala, šob vaˈlou vaˈdʲitʲ] and-conj-1sg.nom-already-adv-run-1sg.f.pst.impf-in order to-conj-ox-m.acc.pl-lead-inf.impf, ‘and I already ran (in order) to lead the oxen’.

¹⁶ Also, cf. Belarusian.

5.4. Interjections and particles (function words) are largely used in colloquial and dialectal speech. All interjections and most particles present a generalized East Slavic character. Also for Zaderiivka, the most frequent interjection (cf. filler) was *nu* ‘well’, ‘so’ etc. (+13). The negative particle for both “no” and “not” is the palatalized *n'e* [nʲe / nʲe] which may be subject to some phonic variation (+10). The only affirmative particle is *da* ‘yes’ (+10). A less frequent particle is *ot* ‘here’ (+1).

5.5. Nouns

The nouns in these texts are not particularly numerous (+310). The declension displays the following characteristics: the nominative and accusative singular and plural do not present significant variation from the standard (and East Slavic) pattern, except for the usual phonomorphological specificity of the local dialect(s), e.g., *akannja*, consonant palatalization [κ·i], maintenance of the etymological [o], *ě (jat') and *e reflexes, alternation of -i and -y [ɪ] as plural endings, etc., cf. phonetic aspects.

Certain nouns tend to retain the Ukrainian (and Belarusian) grammatical gender, for example: *jak sabačka behaŭ sledam* [jak sa'baʧka 'bɛɦauɥ sʲɛdam / ѡк са'бачка 'б'єгаў с'л'єдам] as-conj-dog-m.nom.sg.dim-run-3sg.m.pst.impf-after-adv, ‘like a doggy ran after / followed’, where *sabačka* is masculine, differently from Russian, and the agreement follows the Ukrainian (and Belarusian) pattern.

In the genitive singular of masculine nouns in consonant stems there is a slight prevalence of the ending -a (+8) over -u (+5). Overall, the distribution of the endings is conform to standard Ukrainian grammar, except for *raz-a* ‘time’ m.gen.sg (cf. numerals). A selection of the most frequent noun endings can be seen in Table 6.

The system behind this choice seems to partially depend on the following factors: a) degree of animacy of specific nouns; b) orientation on the grammatical gender associated with the language the noun formally coincides, for example: *hoda* year-m.gen.sg ‘of the year’ (cf. Belarusian, Russian).

A certain degree of oscillation in the use of the genitive endings can even be noticed in standard Ukrainian. The contemporary norms tends to opt for -u even for those nouns that historically used to display -a (Del Gaudio, 2015, p. 158).

The case marker of the genitive plural of masculine and neuter nouns with consonant stem display the ending -oŭ (-oŷ with non-syllabic -oŭ), for example: *valoŭ* [va'louɥ / ва'лоў] ox-m.gen.pl; *busloŭ* [bus'lou

Table 6. Genitive Case Ending Distribution

Ending-a	Ending-u
Apendicyta ≠ MoU -u	kraju = MoU
Busla = MoU -a	l'iesu = MoU
Hoda — n/a	luhu = MoU
Kanca = MoU -ja	popelu = MoU
Lojeva = MoU -a	—
Xl'ieba = MoU -a	—
Xlopčika = MoU -a	—

у / бус'лоў] stork-m.gen.pl. This ending (+4) covers a rather large North Ukrainian dialectal area and it is shared by the neighbouring Belarusian and Russian dialects (AUM, 1984, I, map 202; DARJA, 1986, I, map 58), besides being normative in Belarusian (Biryla & Shuba, 1985, pp. 86–87). The ending -ev may also occur: m'es'ecev [m'ies'etsev / m'ec'ecev] month-m.gen.pl (+2). The genitive plural for *djen* 'day' is *dn'ej* [dn'eij / dn'eï], cf. Russian.

The dative singular of masculine and neuter nouns has the typical ending -u <y> (+5), for example: *už takaja pa xarakteru* [už ta'kaja pa xa'raktjeru / уж та'кайа па ха'ракт'єру] already-adv-such-f.nom.sg.pron.prep.dem-character-m.dat.sg. This dative ending is distinctive for central and eastern Polissian dialects (AUM, 1984, I, maps 194, 195, 196, 197; also, see Bevzenko, 1980, p. 202) and it is largely used in different Ukrainian spoken (and literary) varieties of central-northern Ukraine.

The locative singular of masculine nouns in consonant stem prevalently ends in [-ie] (+5) although [-i] may also occur (+1), for example: *v mahazjn'e* [v maɦa'z'jn'e / в мага'з'ін'є] in-prep-shop-loc.sg; *na Zamhlaje* [na zamɦ'laje / на замг'лайє] in-prep-Zamhlaj-place name-m.loc.sg 'in (the village of) Zamhlaj' (cf. Belarusian and Russian). Nouns in -ik (-yk), -ok, -nik ends in -u (+5), for example: *na Čumaku* [na Čuma'ku / на чума'ку] in-prep-čumak-place name-m.loc.sg 'in (the village of) Chumak'.

As for the affricate + vowel, especially at the word end, the AUM reports for Zaderiivka the ending -cy [-tsɨ / -ци] which is also confirmed by the Atlas of eastern Polissian dialects (cf. AUM, 1984, I, map 204; AHS, 2019, map 246). Our data instead show the ending -e or -ie (+1), for example: *na solnce* [na 'solntse / на 'солнце] on-prep-sun-n.loc.sg. Some degree of variation is conceivable for the nearby mapped settlements and the entire "transitional" area.

The dative (+2) and locative (+6) singular of feminine nouns tendentially ends in -ie / -e, for example: *behajut pa ul'ice* [b'eɦajut pa 'ul'itse / б'єгайт па 'ул'іце] run-3pl.pres-on-prep-street-f.dat.sg, 'they run on the street'; *seli na xate, na kryše, patom na stoh s senam pereleteli* [s'eɦi na 'xat'e, na k'ryše, pa'tom na s'toɦ s 's'enam p'e'r'eɦ'e't'eɦ'i / 'c'el'i na 'xat'e, na k'riše xa'd'ɦ'l'i pa k'riše / па'гом на с'тог с 'c'єnam п'єр'єл'єт'єл'ї] sit-3pl.pst.perf-on-prep-cottage-f.loc.sg-on-prep-roof-f.loc.sg-after-conj-on-prep-stack-m.acc.sg-with-prep-hay-instr.sg-fly-3pl.pst.perf 'they sat on the cottage, on the roof. Then they flew over the haystack' (AUM, 1984, I, map 187).

In the instrumental singular of feminine nouns the ending -aju (-aju, -aju) prevails over the short -oj (+5 vs. +1), just as it occurs in some bordering Belarusian dialects (Zhytko, 1966, p. 155; Bevzenko, 1980, p. 205); for example: *dak jeny jurboju stanut*¹⁷ [dak je'ni jur'boju s'tanut / дак йє'ни йур'бойу с'танут] and/so-adv/conj-they-3pl.nom.pron.pers-crowd-f.sg.inst-stay-3pl.fut.perf, 'and they will stay in crowd(s)/bevy'; *a Tatjana Nikolajevna*¹⁸ ...*bula učitelkoju* [a Tat'jana Njiko'lajevna ...bu'la u'čitelkoju / а Тат'яана Н'іко'ла-

¹⁷ The 3 sg and pl endings of the 3 person singular and plural sometimes are not palatalized (cf. Russian).

However, this feature is considerably less frequent than the palatalized endings (cf. Ukrainian, Belarusian).

¹⁸ It is interesting to note that the patronymic follows in this case the Russian model.

йеўна була у'ч'ітелкойу] but-conj-Tatjana-f.nom.sg-be-3sg.pst-teacher-f.inst.sg, 'and/but Tatiana Nikolaievna... was a teacher'.

The Atlas of Ukrainian reports for the entire territory only the ending -oju when the stress is on the last syllable and -aju when the stress is not on the last syllable specifically for Zaderiivka (AUM, 1984, I, maps 183, 184, 185, 186). Our recordings show more variation: -oju (+3) prevails over the short ending -oj (+1) and -aju (+1) without stress on the last syllable. A more precise differentiation is made in the ASH (2019, maps 225, 226a, 227) when a fricative precedes the stressed syllable.

The instrumental singular of masculine nouns confirms the generic ending -om without stress on the last syllable, for example: *kartopli iz kraxmalom* [kar'topl'i iz krax'malom / кар'топл'і із крах'малом] potato-f.nom.pl-with-prep-starch-m.inst.sg 'potatoes with starch' (AUM, 1984, I, maps 199; 202). The same ending can be found under stress after [ts / ц], for example: *rabyła v mahaz'ine še pradavcom* [ra'bıla v maɦa'z'in'e še pradaw'tsom / ра'била в мага'з'ін'є ше прадаў'цом] work-3sg.f.pst.impf-in-prep-shop-m.loc.sg-also-adv-seller-m.inst.sg, 'I also worked in a shop as a seller'. This specific case is reported neither in the AUM nor in the ASH.

The endings of the locative and instrumental plural do not deviate from a generalized east Slavic type, except for some morphophonemic peculiarities, e.g., [-ami vs. -am]. The vocative is not a productive category in these dialects.

5.6. Numerals

The numerals (+30) tendentially reflect the local dialect(s). The unit *adnu* [ad'nu] one-acc.sg.fem. is characterized by the typical akannja as in Belarusian and adjacent Russian dialects (AUM, 1984, I, map 248; DABM, 1963, map 1; DARJA, 1986, I, map 33). It should be pointed out, however, that for many of the mapped settlements of this area the first option is given without akannja, although the dialectal area is included within the main isogloss separating the zones with akannja from those without it. Among the cardinals we can note, probably idiolectal, *štyry* [ʃ'tɪrɪ / ш'тири] four-num.card (+1), for example: *štyry hody pražyla i vsjo* [ʃ'tɪrɪ 'ɦodɪ praz'ɪla i 'mʂɔ¹⁹ / ш'тири 'годи пражил'а і ў'с'о] four-num-year-m.nom.pl-live-1sg.f.pst.pst-and-conj-pron.indf, 'four years I lived (there) and that's it'. According to the data of the Atlas of the Ukrainian language (AUM, 1984, I, map 249), the form *štyry* seems to be more typical of central Polissian rather than eastern Polissian. Moreover, for the mapped settlement of Zaderiivka, *čotyry* [tʃo'tɪrɪ / чо'тири] 'four' num.card is reported (ibid.).

The Ukrainian [i] < *ĕ is generally replaced by [e] or [ie], for example: *i sjudy na Zamhlaje dvadcat' s'em hod* [i su'dy na Zamɦ'ɫaje d'vats'at' 'sjem ɦod / і с'уд'и на Замɦ'лайе д'вадц'ат' с'ем год] and-conj-here-adv-in-prep-Zam-

¹⁹ /m/ is an allophone of /v/ in the syllable onset before voiceless consonants, in free variation with a vowel [u]. Voiced [w] before voiced consonants.

hlaj-m.loc.sg-twenty seven-num.card-year-m.gen.pl, ‘and here in Zamhlaj (I lived) twenty seven years’.

Ordinals follow the same morphological pattern as the adjectives, e.g. *druhaja* [dru'haja] ‘second’ with the long form of feminine adjectives in *-aja* (+3). The genitive singular of masculine and neuter shows the ending *-aha* [-aɦa] with *akannja* (+10), for example: *tut žyli do p'isjat pervaha hoda* [tut ži'li da pii'siat 'p'ervaha 'hoda / тут жи'л'і да п'іі'с'ат 'п'ерваго 'года] here-adv-live-3pl.pst-until-prep-fifty-num-first-gen.sg-year-m.gen.sg, ‘we lived here until the year 1951’.

The locative singular ends in *-am* (+6), for example: *(na)radil'ilasja ja v tysjača d'ev'etsot sorak šostam hadu* [(na)'radil'ilasja ja v 'tysjaɦa d'ev'et'sot 'sorak 'šostam ɦa'du] be born-3sg.f.pst-I-in-prep-one thousand-num-ninehundred-num-fourty-num-six-num.ord.loc.sg-year-m.loc, ‘I was born in the year 1946’.

5.7. Prepositions

Primary, non-derivative prepositions display a minimal degree of variation in Slavic languages, especially in East Slavic (Bevzenko et al., 1978, p. 417). In these textual fragments 130 prepositions were recorded but only a small number display a specific dialectal usage.

Dialectal specific are the more archaic: *k* <к> ‘to, toward’ + dat, for example: *k kamu u xatu?* to-prep.pron.inter.dat-in-prep-cottage/home-f.acc.sg, ‘to whom (to go) in the cottage/house?’; *a tol'ki k rodičam* [a 'tol'ki k 'rod'iɦam / a 'tol'k'i k 'rod'iɦam] and-conj-only-adv-to-prep-relative-m.dat.pl, ‘and only to the relatives’ (Bevzenko, 1980, p. 202; DABM, 1963, map 217); *at* ‘from’ + gen (+2); *da* ‘until, upto’ + gen (+3); *pri* [pri] ‘by, close’ etc. + loc (+2), for example: *tam bula xata pri savetskoj vlasti* [tam bu'la 'xata pri sa'vietskoj vlasti / там бу'ла 'хата пр'і са'в'етскої w'lasti / ў'ласт'і] there-adv-be-3sg.pst-house/cottage-f.nom.sg-by-prep-Soviet-f.loc.sg.adj-rule/authority-f.loc.sg, ‘there was a cottage during the Soviet rule’; *s* <с> ‘with, from’ + inst, gen (+2). Except for *k*, all the above mentioned prepositions are characterized by the usual phonomorphological features: *akannja*, alternation of voiceless [s] vs. voiced [z], [i] vs. [i] or vs. [o], e.g. *skroz'* ['skroz'] ‘anywhere, everywhere’ cf. MoU *skriz'*; for example: *dak ja skroz' vymetala u jeje smet'ja* [dak ja 'skroz' vim'e'tala u jeje sm'et'a / дак ја 'скроз' вим'е'тала у йеје см'е'т':а] so-adv/cong-I-1sg.pron.nom-sweep-out-3sg.pst.impf-by-prep-her-f.gen.pron-litter-n.acc.sg, ‘so/then I used to sweep out litter (rubbish) everywhere at her place’. Other frequent prepositions are: *u* <у> ‘in’ (+30); *pa* (+4), *iz* (+5); *na* (+30). The spatial prepositions *da* ‘until, up to, towards’ + gen; *pa* ‘on, over, by, according to’ etc. + dat, loc, because of the *akannja*, formally coincide with Standard Belarusian.

Among the frequently used spatial prepositions indicating provenance there are: *z* <з> ‘from, of’ + gen and its variant *iz* <із> ‘from, of’ + gen. Their selection seems to be partially governed by the same rules of euphony and speech pauses as in standard Ukrainian. However dialectal speech tends to be less rigid in the selection of one form instead of another.

Similarly, movement from one place, provenance or belonging is usually expressed by *od/ot/ad* ‘from’ + gen. The Atlas of the Ukrainian Language only marked the more archaic *od*, and its variant *ad* with *akannja*, instead of *vid* for the whole dialectal area (AUM, 1984, I, map 269). It is likewise interesting to note that *vid/od* etc. were the only prepositions to have been mapped separately in the first volume of the AUM (1984).

The preposition *z* <з> ‘with, together with’ + inst, as in standard Ukrainian, is used alongside *s* <с> ‘with, together with’ + inst (cf. Russian). Also for the texts recorded in Zaderiivka both prepositions have an equal distribution: 6 occurrences for each form; for example: *vyjdu z druhaj xaty* come out-1sg.fut.perf-from-prep-other-adj.gen.f.sg-cottage/house-gen.f.sg, ‘I will come out from the other house’ vs. *s toj apalonky* ‘from that ice hole’²⁰. Whether the voiceless [s] <с> can be regarded as a relict or as a consequence of Belarusian and/or Russian influence, it is difficult to say. Cf. Old Russian (Old Church Slavonic) *сѣ* <*sѣ (Fasmer, 1987, III, pp. 539–540).

The typical Ukrainian alternation *v* [v] <в> (+30) / *u* [w, ʉ] <у> (+20) ‘in, by’ + accusative or locative, depending on the phono-morphological context (euphony), is also reflected in these dialects (also see Shevelov, 1979, p. 299).

The Russian-like *posle* [‘poslʲe] ‘after, past’ + gen (+1) always replaces the Ukrainian *pislja*, for example: *posle vainy* [‘poslʲe vajʲni / посл’е ваїни] ‘after the war’. This can also be explained by the retention of the etymological [o] in these dialects.

Location or proximity, especially among the older speakers, is generally conveyed by the preposition *lja* <ля> ‘beside, at, by, past, near etc.’ + gen (+2), for example: *lja d’er’eva* [lʲa dʲer.eva / л’а д’ер.ева] near-prep-tree-gen.sg ‘near / close to the tree’. This kind of prepositional phrase replaces the standard Ukrainian *bilja* + gen.

5.8. Pronouns

The pronominal category (+150 forms) is well represented for this dialect. Dialect specific pronouns are:

the nominative of 3 personal singular and plural: *jana* (яна) [ja’na / ja’na] she-3sg.nom (+2); *jon* [jon / jon] he-3sg.nom (+5); *jeny* (єни) [jen / jeni] they-3pl.nom (+3), for example: *jeny ždut* ‘they-3pl.pron-wait-3pl.pres, ‘they wait’. The feminine, neuter and the plural of the nominative has not been reported in the consulted Atlases. The above-mentioned pronominal forms are shared by the adjacent south-western Belarusian dialects spoken in the region of Homel’ (cf. DABM, 1963, map 133) and, with some variation, by the western group of south Russian dialects²¹. Moreover, some of the above-mentioned forms belong to the Belarusian standard; compare: Bel. *ěn* ‘he’,

²⁰ The preposition *s* <с> + the instrumental of the 1 personal pronoun is reported in the AUM (1984, I, map 270).

²¹ Cf. Russian: *zapadnaja grupa* (Рус. западная группа). This subgroup of South Russian dialects is indicated in the Atlas of the Russian Language (DARJA, 1986, I, map IV) under number 7.

jana ‘she’, *jano* ‘it’ etc. (Biryła & Shuba, 1985, p. 144). vs. standard Ukrainian with a prothetic [v] *vin* ‘he’, *vona* ‘she’, *vono* ‘it’.

Noteworthy is the consistent use of *vana* [va'na] she-3sg.nom (+4) only in one female informant²², although she also used *jana* (+1). It was observed that *vana* often occurs in the speech of the middle-older generations (60+). The Atlas of the Ukrainian language reported for Zaderiivka *vuon* ['wɔn / 'bʷɔn] ‘he’ m.nom.sg, with a more archaic diphthongation and, of course, a prothetic <v> (AUM, 1984, I, map 62). However, as already pointed out, the forms of the type *jon* are spread across the uppermost northern Ukrainian dialects: from Mefodifka²³ in the northeastern part of the region of Sumy, all along the northern portion of the region of Chernihiv and down to the Chornobyl' area on the right bank of the river Pryp'jat' (central Polissian).

The Ukrainian *vin* he-3sg.nom was recorded only once by a young dialectal speaker (informant 4). This could have been probably due to interference from standard Ukrainian or hypercorrection. However, it was already noted that speakers of the younger generations (15–34 years) demonstrate a greater degree of dialectal leveling towards the standards spoken in the region. This variation was confirmed by the above-mentioned young female informant (№ 4) who used in the same oral text: *jon* (+3) alongside *on* (+2) and the above-mentioned *vin* (+1). On the other hand, a phonic variation of *vin* [vi'ɪn] (+1) with a tendency towards diphthongation was recorded by an older female speaker (informant 5).

In the oblique cases of the personal pronouns we can note: the typical *jazo* [ja'fio / ja'ro] he-3sg.m.gen/acc (+5) ‘his, him’ which in the AUM it is preceded by a preposition (AUM, 1984, I, map 226), for example: *v jaho bula nozka perebitaja* [v ja'fio bu'la 'nozka p'e'p'e'b'ita'a / v ja'ro bu'la 'nozka p'e'p'e'b'ita'a] by-prep-he-3sg.m.gen-be-3sg.pst.impf-foot-f.nom.sg-injured-adj.partic.f.nom.sg, ‘he had an injured foot/leg’. The Russian-like *jeho* ‘he’ acc was also recorded (+2), (cf. ASH, 2019, map 272).

The accusative feminine of third person singular: *jaje* [ja'je / ja'ie] ‘her’ (+3) neatly prevails over *jiji* (+1), for example: *dak ja jaje u torbu saberaju* [dak ja ja'je u 'torbu sabje'raju / dak ja ja'ie u 'torbu sab'e'raju] so-adv-I-sg.nom-it-3sg.pron.f.acc.sg-in-prep-bag-f.acc.sg-take-1sg.pres, ‘so I take it in the bag’. In this case the mapping of ASH (2019, map 273) reports a wider range of varieties and it is more precise than the previous charting of the AUM (1984, I, map 227). Both *jamu* [ja'mu / ja'my] he-3sg.dat ‘to him’ (+2) and *jemu* [je'mu / je'my] he-2sg.dat ‘to him’ (+2) (cf. Russian), were recorded for the dative masculine singular. The latter form was used when the speaker was reporting about a Russian programme on physics (astronomy). This word form has not been mapped in the Atlases.

²² This text refers to the informant n. 5 whose recording was indirectly acquired.

²³ It has been renamed Mefedivka (Мефедівка) since 2009. Before the administrative reform of 2020, it belonged to the district of Seredyna-Buda (cf. U. Середино-Будський район). In the AUM is reported under point 15. The village of Stara Huta (Стара Гута) is excluded from this isogloss (cf. point 14, AUM, 1984, I, map 62).

The genitive and the accusative singular of first person personal pronouns consistently have: *m'enie* [m'ɛnʲɛ / m'ɛn'ʲɛ] me-1sg.acc (+10), for example: *i tjahajut' menie za sumky* [i tʃa'hajutʲ m'ɛnʲɛ za 'sumkɨ / i t'a'raɪut' m'ɛn'ʲɛ za 'sumki] and-conj-pull-3pl.prs.impf-me-1sg.acc-by-prep-bag-acc.pl.f, 'they pull me by the bags'. These two cases are not covered in both AUM and ASH. However, the Russian-like *menia* [mje'nja m'e'n'ia] also comes up (+4), for example: *i po miru xadila, menia vadila matka* [i po 'mʲiru xa'dʲila, mʲe'n'a va'dʲila 'matka / i po m'ʲɪpu xa'd'ʲila, m'ɛn'ʲa va'd'ʲila 'matka] and-conj-through/around-prep-world-dat.sg.m-go-3sg.pst.impf-me-pron.acc-lead-3sg.pst.impf-mum-f.nom.sg, 'I went around the world, my mum led me'.

The first person singular of dative personal pronouns has *min'e* [mʲi'n'ʲɛ / m'ʲi'n'ʲɛ] 'to me' (+3), for example: *matka nasbiraje kartopli, a tady minie ž dast'* ['matka nasbʲi'raje kar'toplʲi, a ta'dy mʲi'n'ʲɛ ž 'dastʲ / 'matka nasb'ʲi'raɪe kar'topl'ʲi, a ta'di m'ʲi'n'ʲɛ ž dastʲ] mum-f.nom.sg-collect-3sg.pres-potato-f.acc.pl-and-conj-then-adv-me-dat.filler.emphat-give-3sg.fut.perf, 'mum picks up the potatoes and then she will give (them) to me'. The AUM for the mapped settlement of Zaderiivka gives for the first person dative pronoun the option: *m'eni* [mʲe'nʲi / m'ɛn'ʲi] me-dat (AUM, 1984, map 224) whereas the more recent ASH (2019, map 270) more consistently reflects the local variation.

The instrumental feminine singular has the parallel *mnoju* [m'noju] me-ins.sg.fem (+1) and *mnoj* [m'noj] me-f.inst.sg (+1), for example: *a matka ž pozadu jd'e za mnoju tože [...], a za mnoj hanjalis'* [a 'matka ž po'zadu ʲd'e zo m'noju 'tože..., a za m'noj ɦa'n'al'isʲ / a 'matka ž po'zadu ʲd'e zo m'noju 'tože ...a za mnoj ra'h'al'ic'] and/but-conj-mum-f.nom.sg.intens-from behind-adv-go-3sg.pres-with-prep-me-f.inst.sg-also-adv[...]and/but-conj-after/behind-prep-me-f.inst.sg, 'and my mum also goes (went) with me (followed me) from behind, and they chased me (ran after me)'.

For the dative singular of the second person we have: *tabe* [ta'b'ʲɛ / ta'ɓ'ʲɛ] you (thee) dat.sg (+1). For the genitive singular *u t'abe* [u t'a'b'ʲɛ / y t'a'ɓ'ʲɛ] by-prep-you/thee-2sg.gen 'by you' (+1) was recorded. The first option of dative singular given in the AUM for Zaderiivka is *tobie* [to'b'ʲɛ / to'ɓ'ʲɛ] you (thee) dat.sg (AUM, 1984, I, map 225). The genitive is not reported at all. However, the recorded form is included within the main isogloss separating the uttermost northern part of Polissian dialects from the rest of the dialectal territory (ibid.). Worth underlining once again is that the personal pronouns in oblique cases may present some trifling degrees of variations within the entire dialectal territory between Belarus' and the Russian Federation as recently confirmed by the ASH (2019, map 271). Similar realizations of the genitive, dative, locative and instrumental singular of personal pronouns can be found in the adjacent southwestern Russian dialects (DARJA, 1989, II, map 60) and, to a certain extent, in standard Belarusian (Biryła & Shuba, 1985, p. 143).

As usual, pronouns in the oblique cases preceded by prepositions drop the prothetic consonant [n] <H>, for example: *u jeji* [u je'ʲi / ɦe'ʲi] by-prep-her-3sg.gen, for example: *ta j hody byli u jeji uže* [ta j 'ɦodɨ 'bʲilʲi u je'ʲi u'ʒe / ta

й 'годи 'бил'і у йейі ўже] and/but-conj-and-conj-year-nom.pl.m-be-3pl.pst -by-prep- her-3sg.gen.f-already-adv, 'and/but she already had (many) years'.

The genitive singular of the third person personal feminine somewhat diverges from that specifically mapped for Zaderiivka (AUM, 1984, I, map 227). It should be noted that similar oblique forms, for example: *u jeje* [je'je / ње'ње] by-prep-her-f.gen.sg etc., cover all the area around Novozybkov, Starodub in the Russian Federation and extend along the western border of the Homel' region (DARJA, 1989, II, maps 65, 66, 67). The DAMB (1963, map 132) only maps the instrumental singular of feminine personal pronouns without preposition for the neighbouring areas. Some degree of variation can be noted among the various local settlements. However, it is worth remembering that the use of personal pronouns without the prothetic element is normative in standard Belarusian. Finally, a prothetic [j] preceding the genitive/accusative of the third person personal pronouns remains a stable feature (+2) also for Zaderiivka: *za jix* gen.pl (cf. Zhylo, 1966, p. 155).

The only recorded reflexive pronoun of third person is *s'ebje* [s'e'b'ie / c'e'b'ie] himself/itself-3sg.acc, for example: *a patom pal'ietüü i n'edal'iečka zviü s'ebje hn'ezdo* [a pa'tom pal'e'tiü i n'eda'l'ečka zv'iü s'e'b'ie hn'ez'do / a па'том пал'е'т'і'ю і н'едал'е'чка зв'і'ю с'е'б'е гн'ез'до] and/but-conj-fly away-3sg.pst. perf-and-conj-not far-adv.dim-procure/make-3sg.pst.perf-nest-n.acc.sg, 'and after that he flew away and made himself a nest not too far'. The dative *sabe* 'self' [sa'bje / са'б'е] oneself-dat does not come up in the audio recordings but it was noted down only once (AUM, 1984, I, map 225). Overall, the reflexive pronoun 'oneself' tends to coincide either with neighbouring Belarusian dialects or with standard Belarusian (cf. Biryła & Shuba, 1985, p. 143).

The possessive pronouns are not numerous (+10). The most frequent are: *maja* my-f.nom (+2); *maje* my-n.nom (+1); *svaje* nom.pl 'his, one's own' (+2). These word forms have not been mapped in the consulted Atlases. The possessive pronouns, primarily because of the *akannja*, tendentially coincide with Belarusian (cf. *maje* (мае); *svaju* (сваіу) etc. It should be pointed out that the genitive singular of *naša* ['naʃa] our-1sg.f ends in -ej [-eĭ] as in Russian, for example: *vozle*²⁴ *našej xaty* ['vozl'e 'naʃeĭ 'xatı / 'vozл'e 'naʃeĭ 'xatı] near/by-prep-our-poss.pron.f.gen-dwelling/house-f.gen.sg, 'near our cottage'.

Frequent demonstrative pronouns are: *ce* ['tse / 'tse] dem.n.nom.sg 'this' (+5); *toj* m.nom 'that' (+2) which may take over the function of a determiner (definite article), for example: *adbirajut toj xlieb* [adbirajut toiĭ xl'ieb] take away-3pl.pres-that-dem.pron.m.acc.sg-bread-m.acc.sg, 'they take away that bread'²⁵. The Atlas of Ukrainian for the specific point reports the more archaic and almost disappearing *seje* ['seje / 'seĭe] 'this' (AUM, 1984, I, map 231); the same outcome is confirmed by the Atlas of eastern Polissian (ASH, 2019, map 277).

²⁴ The preposition *vozle* is quite productive in these local dialects often replacing the more typical "lja" (cf. prepositions).

²⁵ According to Zhylo (1966, pp. 87–88) such demonstratives may also take over the function of articles in dialectal speech. This point, however, deserves a closer examination.

Most feminine and neuter (distal) demonstratives present the long forms both in the nominative and in the oblique cases: *taja* that-nom.f (+1); *toje* that-n.nom (+1); *tyje* [ˈtʲjɛ] those-nom/acc.pl (+2); *mujeju* [muˈjɛju / tuˈjɛju] that-dem.f.inst.sg (+1), for example: *z kartopleju tyjeju* with-prep.-potato-instr.fem.sg.-that-dem.inst.sg (+1), 'with this/that potato'; *do teji* ²⁶ [ˈtɛji / ˈtɛji] to-prep-that-f.gen.sg. The above-mentioned demonstratives, with some degree of variation depending on the inhabited point and/or speaker, are a marker of local (old) dialectal speech (AUM, 1984, I, maps 233, 234, 235, 236). Some of them may be viewed as archaic or literary forms of 19th century writers. Similar forms are also found in the contiguous Belarusian dialects (DABM, 1963, maps 134, 135, 136, 137, 138) and they are widespread along a large territorial belt of Southwestern Russian dialects (DARJA, 1989, II, maps 69, 70, 71, 75).

The emphatic demonstratives are: *ocije* [oˈtsʲije / oˈtʲiʲje] these-pron.m.nom.pl (+1) vs. *oci* [oˈtsʲi / oˈtʲi] these-dem.nom.pl (+1); *oce* this-dem.n.nom.sg (+1); *otoj* [otoj / otoj] dem.m.nom 'that'+(+1), etc. The AUM (1984, I, map 231) reports for Zaderiivka the neuter singular *oceje* [oˈtseje oˈtɕeje] these-dem.nom.pl whereas the Atlas of eastern Polissian gives a whole array of pronominal forms without distinction between neutral and emphatic pronouns. Moreover the mapped [ˈsʲeje / ˈcʲeje] seems to have a rare occurrence. However, this statement deserves further empirical evidence.

In the indefinite pronouns the long (non contracted) forms prevail over the short (standard) ones in most cases: *takaja* such-indef.f.nom.sg (+4) vs. *taka* (+2); *takuju* such-indef/adj.f.acc.sg (+2); *takoje* such-indef.pron./adj.n.acc.sg (+2), for example: *a takoje ozero z daravennoje bulo* [a taˈkoje ˈozɛro zɔraˈvʲɛnːoje buˈlo] but/and-such-indef.n.nom.sg-lake-n.nom.sg-big/huge-adj.nom.sg-be-3pst.impf, 'and there was such a huge lake' vs. *takje* [takʲe / taˈkʲe] (+1); *takije* [taˈkʲije / taˈkʲiʲje] such-f.nom/acc.pl (+1), for example: *torbi takije* [ˈtorbʲi taˈkʲiʲje] bag-f.nom/acc.pl-such-indef.nom./acc.pl, 'such bags' (also, see: Bevzenko, 1980, p. 202). The indefinites have been not mapped in the already mentioned Atlases.

The indefinite pronoun *jakis* 'some, a certain' (+4) shows little variation from Ukrainian, except for its phonetic realization: the maintainance of the etymological [i] instead of [ɪ]. The Russian-like adjective and indefinite pronoun *každyj* each, everyone etc. was recorded only once.

The interrogative pronoun *xto* who-nom just as the indefinite interrogative *xtos* [xˈtosj] 'someone', at least in their nominative forms, coincide with Ukrainian. The oblique cases, due to *akannja*, approximate to Belarusian. The interrogative pronoun *šo* [ʃo / ʃo] 'what' ²⁷ with some minimal variations is dotted along the Belarusian and Russian dialectal areas, and it is even plotted in some points of central and north-eastern Russian dialects (DARJA, 1986, I, map 86).

²⁶ The Atlas of eastern Polissian gives a different outcome for this settlement (cf. ASH, 2019, map 280).

²⁷ Also see: conjunctions.

A certain degree of Ukrainian and Russian influence can be detected in the pronominal use. Nevertheless, the characteristic dialectal pronouns of the Belarusian type are still well preserved in older informants' speech.

5.9. Verbal system

Two hundred and fifty (+250) verbal forms were recorded. The auxiliary *buty* be-inf. remains Ukrainian in all conjugation and moods (+30): *buv* [buɥ / буѳ] be-3sg.pst.impf.m 'he was', *bulo* [bu'lo / бу'ло] be-3sg.pst.impf.n 'it was', *bulà* [bu'la / бу'ла] be-3sg.pst.impf.f 'she was', *bulì* [bu'li / бу'лі] be-3pl.pst.impf 'they were'. The form *budet* ['budʲet / 'буд'ет] be-3sg.fut only occurs in one 'Russian' phraseme: *dak kanca kraju nje budet* (дак канца краю не будет) 'there will be no end to it' (cf. BTFS, 2021).

The patterns of the present and past tenses (indicative mood) of first and second conjugations are relatively close to standard Ukrainian and, to a certain extent, Belarusian. The local particularities in the present tense are:

- the third person singular of the present tense of I conjugation besides the ending *-e/-je* (AUM, 1984, I, map 258) as in standard Ukrainian, presents a typical palatalization of the consonant + front vowels, for example: *žyve* [ʒiv'ʲe / жи'в'ʲe] live-3sg (+3); *id'e* [id'ʲe / і'д'ʲe] go-3sg (+2), for example: *starast' id'e, starast'* (старасть іде, старасть!) 'Old age advances, old age!' etc.

- In the third person singular and plural of the present tense of I and II conjugation the palatalized suffixal endings *-yt'* (-ить) [-itʲ / -итʲ], *-ut' / -jut'* <-уть/-ють>, and *-at' / -jat'* <-ать/-ять> (AUM 1984, I, map 261) as in standard Ukrainian, prevail over the non-palatalized endings: for example: *ždut'* [ʒ'dutʲ / ж'дутʲ] wait-3pl.prs. (+10) vs. *behajut* [b'eajut] run-3pl.ipfv., (+5), for example: *poky u druhu xatu zajdut'*, *jeny ždut'* [pokʲi u d'ruɦu 'xatu zaj'dutʲ, je'ny ʒ'dutʲ / 'поки у д'ругу 'хату заї'дутʲ / а йе'ни ждутʲ] until-adv/prep-in-prep-other-adj.f.acc.sg-home-f. acc.sg-enter-3pl.fut.perf-and-conj-they-3pl.pron.nom-wait-pl.prs, 'until they will go in the other household, they wait'. The already mentioned case of 3 person singular with *cekannja* was fixed: *letic'* [l'ʲe'titsʲ / л'є'т'іцʲ] fly-3sg.pres 'he flies'.

- The first person plural of the present tense generally ends in consonant *-m* (< мь) without the final vowel <о> (+2) as in *dumajem* think-pl.prs 'we think'. This can be regarded as a cross-dialectal feature (Zhyloko, 1966, p. 98). Short forms with the consonantal endings alongside the standard full form: *-mo* may be used in parallel in colloquial Ukrainian and in literary works (often with a stylistic function; Cf. Marchuk (1977, p. 161). They are also reported in many dictionaries as being 'normative'. The first person plural (I conjugation) shows the outcome [om] as in *živ'om* [ʒiv'om / ж'ів'ом] 'we live' (+2), instead of the expected [em] see: AUM (1984, I, map 260). A second specificity concerns the palatalization of the first consonant in the verbal stem and [i] instead of [ɪ] <y>, cf. Standard Ukrainian: *čytajemo, žyvemo*.

- The 2 person plural also shows the typical palatalization in the combination C' + [i] as in *bač'it'e* [baɕ'itʲe / ба'ч'ит'е] 'you see'.

• The infinitive (+10) has the affixal ending -t' <-ть> for the infinitive in vowel stems for standard Ukrainian -ty <-ти>, for example: *žit'* [ʒitʲ] live-inf (AUM, 1984, I, map 250). This and other local dialects preserve the ending -ti <-ти> for the infinitive in consonant stem and the word stress on the last syllable as in *pekti* 'to bake' and in some other cases: *sest'i* ['sɛst'i / 'c'ɛst'i] inf. perf 'to sit down'; *jest'i* inf.impf 'to eat'; *bač'it'i* ['baʧ'it'i / 'bач'it'i], cf. AUM (1984, I, map 251)²⁸. Infinitival endings with cekannja were not reported in our recordings but they might sporadically occur.

The future tense of imperfective verbs in most of left bank Polissian dialects (and all along the dialectal belt extending towards the Belarusian territory) are built analytically: *buty* aux.inf 'be' + infinitive, for example: *bud'eš znat'* ['bud'e' z'nat' / 'буд'еш знат'] 'you will know' (cf. Žylko, 1966, p. 101; AUM, 1984, I, map 263).

The verb *razkazuvat'* 'to tell' (+4) always replaces *rozpovidaty*, for example: *razkazuvav* [raz'kazuvaʊ / роз'казуваў] 3sg.pst.impf 'he told/narrated'; the verb *ždat'* 'to wait', largely found in literature, is the only known form (SUM, 1971, II, p. 516). The recommended standard equivalent *čekaty* is extraneous to large central and eastern dialectal areas. The compound imperative *padaždi* [падаж'ді] 'wait' may formally coincide with Russian or with other Belarusian dialects because of the prefix *pad-* with akannja instead of Ukrainian *pid-*. The average Ukrainian speaker, especially of western Ukrainian varieties, may perceive these forms as Russianisms or as the result of Ukrainian-Russian hybridization but they are to be ascribed to Ukrainian (SUM, 1975, VI, p. 475). Other typical verbs are: *pamahaty* 'to help' (+1); *ponjav* [pɔn'ʲaʊ / 'пон'аў] 'I understood' or, in the sense, 'did you understand? have you got it?'; the latter always replaces the Ukrainian *zrozumiv* (or the B *zrozumiev*); the often mentioned *rabit'* 'to work' or *rabotat'* replace the standard *pracjuvaty* (cf. R *rabotat'*; B *pracavac'*).

5.9.1. Modality

Assumption (possibility, epistemic modality), "it may / can be", perhaps", also for Zaderiivka, just as for the entire dialectal area, and colloquial Ukrainian, is conveyed by *može* or, by its apocopated (elision) adverbial *mo'* ['mo], for example: *nu my dumajem, može prapav kudy, može šo z nym stalosja* [nu mi[ɪ] 'dumajem, 'može pra'pav ku'di, 'može šo z nim s'talos'a / ну ми 'думаєм, 'може пра'паў ку'ди, 'може шо з ним с'талос'а] well-interj-we-1pl-think-1pl.pres-maybe/possibly-mod-disappear-3sg.pst.perf-maybe/possibly-mod-something-indef-with-prep-he-3sg.m.dat-happen-3sg.m.pst.perf, 'well, we think that he probably disappeared (got lost) somewhere, perhaps something happened to him'.

²⁸ It is worth pointing out that the dialectal dichotomy essentially reflects the Ukrainian literary tradition where both affixal endings: 1) the (long infinitival form) -ty and 2) the (short infinitival form) -t' are acceptable as witnessed in many 19th and early 20th centuries Ukrainian writers and their literary works, e.g. Kvitka-Osnov'iankenko, Nechui-Levyts'kyi, etc. The short infinitives often play a specific functional-stylistic role, thus characterizing certain literary and colloquial styles. Cf. Marchuk (1977, pp. 145–147). In the documents of the second half of the 17th c. from Left Bank Ukraine both infinitive forms are found without stylistic differentiation. (ibid.; also, see Samoilenko, 1971, p. 26).

Necessity is rendered either by the predicative *nada* ['nada / 'нада] 'it is necessary', 'one must/should' or by its parallel *treba*, often realized as [tr'ieba]) + verb or noun. The form *nada* is more frequently used than *treba* in the recorded texts: 3 vs. 1, for example: *nada bulo* ['nada bu'lo] 'it was necessary'.

Prohibition is generally expressed by both the Ukrainian-like *n'e možna* [nje 'možna] 'it is impossible, not allowed' (+1) and/or the Russian-like predicative *n'el'zja* [n'el'z'ja / н'ел'з'я] (+1) with some idiolectal and local variations. Yet, if a more categorical/emphatic prohibition is implied, then *n'el'zja* seems to prevail, for example: *i nel'zja bulo karovu dajit'* [i n'el'z'ja bu'lo ka'rovu d'ajit' / і н'ел'з'я було карову д'айіт'] and-conj-impossible-pred-cow-f.acc.sg-milk-inf.impf, 'and it was impossible to milk the cow'.

The predicative *nema(je)* [n'e'ma] 'there is (are) not..., not any', with different degrees of palatalization of the C + V, is the usual form also for this local dialect (+4), for example: *a tam n'e kartaplını ničoho niema* [a tam n'e kartap'lini ni'čoha n'e'ma / а там н'е картап'л'іні ні'чога н'е'ма] but-conj-there-adv-not-neg-potato-nom.pl-nothing/anything-pron-there is not-pred, 'and/but there is no potatoes, nothing is there'.

6. SYNTACTIC CHARACTERISTICS

The local dialectal syntax presents the typical characteristics of spontaneous, colloquial speech. There is a large use of discourse markers (adverbs, conjunctions, particles). The most common are: *dak* 'so, thus, then' (+30), *šo* 'that, what' (+10) as in *tak (dak) šo* 'so that' (+5), *nu* 'well' (+15), the emphatic *ž(e)* (+20), etc.

In most recorded fragments one notes short, simple sentences (utterances) and, mainly, paratactic constructions. Hypotaxis is tendentially more limited. Therefore, the use of coordinating conjunctions tend to prevail over the subordinating conjunctions.

As usual, the most typical subordinators are: *šo*²⁹ 'that'; *bo* 'because, for, since'. The former generally introduces an objective clause, while the latter a causal clause (cf. standard U. *bo, oskil'ky* (оскільки), *tomu ščo* (тому що) etc.

These fragments can clearly illustrate the different use of subordinators and discourse markers: *dak baba naša kazala n'e kladiet' tudy, bo na perexresnoj daroze ljudej pavešali, dak n'e nada* [dak 'baba 'naša 'kazala n'e kla'diet' tu'di, bo na p'er'e'x'riesnoj dar'oz'ie ľu'd'ej pa'vešali, dak n'e 'nada / дак 'баба 'наша 'казала н'е кла'діет' туди, бо на п-ер'е'хр'есној да'роз'е л'уд'ей па'вешал'і, дак н'е 'нада] so-adv-our-adj.poss.nom.sg.f-say-3sg.f.pst.impf-not-neg-lay-2sg.imp-there-adv since-conj.sub-on-prep-cross-adj-road-f.loc.sg-people-gen.pl-hang-3pl.pst.impf so/then- adv/conj-not-neg-need/necessary, 'so our grandma said don't lay there since they used to hang people on the cross-roads, therefore don't do it'.

²⁹ This form is also a typical marker of non-standard Ukrainian varieties, including the so called Ukrainian-Russian mix "Surzhyk".

Temporal or time clauses are often introduced by *jak* in the sense of *koly* ‘when’; other time adverbials are: *kalis* ‘once’; *jak tol’ki* ‘as soon as’, for example: *jak tol’ki pad pervaje dereva budeš sypat’* [jak 'tol'k'i pad p'ervaje d'ereva bud'eš sypat'i / jak 'тол'к.і пад п-ерваје д'ерева буд'еш сипат'] as soon as-conj.time -under-prep-first-num.ord.acc.sg-tree-n.acc.sg-be-aux.2sg-strew-inf.ipfv, ‘as soon as you will strew / pour under the first tree’, etc.

Interrogative questions in this just as in neighbouring local dialects, besides intonation and question words, are expressed by means of the particle (also conjunction) *či/čy* [tʃ'i/tʃi] Q. ‘whether, if’ which are sentence-initial (+3); cf. MoU (Press & Pugh, 2005, p. 291), B *ci* (ци) and P *czy*. Here, the interrogative particle *čy*, (formally identical with standard Ukrainian), occupies the first position in the sentence, immediately followed by the subject, in contrast with Russian where the first element is the verb, thus having a different word order. Therefore, dialect interrogative sentences adopt a word order type: Q + sbj + V, for example: *čy v i na velike?* Q-you. 2sg.nom -bike-f.ins. sg ‘are you by bike?’³⁰

Conditional clauses are generally introduced by the following conjunctions: *jak* ‘how/when’; *kali* [ka'l'i] ‘if/when’; *jesli* ‘if’. A condition is most often expressed by the time conjunction *kali* in traditional dialectal speech of this area, for example: *kali bud'e vremja, pakažu rabotu* [ka'l'i 'bud'e w'remja, paka'zu ra'botu] cf. B *kali*, U *koly*.

A subjunctive-conditional clause is usually conveyed by the conjunction *jakby* [jak'by] ‘if, if only’. This wish or a hypothetic condition may be either fulfilled or may not, for example: *jakby u mine bula b mašyna* [jak'by u m'ie'n'je bu'la b ma'šina / йак'би у м'і'єн'їє була б ма'шина] if-conj-by-prep-me-gen. sg-be-3sg.pst-car-nom.sg ‘if I had a car’.

A comparative clause may be also introduced by the above mentioned *jak* (+5) and *nače* (+1) ‘as if, as though’ as in standard Ukrainian; for example: *i jon stal takym ručnym, buj jak damašnij pitomec u nas* [i jon s'tal ta'kim ruč'nim, buj jak da'mašn'ij pi'tom'ets u nas / і йон стал та'ким руч'ним/ буї/ йак да'машн'її пі'том'ец у нас] and-conj-become-3sg.pst.perf-such-indf-tame-adj.indf-be-3sg.pst-as-conj-domestic-adj.nom-foster-child-nom-by-prep-we-1pl.gen ‘he became so (such) tame, he was just like a domestic foster child at home’.

Final (purpose) clauses are generally introduced by *šob* (+5) ‘in order to, so that’ as in most non-standard varieties of Ukrainian, including URMS, for example: *ja uže behala, šob valoū vadit'* [ja uže 'b'eħala, šob va'loū va'dit'i / да йа ўже 'б'єħала, шоб ва'лоў ва'д'іт'] I-1sg-already-adv-run-3sg.f.pst.ipfv-in order-purp-ox-acc.pl-lead-inf.impf, ‘I already ran (in order) to lead the oxen’.

A consecutive clause is often expressed by *tak šo* (так шо) ‘so that’ (+1) as in all east Slavic languages or be the already mentioned *dak* (дак) ‘therefore, in consequence’.

³⁰ The Ukrainian-like syntactic construction also characterizes some basic Ukrainian-Russian mixed varieties (cf. Surzhyk prototype; Del Gaudio, 2010, p. 167).

7. LEXICAL FEATURES

The dialect of Zaderiivka shares with all the related local dialects and, more at large, with all northeastern Ukrainian standard and non-standard varieties the same (or at least very similar) word stock. The most common nouns (+310 units) will be classified into five lexical-semantic fields³¹: 1) names of kinship; 2) rural and local lexis; 3) archaisms and denominations of disappearing professions; 4) alleged and real Belarusianisms; 5) alleged and real Russianisms.

7.1. Kinship terms: *matka* ‘mother’ (+7) prevails over its parallel *mama* (+3). The form *matka* is idiosyncratic of older dialectal speakers: many dictionaries define it as a dialectal word (SUM, 1973, IV, p. 651).

Other recurrent kinship terms are: *bat'ka* (+5) ‘father’ and the variant *bat'ko* without *akannja* (+1); *papa* ‘dad’ (+2), *vnuk* [w'nuk / v'nyuk] ‘grandson’ (+2); *anuka* ‘granddaughter’ (+2); *brat* (+3) ‘brother’; *d'et'i* [d'et'i / d'et'i] ‘children’ (+1); *mužčina* [mu'z'f'ina / mu'z'č'ina] ‘man’ (+1); *pop* ‘priest’ (+1) with the etymological [o]; *dievka* [d'iewka / d'ie'jka] ‘girl, maid’ (+1) along with the parallel (Russian) *d'evočka* [d'evofka / d'evofka] (+1); the typical East Slavic colloquial *baba* (+3) ‘old woman’ or ‘grandmother’ which may also take over a derogatory connotation.

The few phrasemes found in the text may coincide with Ukrainian spoken and literary varieties: *poideš zamuž* [p'oid'eš' zamuž / p'oid'eš' zamuž] ‘you will get married’ (+1).

As noted, names of kinship do not substantially vary across Slavic and, especially, East Slavic standard and non-standard varieties.

7.2. Rural and local lexis: *akop* ‘trench, entrenchment’ (+1) with *akannja* and etymological [o]; *harod* [ha'rod] ‘vegetable garden’ (+2) with *akannja*; *hod* ‘year’ (Hrinchenko, 1997, 1, pp. 296—297; SUM, 1971, 2, p. 102; Lysenko, 1974, p. 114)³²; *kartoplja* ‘potato’ (+4) as in standard Ukrainian. According to other field data, the parallel form *kartoška* [kar'toška / kar'toška] is also possible (AUM 1984, I, map 312); *kon* [kon' / kon'] ‘horse’ (+1) with the typical etymological [o]; *karova* [ka'rova / ka'rova] ‘cow’ (+2) with *akannja*; *byk* [b'ik / b'ik] ‘bull’ (+1); *val* ‘ox’ (+1), cf. U. vil; *matuzka* [ma'tuzka / ma'tuzka] ‘cord’ (+1); *kufajka* [ku'fajka / ku'fajka] ‘sweater, quilted coat’ (+1), cf. U *fufajka*; *busol* ‘stork’ (+5), in other Ukrainian varieties: *busel*, *leleka* etc. (cf. AUM, 1984, I, map 324); *suslo* ‘must’, ‘wort’ (+1); *duplo* ‘hollow’ (+1); *s'mettja* [sm'et'a / sm'et'a] ‘litter, rubbish’ (+2); *xvojn'ik* [xvojn'ik / xvojn'ik] ‘bush/Ephedra’ (+1); *pervyj* [p'ervyj / p'ervyj] ‘first’ (+3); *plot* ‘fence’ (+1); *v'enyk* [v'enyk / v'enyk] ‘groom’ (+1); *kraxmal* ‘starch or amyllum’ (+1); *hn'ez'do* [hn'ez'do / hn'ez'do] ‘nest’ (+1); *koržyk* [koržyk / koržyk] ‘dry biscuit’ (+1); *ljada* [l'a'da / l'a'da] ‘meadow’ (+1); *stoh* [s'tof / s'tof] ‘stack’ (+1) with etymological [o]; *kublo* [kub'lo / kub'lo] ‘nest’ (+1), cf. AUM (1984, I, map 325).

³¹ Only the nominative form will be given.

³² For further details about this and other dialectisms, see Danylenko (1999, p. 233).

7.3. Archaisms and historic lexemes: *jazyk* [ja'zɨk / ja'зык] 'language' (+1) (cf. SUM, 1980, 11, p. 627); *zaslanka* [za'slanka / за'сланка] 'convicted, deportee' (+1); *kalhoz* 'collective farm, kolkhoz' (U. *kolhosp* / колгосп).

7.4. Alleged and real Belarusianisms: Belarusian-like lexemes, in our recordings, concern a series of adverbials and pronouns (cf. section on morphology) and some common vocabulary: the above mentioned *matka* 'mother' (Lysenko, 1974, p. 124); (*a*)*harod* 'vegetable garden' (+2) and few other nouns with clear-cut *akannja* (see: table above); B dial. *ulica* ['ulica / ул'іца] (+2); *paŭsotn'i* [paŭsotn'i / паўсотн'і] num.pl. 'half a hundred' (+1) etc.

The attribution of lexemes, in particular nouns, which formally coincide with their Belarusian equivalents or whose phonetic realization is very close to Belarusian standard and non-standard varieties may depend on the criteria adopted. It is understood that the persistent dialect contact, especially in the Soviet period when there was practically no border control, plays a fundamental role.

7.5. Alleged and real Russianisms: the number of presumed and/or actual Russian lexemes is generally relevant. This influence may affect different speech levels and word classes. The most common nouns concern everyday and technical vocabulary: *bel'o* [b'e'l'o / б'е'л'о] 'bed linen, sheets' (+1); *l'od* [l'od / л'од] 'ice' (+1); *vadaprovod* 'water pipe' (+1); *pitomec* [p'i'tom'ec / п'і'том'ец] 'foster-child' (in the specific context: 'domestic animal'); *vaprosy* [vap'rosɨ / вап'роси] 'questions' (+1) (the Ukrainian "pytannja" may also be heard); *planirovka* 'layout' (+1); *zv'ozdy* [z'v'ozdɨ / зв'озди] 'stars' (+1); *kryša* 'roof' (+2); the above mentioned *d'evoc'ka* (+1) etc.

The cardinal points (cardinal directions) as usual follow the Church Slavonic / Russian terminology: *vastok* 'east' (+3). Word-stock of Church Slavonic origin includes many ecclesiastical designations and state of mind, for example: *stradanije* 'suffering' (+1) and similar.

As for the case of Belarusian influence, a certain degree of formal resemblance may also depend on the historical-typological characteristics of these local dialects and the uninterrupted language interaction with Russian varieties.

8. CONCLUSION

This paper adds a further piece of research to a larger study on the specificity of East Polissian border dialects evaluated in a broader East Slavic language context. Despite the mainly descriptive approach of this article, there are some points which favour further theoretical reflection and deserve additional empirical verification.

The foregoing survey has confirmed that older speakers preserve most of those distinctive features traditionally assigned to the dialectal territory situated across the Ukrainian-Belarusian and, one could add, Russian border areas. Some of the isoglosses characterizing Zaderiivka and neighbouring

local dialects are chiefly manifest at the phonetic-phonological and morpho-syntactic levels.

The similarity with Belarusian varieties can be explained according to three, often overlapping, factors:

a) the intrinsic structure of these border dialects; b) the presence of language relicts testifying the extension of the Belarusian language territory on the Ukrainian side of the political border (Karskii, 1903); c) the existence of an originally larger and more homogeneous language area coinciding with former political-administrative partition of the East Slavia (see Del Gaudio, 2018, p. 82).

The lexis, as known, is a less rigid language segment and therefore more liable to external influence. In this case, the standard languages spoken in this region, in particular Ukrainian and Russian, tend to affect scientific-technical, legal and, to a certain extent, everyday vocabulary. It should be repeated, however, that a relatively high percentage of (contemporary) standard Ukrainian lexemes are tendentially peripheral to these local dialects and, more in general, to the central and eastern Polissian language area. When in standard Ukrainian there are doublets or a wider synonymic choice, the specific dialectal form frequently overlaps with Belarusian and/or Russian vocabulary. Russian (and its varieties), as often reiterated, has been functioning as the principal *lingua franca* in these border areas for over a century.

LEGEND

- ASH** — Marieiev, D. A. (2019). *Atlas skhidnopolis'kykh hovirok*. Kyiv: Instytut Ukraïns'koï Movy NAN (in Ukrainian).
- AUM** — Matviias, I. H., Zakrevs'ka, Ia. V., & Zales'kyi, A. M. (Eds.). (1984—2001). *Atlas Ukraïns'koï movy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- BTFS** — *Bol'shoi tolkovo-fraseologicheskii slovar' Mikhel'sona*. https://dic.academic.ru/dic.nsf/michelson_new/4391/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B0 (in Russian).
- DABM** — Avanesau, R. I. (Ed.). (1963). *Dyialektalahichny atlas belaruskai movy*. Minsk: Vydatvetstva Akademi Navuk BSSR (in Belarussian).
- DARJA** — Bromlei, S. V. (Ed.). (1989). *Dialektologicheskii atlas russkogo iazyka*. Centr evropeiskoi chasti SSSR (Vol. 2: Morfologiiia). Moscow: Nauka (in Russian).
- SUM** — Biloshtan, A. P., Boiko, M. F., Hradova, V. P., Kolesnyk, H. M., Petrovs'ka, O. P., Iurchuk, L. A., & Dotsenko, P. P. (Eds.). (1971). *Slovnyk Ukraïns'koï movy* (Vols. 1—11). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

REFERENCES

- Bevzenko, S. F., Hryshchenko, A. P., Lukinova, T. B., Nimchuk, V. V., Rusanivs'kyi, V. M., & Samiilenko, S. P. (1978). *Istoriia Ukraïns'kon movy: Morfolohiia*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Bevzenko, S. F. (1980). *Ukraïns'ka dialektolohiia*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
- Biryła, M. V., & Shuba, P. P. (1985). *Belarускаia hramatyka u dzviukh chastkakh*. Minsk: Navuka i tekhnika (in Belarussian).
- Danylenko, A. (1999). Shche raz pro vysokyi styl' u Potebnevim perekladi "Odiseï". *Wiener Slawistisches Jahrbuch*, 45, 231—250 (in Ukrainian).
- Del Gaudio, S. (2010). *On the nature of suržyk: a double perspective*. München — Berlin — Wien: Otto Sagner.

- Del Gaudio, S. (2015). Linguistic ideology and language changes in contemporary Ukrainian grammar and lexis. *Die Welt der Slaven*, 50, 145–165.
- Del Gaudio, S. (2017). *An introduction to Ukrainian dialectology*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Del Gaudio, S. (2018). Between three languages, dialects and forms of mixed speech: Language and dialect contacts in Ukrainian-Belarusian transitional area. In L. Salmon, G. Ziffer Giorgio, & M. G. Ferro (Eds.), *Contributi italiani al XVI Congresso Internazionale degli Slavisti (Belgrado, 20–27 agosto 2018)* (pp. 79–93). Firenze: FUP.
- Fasmer, M. (1986–1987). *Etimologicheskii slovar' russkogo iazyka* (Vols. 1–4). Moscow: Progress (in Russian).
- Hancov, V. M. (1928). Dialektni mezhi na Chernihivshchyni. In M. Hrushevs'kyi (Ed.), *Zapysky Ukraïns'koho Naukovoho Tovarystva v Kyïvi. Zbirnyk. Chernihiv i pivnichne Livoberezhzhia* (pp. 262–280). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukraïny (in Ukrainian).
- Hrinchenko, B. D. (1996–1997). *Slovar' Ukraïns'koï movy* (Vols. 1–4). Kyiv: Dovira (Original work published 1907–1909) (in Ukrainian).
- Karskii, E. F. (1903). *Bëlorussy* (Vol. I: Vvedenie v izuchenie iazyka i narodnoi Slovesnosti). Warsaw: Tipografiia Varshavskago Uchebnago Okruga (in Russian).
- Lysenko, P. S. (1974). *Slovyk polis'kykh hovoriv*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Marchuk, N. I. (1977). Diieslivni formy Ukraïns'koï literaturnoï movy v ïx zv''iazkakh z narodnymy hovoramy. In M. A. Zhovtobriukh (Ed.), *Ukraïns'ka literaturna mova v ïi vzaïmodii z terytorial'nymy dialektamy* (pp. 144–166). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Press, I., & Pugh, S. (2005). *Ukrainian: A comprehensive grammar*. London — New York: Routledge.
- Rada.gov.ua (2021). <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/A005?rf7571=40991> (in Ukrainian).
- Samoilenko, L. A. (1971). *Sistema slovoizmeneniia v pamiatnikakh Ukraïnskoï delovoï pis'mennosti levoberezhnoi Ukraïny vtoroi poloviny XVII v.* [Dissertation summary for the Candidate of Philological Sciences degree, Odes'kyi Derzhavnyi Universytet] (in Russian).
- Shevelov, G. Y. (1979). *A historical phonology of the Ukrainian language*. Heidelberg: Carl Winter Verlag.
- Wexler, P. (1977). *A historical phonology of the Belorussian language*. Heidelberg: Carl Winter Verlag.
- Zhovtobriukh, M. A., Rusanivs'kyi, V. M., & Skliarenko, V. H. (1979). *Istoriia Ukraïns'koï movy. Fonetyka*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Zhylko, F. T. (1953). Perekhidni hovirky vid Ukraïns'koï do bilorus'koï movy v pivnichno-zakhidnykh raionakh Chernihivshchyny. *Dialektolohichni Biuleten'*, 4, 7–20 (in Ukrainian).
- Zhylko, F. T. (1966a). *Fonolohichni osoblyvosti Ukraïns'koï movy v porivnianni z inshymy slov'ians'kymy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Zhylko, F. T. (1966b). *Narysy z dialektolohii Ukraïns'koï movy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Received 12.04.2022

Accepted 20.05.2022

Сальваторе дель Гаудіо, доктор філософії, професор кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства, Інститут філології, Київський університет ім. Бориса Грінченка
вул. Тимошенка, 13 Б, м. Київ, 04212
Стипендіат фонду фон Гумбольдта, Інститут славістики, Грейфсвальдський університет, Німеччина
E-mail: s.delgaudio@kubg.edu.ua; sadega@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8441-749X>

ГОВІРКА С. ЗАДЕРІЇВКИ (ЧЕРНІГІВЩИНА) У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Лінгвістичний опис говірки с. Задеріївки колишнього Ріпкинського району Чернігівської області заповнює невеликий сегмент ґрунтового дослідження, присвяченого вивченню місцевих говірок, якими розмовляють жителі крайньої північно-західної частини Чернігівщини. Ці говірки, відповідно до загальноприйнятої класифікації, належать до північно-східного (або східно-поліського) діалектного масиву і також відомі як «перехідні з української до білоруської мови». Через переважно описовий характер цієї розвідки, деякі теоретичні й дискусійні питання залишаймо поза увагою.

У вступних розділах викладено найголовніші геоісторичні факти про село й застосовану методологію для збору діалектних даних. Дослідження зосереджено на описі суттєвих діалектних особливостей. Аналіз здійснено на основі звичайних лінгвістичних рівнів: фонетико-фонологічного, меншою мірою словотвірного, морфологічного, синтаксичного і лексичного.

Факт, що с. Задеріївка скартографовано в *Атласі української мови* (населений пункт 65), сприяє подальшому порівнянню з іншими місцевими варіантами та є важливим чинником для виявлення більш сучасних тенденцій та можливих латентних змін у дослідженному ареалі.

Мета дослідження полягає у збільшенні вже наявних фактичних матеріалів і, водночас, у сприянні подальших теоретичних міркувань про характеристику й походження пограничних діалектів.

Ключові слова: східнослов'янська діалектологія, північноукраїнські (східно-поліські) говори, Задеріївка, говірка, пограничні діалекти

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.02.110>
UDC 811.161.2'373.2

OKSANA LEBEDIVNA, Ph.D. Candidate in Linguistics, Yukhymenko Family Doctoral School of the National University of Kyiv-Mohyla Academy, Department of Ukrainian Language 2 Hryhorii Skovoroda St., Kyiv 04655, Ukraine
E-mail: o.lebedivna@edu.ukma.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3254-0098>

DISPALATALIZATION OF COMMON SLAVIC *R/ IN UKRAINIAN: THE CASE OF FAMILY NAMES IN -UK- IN THE HUTSUL PARISH REGISTERS

Dispalatalization of the Common Slavic *r' refers to a phonological innovation realized on broad Slavic territory in the 10th–13th century. In Ukrainian, it did not encompass the Carpathian region, e.g., the Hutsul dialect and its Kryvorivnia dialect in particular. I argue that the tendency toward intrasyllabic harmony serves as a requirement for a lack of dispalatalization of Common Slavic *r' in the Kryvorivnia dialect. I reinterpret the concept of intrasyllabic harmony as first outlined by Roman Jakobson and further explored by George Y. Shevelov with respect to the tonality feature of flatness (rounded/unrounded) for Common Slavic and Hutsul: most of the Kryvorivnia consonants are palatalized before unrounded vowels and nonpalatalized before rounded vowels.

The earliest manifestations of the confusion between r and r' can be found in the Kryvorivnia parish register books going back to the 1770s. Historical changes in spelling may have three reasons: 1) the non-Carpathian origin of a registrar; 2) standardization of Ukrainian in accordance with Dnieper Ukrainian norms; 3) a lack of the morphological value of a change.

Keywords: Common Slavic *r', Ukrainian, family names in -uk-, Kryvorivnia (Hutsul) dialect, intrasyllabic harmony, dispalatalization

1. INTRODUCTION

In this paper, I investigate the reflexes of Common Slavic (CS) ¹ *r' ² in family names (proper names) in -uk- in the Kryvorivnia parish registers from

¹ This article is an outcome of a presentation delivered at the 53d ASEES Annual Convention. I am grateful to Dr. John Colarusso (McMaster University, Canada) for commenting on my conference paper, Ivan Rybaruk, a priest of Nativity of the Blessed Virgin Mary Church in Kryvorivnia, for granting access to the parish register books, and Dr. Bogdan Horbal, Curator of the Slavic & East European Collection of the New York Public Library, for supporting me with study materials. All possible shortcomings, undoubtedly, are mine only. The following abbreviations are used throughout the text:

1775—1944 in the southeastern area of the Hutsul dialect of Southwest Ukrainian (SWU) with respect to the dispalatalization of *r'*. Dispalatalization of the CS **r'* refers to a phonological innovation which took place in Slavic languages in the 10th—13th century (Shevelov, 1979, p. 192). In Ukrainian, it did not appear in the Carpathian region, including the Hutsul dialect and the Kryvorivnia dialect (Kr), which belongs to Hutsul (its southeastern part) and is spoken in a village of Kryvorivnia located on the Chornyi Cheremosh River.

Kr has largely preserved the original treatment of *r* and *r'* in word- and syllable-final position, especially when followed by a velar, e.g., Kr *ve[rʲ]xnu* (f.acc.sg) ‘one on the top’, *tepe[rʲ]* ‘at present’. The palatal pronunciation is traced today in family names in *-uk-*, e.g., Kr *Šynkarjuk*, *Rybarjuk* (nom. sg), cf. Lat *Szynkariuk* (1775), *Rybariuk* (1777) Lib 1775 and the like (MoU *-ar-*; CS **-arjb*: Mel'nychuk et al., 1966, p. 128) compared with the Standard Ukrainian use like MoU *Šynkaruk*, *Rybaruk*. In this respect, I argue that a tendency toward intrasyllabic harmony, first introduced for CS by Roman Jakobson, serves as a requirement for the preservation of Kr *r'* and dispalatalization of Kr *-r'uk-* along with some other processes. Based on Timberlake's (1978) understanding of the fourth palatalization of velars in terms of assimilation of features I assign the concept of intrasyllabic harmony to the tonality feature of flatness (rounding) for CS and southeastern Hutsul, that is, choice of a consonant allophone and a vowel of roughly the same tonality, i.e., high tonality consonant allophone (palatalized) with distinctive high tonality vowel (non-flat) and low tonality allophone (non-palatalized) with distinctive low tonality vowel (flat) (see Timberlake, 1978, p. 726); cf. *j[di̯ɛ'tʲa]* ‘go’ (2pl.pres) (MoU *idete*, CS *(*j*)*iti* (inf) ESUM 2, pp. 320—321), [*vʲibʲrʲu*] ‘beat, knock out’ (3sg.pst) (MoU *vʲibʲu*, CS **vy-*, **biti* ESUM 1, pp.186—187, 368) but [*bu*]*lo* ‘be’ (MoU *bulo* 3sg.n.past; CS **byti* < *būtei* ‘be’ (inf), ESUM 1, pp. 308—309). The reinterpretation of the term had factual and theoretical grounds which will not be detailed here as it is outside of the scope of this paper.

In this article, I apply comparative, structural, and descriptive methods. I particularly refer to a feature theory and the notion of relations of subordination represented by Andersen's (1973) understanding of a phoneme and phonological opposition. He treats phoneme as a complex of features (a syntagm) ascribed “phonemic ‘feature values’ — or, speaking traditionally, terms of phonological oppositions” (Andersen, 1973, p. 769). The term “ultimate

U — Ukrainian; SWU — Southwest Ukrainian; NU — North Ukrainian; SEU — Southeast Ukrainian; PU — Proto-Ukrainian; MoU — Modern Ukrainian; P — Polish; MoP — Modern Polish; CS — Common Slavic; LCS — Late Common Slavic; NS — North Slavic; OCS — Old Church Slavonic; ChSl — Church Slavonic; Lat — Latin script; Kr — the Kryvorivnia dialect. Including grammatical and phonological terms nom (nominative), gen (genitive), dat (dative), acc (accusative), inst (instrumental), impr (imperative), sg (singular), pl (plural), f (female), m (male), n (neuter), pst (past tense), pres (present tense), perf (perfective), impf (imperfective), adj (adjective), shrp (sharp), flt (flat), and grv (grave).

² Where necessary to distinguish a data phonemic transcription and proper names and references, a scientific transliteration and non-scientific transliteration to meet the rules of journal *Ukrains'ka Mova*, respectively, will be used.

The choice of “the nonmoraic sonorant /j/ and not the consonantal /j/” within the process of iotation (“the effect of a front glide on a preceding consonant”) is based on Bethin 1993.

constituents” means that features like [\pm voiced], [\pm grave], [\pm consonantal], or [\pm vocalic] may define a phonemic segment, e.g., /k/, forming binary paradigm interpreted in relation to the presence of only one binary feature, e.g., [-voiced] implies the absence of [+voiced] (Andersen, 1973, p. 769). One of segment constituents denotes segment’s tonality, while any constituent may show “a hypotactic syntagm constituted by terms of two tonality oppositions” (Andersen, 1973, pp. 769–770), e.g., in case of /p/, a phonological term low [+grv] would represent its “basic tonality” and a phonological term not heightened [-shrp] would attribute to the other tonality. A structural innovation arises if the decision of a language speaker is wrong about “its acoustic manifestations,” a number of syntagm constituents, which can be superordinate and subordinate, and a type of a syntagm, that is, simultaneous or sequential (Andersen, 1973, p. 770). Scrutinizing phonetic features, I also focus on reanalyzing the phonological content of a morpheme. In Kr, the suffix *-uk-* is not characterized by reanalysis into *-juk-*, and the textual evidence from Kryvorivnia parish register books (not a dialect) tends to reduce its high tonality syntagm in high diffuse consonant (a reflex of CS **r_i*) from heightened high tonality /rⁱ/ and non-heightened high tonality /r/ to simply high tonality /r/³.

The article is structured as follows. In Sections 2–4, I argue that the overwhelming preservation of phonemic sharpening of *r*’ in Kr is a result of a lack of structural innovations determined by the phonetic sharpening of consonants before [-flt, -grv] segment /e/ in the system. To demonstrate this, I include the sound formants extracted from tokens of Kr speakers and analyze them using the *Praat* program, which is a program for spectral analysis. As source material in terms of family names in *-uk-*, I use the parish register books extant from 1775–1944 which are the 19 earliest known written records in Kryvorivnia, i.e., Lib 1775, Lib 1784, Proth Miss, Lib 809, Lib 828, Lib 847, Lib 1868, Lib 839, Proth Ord, Lib 884, Proth 1894, Spons Par, Metr 906, Spys, Kn 1919, Lib Nat, Lib Cop, Mert 1940, and Kn 1942⁴. In this article, Kryvorivnia records are first analysed within phonology and orthography as significant textual evidence of Kr reflexes of CS **r_i* and their dispalatalization regardless the particularities of the use in the dialect.

In compliance with the above hypothesis, in Section 2, I briefly discuss chronology, conditions, and effects of the phonemic opposition sharp vs. plain /r/ in CS, the phonetic aspects of the Kr consonantal sharpening before [-flt] vowels, and reduction of palatal /rⁱ/ in Ukrainian. In Section 3, I offer a short note on the chronology and origin of the suffix *-uk-* in U family names. The ambiguity of *r*’ ~ *r* spellings in Kryvorivnia parish registers is tightly connected with the origin of the registrar, and a change by which the symbol of sharpened *r*’ merged with its nonsharpened counterpart is viewed through lenses

³ For tonality distinctions of diffuse consonants *t*’, *p*’ in Old Czech, see Andersen (1973, pp. 700–771).

⁴ For the general information regarding the Kryvorivnia parish registers, see Zelenchuk, I., Zelenchuk, Ia., Rybaruk, O., & Rybaruk, I. (2012). *Istorychna znakhidka na Hutsul’shchyni: Metrychni knyhy kryvorivnians’koï tserkvy Rizdva Presvatoi Bohorodytsi. Ukraïnoznavstvo*, 2, 242–245.

of the all-Ukrainian (Dnieper) literary variety (Sections 4—4.2). All this allows me to examine a model of the orthographic change as opposed to the corresponding dialectal phenomenon and hypothesize that lack of reanalysis of a morpheme, i.e., change within a morpheme, results in levelling with another model.

2. PHONEME /rʲ/: CHRONOLOGY, CONDITIONS, AND EFFECTS

In Sections 2.1—2.3, I focus on the chronology, conditions, and effects of the phonological terms [+shrp] and [-grv] of CS **/rʲ/*, peculiarities of the Kr consonantal sharpening before [-flt] vowels, and elimination of CS **/rʲ/* in Ukrainian.

2.1. Palatalization of **/r/* in CS

The relative chronology of palatalization of the etymological **r* is usually established in connection with CS palatalizations of velars and consonants + *j*, i.e., 5th—8th century (Shevelov, 1964, p. 633). The first CS phonemic opposition in palatalization arose predominantly in the clusters liquid + *j* (*l : lʲ, n : nʲ, r : rʲ*) developing in the track of the first palatalization of velars and a change of other consonants + *j* (Shevelov, 1964, p. 488). For Ukrainian, Belarusian, Russian, Slovenian, Shtokavian-based languages (Serbian, Croatian, Bosnian, and Montenegrin), Macedonian, and Bulgarian, the phonological opposition was threefold: *l : lʲ, n : nʲ, r : rʲ, s : sʲ, z : (zʲ)*, e.g., OCS *konji* ‘horse’ (m.nom. pl) vs. *oni* ‘those’, *кѡнѣзь* ‘king’ (m.nom.sg) with [zʲ] vs. *blizb* ‘near’, OR *vol'ě* ‘will’ (f.gen.sg) vs. *silě* ‘strength’ (f.dat.sg) (Shevelov, 1964, pp. 488—489). Analyzing the evidence from Slavic languages and dialects, Shevelov (1964, pp. 489—502; 1979, p. 139) points out that CS has not known overall palatalization of consonants before front vowels, though it would be in perfect agreement with the tendency toward intrasyllabic harmony; Shevelov links palatalization directly with a shift of **e* toward *'a* in PU in the mid-10th century at the latest, and places it prior to that change. In Southern dialects of Ukrainian, consonants retained sharpness in the environments before **i, *ě, *e, *b*, and applying Shevelov’s (1964, p. 496) tools for Proto-Hutsul, phonetic sharpness before /e/ may be assumed as in Kr [rʲ]an vs. SWU *len*. Most likely in the development of overall sharpening before distinctively [-flt] vowels Hutsul went along with NU, which palatalized consonants before **i, *ě, *e, *b*, and **e* (cf. Shevelov, 1964, pp. 496, 501).

2.2. The case of Kr numbering

In Kr, the phonemic feature [+shrp] would naturally reflect the original *rʲ* in the word- and syllable-final position, in particular when followed by a velar, e.g., *væč'ŷ[rʲ]* ‘evening’ (m.nom.sg), *ho[rʲ]š'ok* ‘pot’ (m.nom.sg), *pacē[rʲ]k'ŷ* ‘clay coaster’ (f.gen.sg) but also *pacerka* (f.nom.sg). The palatal articulation must be supplied by a principle toward intrasyllabic harmony operating in the

system and its consonant [+shrp] and original *e* [-flt] pattern manifestation, if not *z*, *c*, *s* (see Shevelov, 1964, pp. 496—497).

Kr consonant allophones are typically palatalized before the original [-flt] vowels: **e*: [dʲe] ‘where’ (MoU *de*; CS *кѣ-de, ESUM 2, p. 19); **i*: [pʲi]znajsʲ ‘confess, admit’ (2sg.impr) (MoU *prʲz̄najsʲa*; CS *pri-, ESUM 4, p. 568); **ě*: [lʲi]samʲi ‘forest’ (m.instr.pl) (MoU *lʲisamʲi*; CS *lěsǫ m.nom.sg, ESUM 3, pp. 265-266); **b*: [dʲæ]nʲ ‘day’ (m.nom.sg) (MoU *denʲ*; CS *дѣнь, ESUM 2, p. 34) vs. [vʲe]rʲxʲe ‘top’ (m.acc.pl) (MoU *verxʲi*; CS *vʲrʲxǫ m.nom.sg), ESUM 1, pp. 360-361; [vʲrʲxʲ] Zhovtobriukh et al., 1979, p. 316); **ę*: [pʲi]tʲna[tsʲi]kʲ ‘fifteen’ (MoU *pʲjatnadcʲatʲ*; CS *pęć na desęte, ESUM 4, p. 652). Applying the principle of intrasyllabic harmony, the Hutsul dialect apparently accomplished wide-ranging palatalization of consonants before front vowels and CS **lʲ*, **nʲ*, **rʲ* merged with **lʲ*, **nʲ*, **rʲ* of a later origin similar to the North Slavic group (widely, Ukrainian, Belarusian, Russian, Polish, Czech, Slovak, and Sorbian) (see Shevelov, 1964, pp. 489, 492).

2.3. Dispalatalization of CS *rʲ in U

The fact that Kr /rʲ/ (from CS */rʲ/) largely keeps its heightened high tonality is mostly determined by the operation of the tendency toward intrasyllabic harmony in this dialect. In Ukrainian, CS */rʲ/ has lost its sharpness across the most territory but at a different time. While East and Central NU shows the dispalatalization of *rʲ in the 11th century at the latest, relative chronology for the elimination of *rʲ for most of the SWU dialects would be placed a few centuries later, that is, Volhynia by the mid-15th century, Podillia by the 16th century, and the Dniester area by 1600, and for SEU, that is, the later Dnieper-based standard, the 16th—17th century (Shevelov, 1979, pp. 192, 638; Zhovtobriukh et al., 1979, pp. 316—318). Shevelov (1979, p. 192) argues that the elimination of /rʲ/ in the U dialects was caused by the fact that their phonemic systems were indifferent to either elimination or preservation of /rʲ/. The systems consisted of both the consonants with and the consonants without “the opposition in palatalization”; moreover, articulation of the sharp phoneme was complex, and it combined “the basic trilling articulation with the definitively non-trilling palatalizing movement of the tongue” (Shevelov, 1979, p. 192). A consonant *rʲ > rʲ would eventually become an allophone of a phoneme /r/. The U systems with dispalatalized *r* would be also characterized by plain consonants before reflexes of CS **e*.

3. SUFFIX -UK- IN UKRAINIAN

In U, family names derived from common nouns with the U suffix *-uk-* (*-juk-*) represent names of a son with respect to his father’s first name, his profession, or any another attribute of his, e.g., MoU *bodnarčuk* ‘son of a cooper’ (m.nom.sg), *kuxarčuk* ‘son of a cook’ (m.nom.sg), *blyznjuk* ‘son of a twin’ (m.nom.sg), *cyhančuk* ‘son of the Gypsy (*cyhan*)’ (m.nom.sg); they are most common for SWU (Bevzenko, 1960, p. 118; Zhovtobriukh et al., 1980,

p. 111). In Middle SWU⁵, forms in *-uk-* as family names appeared after the 15th century, probably in the 15th–16th century, though sporadic attestations can be found a century earlier, e.g., *Ÿvančukъ* (MoU *Ivanъ*) 1404, *Ivančukъ* 1404 (Bevzenko, 1960, p. 118; Mel’nychuk et al., 1966, p. 134; Zhovtobriukh et al., 1980, p. 111). A meaning of the suffix allows to assume *-uk-* derived from a root *uk-/uč-* as in *učyty* ‘learn, study’ (< CS **učiti*; cf. U *nauka* ‘learning, lesson, science’; “IE **euk-/ouk-/ũk-* ‘learn, get accustomed to, trust’” ESUM 6, pp. 56–57), i.e., *-uk-* ‘lower in rank, one who learns from his father or inherits his attribute’.

4. EVIDENCE FROM THE KR PARISH REGISTERS

The earliest manifestation of the Kr *r ~ r'* confusion in suffix *-uk-*, irrespective of accent in written records, goes back to the 1770s in the sporadic spelling Lat *Petruka* (gen.sg) (1775) vs. Lat *Chariuk*⁶, *Szynkariuk* (nom.sg) (1775), *Chariuk* (nom.sg), *Petriuka* (gen.sg) (1776) and interchangeable spellings Lat *Chariuka ~ Charuka* (gen.sg) (1777) Lib 1775. In general, a merge of two phonemes in the process of dispalatalization results in hypercorrect spellings (Shevelov, 1979, p. 189). Textual evidence of hypercorrect spellings from the Kryvorivnia records tends to appear alongside the confusion of *r* and *r'*, e.g., Lat *Ribasiuka* (1775), *Ribenczuk* (1781) vs. Lat *Rybasiuk* (1776), *Rybenczuka* (1781) (MoU *rjba*, CS **ryba* ‘fish’, ESUM 5, p. 172) Lib 1775. The 1775–1944 Kryvorivnia parish registers show the final loss of *-r'uk* in 1871.

Tentatively, the implication of the above-mentioned orthographic tradition may be threefold. We deal with the non-Hutsul origin of a registrar (Section 4.1), evidence of standardization in accordance with Dnieper U normalization (Section 4.2), or a lack of the morphological value of a particular change (Section 4.3).

4.1. The non-Hutsul origin of a registrar

In 1818–1870 — or before the final loss of *r'* in orthography of family names evident from 1871 onward — parish register book spellings are limited to the confusion of *-ruk* and *-r'uk* in various handwritings. However, often it is difficult to find consistency between spellings of a single handwriting, e.g., a registrar coherent in *-ruk* in Latin script switches to Cyrillic *-rjukъ*, and once he switches back to Latin script, he uses *-ruk* again (see Proth 1818, Spous Par, Lib 1868). Being largely mixed with other handwritings in 1870 and disappearing in 1871, this handwriting may very well belong to a parish priest, Andrii Burachyns'kyi (*Administrator Krzywor.* (1818–1819), *Parochus Krywor.*

⁵ In this paper, I rely on the periodization of phonological development of U as suggested by Shevelov (1979, p. 40): Proto-U (until the mid-11th century), Old U (from the mid-11th century through the 14th century), Early Middle U (from the 15th century through the mid-16th century), Middle U (from the mid-16th century to the early 18th century), Late Middle U (the remainder of the 18th century), and MoU (from the very end of the 18th century on).

⁶ *Charjukъ*, with a word stem in *r'*, derives from a male name *Харытонъ*; cf. *Харытон* > *Хар'ко* in Luchyk 2014 (pp. 491–492).

(1820—1871) Lib 1784, Lib 809, Proth 1818, Lib 828, Lib 839, Lib 847, Lib 1868, Spons Par), who died on January 7, 1871 (Proth 1818).

Parish records dated 1818—1871 are written in Latin⁷ and Cyrillic. Unlike the Latin spellings, Cyrillic orthography adheres to commonly used vernacular forms in *-r'uk* manifesting a linguistic difference: *Mogorjuku* (1850), *Mogorjukъ*, *Харjukъ*, *Bodnarjukъ*, *Šynkarjukъ*, *Petrjukъ* (1851), *Харjukъ*, *Šynkarjukъ*, *Sljusarjukъ*, *Zaxarjukъ* (1852), *Mogorjukъ*, *Харjukъ*, *Šynkarjukъ* (1853), *Šynkarjuka*, *Харjukъ* (1854), *Mogorjuka* (1855), *Харjukъ*, *Šatrjuka*, *Šynkarjuka* (1856), *Харjukъ*, *Bodnarjukъ* (1857), *Mogorjukъ*, *Харjukъ*, *Sljusarjukъ* (1858), *Šynkarjukъ*, *Харjukъ*, *Mogorjukъ*, *Sljusarjukъ* (1859), *Sljusarjuka*, *Šynkarjukъ*, *Mogorjukъ*, *Харjukъ* (1860), *Mogorjukъ*⁸, *Oprijukъ*, *Харjukъ*, *Bodnarjukъ*, *Rybarjukъ*, *Šynkarjukъ*, *Petrjukъ* (1861), *Sumarjukъ*, *Bodnarjukъ*, *Šynkarjukъ* (1862), *Bodnarjukъ*, *Харjukъ*, *Харjuka*, *Mogorjukъ*, *Šynkarjukъ*, *Mogorjuka* (1863), *Šynkarjukъ*, *Šynkarjuka*, *Mogorjukъ*, *Petrjukъ* (1864), *Šynkarjukъ*, *Bodnarjukъ* (1865), *Харjukъ*, *Sljusarjukъ* (1866), *Bodnarjukъ*, *Mogorjukъ*, *Харjukъ* (1867), *Mogorjukъ*, *Šynkarjukъ*, *Zaxarjukъ*, *Petrjukъ*, *Харjukъ*, *Bodnarjukъ*, *Sljusarjukъ* (1868), *Šynkarjukъ*, *Харjukъ*, *Mogorjukъ*, *Bodnarjukъ*, *Sljusarjukъ* (1869), *Mogorjukъ* (1870). After 1868, *-rjuk* is sporadically reassessed by different handwritings as *-ruk*, e.g., *Bodnarukъ*, *Харukъ* (1869) and *Mohorukъ* (1870). The forms that resulted from the handwriting shift can be interpreted in two ways. The use of Cyrillic was not a reason behind the introduction of the suffix *-rjuk* in the parish registers. In fact, not only the 1868—1870 records, but also records of the late 19th century show *-ruk*, not *-rjuk*. In the case of Burachyns'kyi's orthography, one may see a tendency toward assigning *-ruk-* and *-rjuk-* to Latin and Cyrillic script, respectively.

The inventory of the language of some books (cf. Proth Ord, Spons Par, and Lib 1868) encompasses a great amount of Church Slavonicisms and Russian borrowings, while vernacular elements are used sporadically: *zaključenie hoda* 'conclusion of the year' 1851⁹; ChSl *dščerъ* 1851—1853, 1863—1868 vs. U *donьka* 'daughter' (f.nom.sg) 1866; *zemledělecъ* 'farmer' (m.nom.sg) 1863—1866, *zemledělcě* (m.nom.pl) 1866, *zemledělcъ* (m.nom.pl) 1852, 1868, *zemledělecej* (m.gen.pl¹⁰) 1867; *sotrudnykъ* 'staff member' (m.nom.sg) 1863, 1866, 1867; *krestylъ y myropomazalъ* 'baptize and confirm' (3sg.m.perf.pst) 1866—1868; *věncalъ* 'marry' (3sg.m.impf.pst) 1863—1868; *soyzyvolylъ*, *soyzyvolylъ* 'care' (3sg.m.perf.pst) 1868; *pryxodnyka* 'priest' (m.gen.sg) 1865, *pryxodskaja* 'parish' (f.nom.sg.adj) 1853; *maja* 'May' (m.gen.sg) 1868 but *červcja* 'June' (m.gen.sg) 1864, 1867, *lypcja* 'July' (m.gen.sg) 1863, *ljutoho* 'February' (m.gen.sg)

⁷ It is noteworthy that some Roman letters according to Polish orthography are used in this case, e.g., P *cz* stands for *č* and P *ch* stands for *x*, yet *c* before front vowels stands for *c*, not *č* as in MoP, e.g., *Prociuk*.

⁸ Records written in 1861—1864 show often instances of *ь* instead of *ъ* (Proth 1818, Spons Par); cf. *Prokorpъ Zelenčukъ*, *Danyljukъ* vs. *Romanjukъ*, *Pavljukъ* 1863 Spons Par in the same page.

⁹ Not all the dates will be represented here.

¹⁰ A decision of a registrar (supposedly Andrii Burachyns'kyi) regarding the grammatical model of ChSl *zemledělecej* (m.gen.sg) was wrong. He reassessed the form *zemledělecъ* (m.nom.sg) as ChSl *конь* (m.nom.sg) — *konej* 'horse' (m.gen.pl) ignoring parallel U forms, e.g., *kravecъ* (m.nom.sg) — *kravciv* 'tailor' (m.gen.pl). Most likely, he was not familiar with ChSl and Russian very well and definitely interpreted them as foreign languages.

1851—53, 1865, 1868 Spons Par, Lib 1868. While on the contrary, other books (cf. Proth 1818) are permeated with local elements: *parubokъ* ‘guy’ (m.nom.sg), *pokrytkovъ* ‘dishonored, unwed mother’ (f.inst.sg), *děvkovъ* ‘girl’ (f.inst.sg), *mae* ‘have’ (3sg.m.impf.pres) 1850—1868 Proth 1818.

A brief comment on the origin of a native dialect of the priest Andrii Burachyns'kyi, not least, responsible for the Kryvorivnia records dated 1818-1870 is needed to explain the orthographic confusion of *-rjuk* and *-ruk*. Moving to a new area, with new dialectal environments, registrars from other areas usually “submitted themselves to the local linguistic tradition without completely giving up features of their original dialect and the language of their education” (Shevelov, 1979, p. 152). The family name *Buračyns'kyj* is earmarked by *-ra-* (*burak*) revealing its origin from those SWU dialects that knew the dispalatalization of *r'* followed by *a* before the so-called dialectal umlaut *a > e*. Such area cuts across Volhynia and Podillia and is demarcated by a line Rava-Ru'ka — Kam"ianka-Buz'ka — Ternopil' — Kam"ianec'-Podil's'kyi — Mohyliv-Podil's'kyi in Western Ukraine (Shevelov, 1979, p. 637). The Sniatyn region, where Andrii Burachyns'kyi was born in 1793 (Lib Mort 839; Arsenych, 2004, p. 26), represents no sequential original *r' ~ r* opposition. This dialect sporadically underwent loss of sharpness of CS *rj in some environments, e.g., Sniatyn *pys[ar]* ‘scriptor’ (m.nom.sg), *kos[ar]* ‘haymaker’ (m.nom.sg) vs. *pys[ar']*, *kos[ar']* Herm No 247 (MoU *-ar-*; CS *-*arjъ* (<*-arje- <*-arjo-): Mel'nychuk et al., 1966, p. 128); *bu[r'a]* ‘storm’ (f.nom.sg) Herm No 243 (MoU *bur'a*; CS **buriti* inf ‘bother, disturb; entangle in, enmesh’ ESUM 1, pp. 300—301); *po[r'a]dnyj*, *po[r'e]dnyj* ‘respectable, decent’ (m.nom.sg) Herm No 241 (MoU *r'ad*; CS **rędъ*, ESUM 5, pp. 153—154); *bu[ra]k* ‘beetroot’ (m.nom.sg) Herm No 245 (MoU *bur'ak*; P *burak*; from Middle Latin or Italian through Polish, ESUM 1, pp. 305—306); *[ra]tuvaty* ‘rescue, save’ (inf) vs. *[r'a]tuvaty* Herm No 242 (MoU *r'atuvaty*; P *ratować*; from German through Polish, ESUM 5, pp. 156—157).

Taking into account several cases of orthographic transition from Latin to Cyrillic and vice versa in 1818—1870, one can assume there were some reasons for the Cyrillic predilection for spellings with *-[r']uk* in 1850—1870. Phonetically, *-[r']uk* was a common pronunciation in Kr, and one can only surmise how it intersected with a dialect of a registrar and prevailing orthographic tradition. One should remember in this respect the enactment of Ruthenian (Ukrainian) as an official language in Galicia for a short period in the 1850s (Danylenko, 2010, p. 21), as well as the activity of Iakiv Holovats'kyi, a Russophile linguist at that time and Burachyns'kyi's son-in-law. Even more so, one needs to take into consideration first Galician publications based on the local SWU vernacular, such as *Zoria Halycka* in 1848—1849 (see *Zoria* 48, *Zoria* 49) and the like, and Ukrainian dictionaries, such as the *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs: Deutsch-ruthenische Gepearat-Ausgabe* (Wyslobocki, 1851)¹¹; *Pochatokъ do Ulozhenia Terminolohii Botanycheskoï Ruskoï* (1852) by

¹¹ Moser (2017—2018, p. 93) quite fairly defines the linguistic ‘outfit’ of this dictionary as ChSl, although permeated with “borrowings from Russian”, and subsequently with little relevance of the vernacular.

Ivan Havryshkevych and *Imena Kraievkykh Rostyn i Botanichnyi Slovaretsʹ* (1852) by Mykhailo Petrushevych (Symonenko, 2014, p. 28).

4.2. The influence of Dnieper Ukrainian

One of the possible explanations for the *-ruk* trend in the parish registers is the general tendency toward levelling the SWU vernacular with SEU as reflected in the language of Taras Shevchenko's (1814–1861) literary texts; they combined the use of historical and geographical elements, e.g., “archaisms and Church Slavonicisms” and “accessible dialects,” mainly SEU vernacular (Shevelov, 1993; Danylenko, 2016, p. 380; also, Tymoshenko, 2013). The famous Ukrainian periodical *Osnova* (January 1861 through October 1862) cultivated literary norm previously represented in Shevchenko's texts and served as an arena in elaborating the scientific and journalistic style and standardizing U for all the Ukrainian-speaking territories, including Galicia and Bukovyna (Huzar, 1992, pp. 6–12; Rehushevs'kyi, 1994, pp. 39–45). Contacts between the Ukrainians in Galicia and Russian-ruled Ukraine became more active from the 1850s onward, especially in 1853 and later in 1860s–1880s when Panteleimon Kulish, “the first professional Ukrainian writer and journalist, as well as an innovative normalizer of written Ukrainian,” visited Galicia (Danylenko, 2016, p. xi). After the Valuev Circular had limited the scope of Ukrainian language publications to *belles-lettres* in 1863, book publishing in U became more active in Galicia, and the Dnieper vernacular standard was impacted by local Galician varieties (Shevelov, 1993). Supported by Kulish both financially and intellectually, the periodical *Pravda* (April 1867 through 1870) began to appear in Lviv in 1867. Covering topics from Austro-Hungarian-ruled and Russian-ruled Ukraine, *Pravda's* editorial policy advocated an idea of one Ukrainian nation (cf. Skurzewska, 2014, p. 19). Its first issue presented literary texts from both parts of Ukraine, including Dnieper Ukrainian texts by Taras Shevchenko, Marko Vovchok, Panteleimon Kulish, Mykola Kostomarov, and Oleksandr Konys'kyi. The Kryvorivnia parish priests Iosyp Burachyns'kyi (1871–1893) and Oleksii Volians'kyi (1893–1923) consistently reflected in writing the dispalatalization of *r'* in family names ending in *-r'uk*. Obviously, Oleksii Volians'kyi read such Ukrainian publications (see Pan'kova & Starkov, 2009), and, supposedly, his father-in-law Iosyp Burachyns'kyi was familiar with them as well.

4.3. Grammatical context

The aforementioned extralinguistic and sociolinguistic criteria provide, however, no definitive answer to the question of the origin of the total elimination of the *-r'uk* from the registrar's orthography. In phonology, operation of *r'* before [+flt] *u* would not follow intrasyllabic harmony (cf. Bethin, 1998, p. 37), cf. *b'*, *p'*, *m'* before *u* in *Jakibjukə*, *Prokipjuka*, *Maksymjuk* Spys. The loss of sharpening in *-r'uk-* in Kryvorivnia records resulted in [-shrp] *r* before phonemically /flt/ vowel *u*, and, as a matter of fact, fell into a pattern of

intrasyllabic harmony. The direction of motivation for adjustment within this syllable was from vowel [ü > u] to consonant [r' > r] with a complex basic articulation. While overlapping with a native dialect of a writer, the suffix *-uk-* was not grammatized into *-juk-*, to use Andersen's term¹² as reinterpreted toward morphonology (see Section 1). This means that a change affected an onset of a syllable, not nucleus and coda (the suffix *-uk-*): as in forms with labials: *rybar'* > *Lat Rybariuk* > *Rybaruk* vs. *Maksymō* > *Cyr Maksymjukō*, with *-juk-*. The reversed model with a change in a suffix may be observed in 'a' > 'e' in *-ak-*: *Po[tʲ]ak* > *Po[tʲ]ek* (*Cyr Potʲekʲ* 1864–1865, *Lat Potiek* 1869, 1909, 1938, *Cyr Potjek* 1927, 1940–1944), *Maru[sʲ]ak* > *Maru[sʲ]ek* (*Cyr Marusʲekō* 1860, 1867, *Lat Marusiek* 1872, 1885–1887, 1894, 1897, 1899, 1900–1903, 1907, 1911, 1914, 1930, *Cyr Marusjek* 1902, 1921, 1922, 1925, 1927, 1941–1942, 1944), *Kreču[nʲ]ak* > *Kreču[nʲ]ek* (*Cyr Krečunjek* 1927, *Lat Kreczuniek* 1929), *Maku[rʲ]ak* > *Maku[rʲ]ek* (*Lat Makuriek* 1894, 1906, 1908, 1917) *Lib* 839, *Lib* 884, *Spons Par*, *Metr* 906, *Kn* 1942, *Metr* 1940, cf. *Spys*. What is important, in contrast to *-rjuk-*, the suffix *-ek-* appears in texts of the Kryvorivnia parish register books up to the 1940s, though sporadically reflected as *-ak-* in *Cyr Potjak* 1851–1853, *Lat Potiak* (1803, 1820–1849, 1854, 1875), *Potiaka* (1818) *Lib* 1775, *Mort* 884, *Proth Par* 1818, *Lib Sp*, *Metr* 906 and the like. These facts lead to the conclusion that *-rjuk-* > *-ruk-* did not undergo reanalysis of a morpheme, while the *-ak-* > *-ek-* change was grammatized.

5. CONCLUSIONS

As discussed in Sections 2–4, CS *r' (< *rĭ) lost its phonological sharpness in dialects in which overall sharpening of consonants before original *e was eliminated, e.g., in NU. Kr largely maintains phonetic sharpness of consonants followed by *e and sharpness of original *rĭ in general names and (sporadically) in family names in *-uk-*. The latter contradicts the tendency toward intrasyllabic harmony.

The goal of this study has been to show not only how a dialectal phenomenon is reflected in written records but also how an innovation evidenced in records can be independent of the vernacular use yet supplemented by a general trend which is supposedly in effect in the dialect along with some other processes. Parish register spellings of 1775–1944 attest to the ambiguity of *-r'uk* and *-ruk* until 1870 and the plain *-ruk* as part of the grammar of a registrar from 1871 onward, that is, the final reduction of a two-constituent tonality syntagm r' (from CS *rĭ) to one-constituent syntagm r. The direction of motivation in the sequence was from a vowel to consonant, which conforms to intrasyllabic harmony operating in Kr, and the change was supplemented by the fact that *-uk* was not grammatized. The case of *-ak-* > *-ek-* in Kryvorivnia parish registers shows the opposite: reanalysis

¹² See Andersen (2006a; 2006b).

of a morpheme and preservation of the vernacular articulation despite the non-Hutsul origin of the registrar and spelling normalization in accordance with Dnieper U. Chronology of the dispalatalization of *r'* in family names can be established, however, to a certain approximation due to the lack of some Kryvorivnia parish register books, including all records before 1775 and some records during 1775—1944, though each year in the 1775—1944 period is represented.

LEGEND

- ESUM 5** — Mel'nychuk, O. S., Bilodid, I. K., Kolomiets', V. T., Tkachenko, O. B., Boldyriev, R. V., Lukinova, T. B., Pivtorak, H. P. ... Shamota, A. M. (Eds.). (1982—2012). *Etymolohichnyi slovnyk ukrains'koï movy* (Vols. 1—7). Kyiv (in Ukrainian).
- Herm** — Herman, K. F. (1995). *Atlas ukrains'kykh hovirok Pivnichnoï Bukovyny. Fonetyka, fonolohiia*. Chernivtsi: Chas (in Ukrainian).
- Kn 1919** — Knyha opovidyi tserkvy Kryvorivni z Bystretsem i Rikoïu vid 1/1 1919 roku (Vol. 3) (in Ukrainian).
- Kn 1942** — Knyha opovidyi tserkvy z Kryvorivni z Berezhnytseïu vid 1/5 1942 roku (Vol. 4) (in Ukrainian).
- Lib 1775** — Liber Natorum [1775—789] Copulatorum [1775—789] et Mortuorum [776—788]. Krzyworównia (Vol. 1) (in Ukrainian, Polish, & Latin).
- Lib 1784** — Liber Copulatorum [1784—1850] Natorum [1784—1809] ac Mortuorum [1784—1838]. Krzyworównia (in Ukrainian, Latin, & Polish).
- Lib 809** — Liber Natorum [maia] 809—828 [maia] (Vol. 3) (in Ukrainian, Latin, & Polish).
- Lib 828** — Liber Natorum 11/5 828 846. [Kryworivnia] (Vol. 4) (in Ukrainian & Latin).
- Lib 847** — Liber Natorum [Ecclesia?] gr. cath. Krzyworównia [ot] 847 [do] — 867 (Vol. 5) (in Ukrainian & Latin).
- Lib 1868** — Liber Natorum Ecclesiae gr. cath. Kryworowniae 1868 — 22/9 1906 (Vol. 6) (in Ukrainian & Latin).
- Lib 839** — Liber Mortuorum Ecclesio Krzyworówniaensis 839 до 884 (Vol. 3) (in Ukrainian & Latin).
- Lib 884** — Liber Mortuorum 884—. Ecclesia parochialis in Kryworównia (Vol. 4) (in Ukrainian & Latin).
- Lib Cop** — Liber Copulatorum pro Ecclesia filiali in Bereznica ad Krzyworównia. Ab Anno D: MCMXXIV (1924) (Vol. 1) (in Ukrainian & Latin).
- Lib Nat** — Liber Natorum pro Ecclesia filiali in Bereznica ad Krzyworównia [Kryvorivnia]. Ab Anno D: MCMXXIV [1924] (Vol. 1) (in Ukrainian, Latin, & Polish).
- Metr 906** — Metryka narodzhennykh tserkvy v Kryvorivny vid 28/9 906— (Vol. 7) (in Ukrainian, Latin, & Polish).
- Metr 1940** — Metryka pomershykh tserkvy Kryvorivni z Berezhnytseïu vid 1/1 1940 r. (Vol. 5) (in Ukrainian).
- Pravda** — Lukashevych, L. (Ed.). (1867). *Pravda. Pys'mo Naukove i Literaturne, 1* (in Ukrainian).
- Proth 1818** — Prothocollon Banno cum 1818—1894 (in Ukrainian, Polish, & Latin).
- Proth Miss** — Prothocollon Missarum Fundationalum. Krzyworównia (Vol. 2) (in German, Polish, Latin, & Ukrainian).
- Proth Ord** — Prothocollon Ordinarium Scolasticarum. [Kryworównia] (in Polish, German, Latin, & Ukrainian).
- Spons Par** — Liber Sponsorum Parochiae Krzyworownia ab 851 [851] 1/1 — 1903 10/2 (Vol. 3) (in Ukrainian & Latin).
- Spys** — Spys parokhyian tserkvy v Kryvorivni. Rik zalozhennia 1900 (Vol. 1: A—O, Vol. 2: P—Ia) (in Ukrainian).
- Zoria 48** — Paventskyi, L. (Ed.). (1848). *Zoria Halytska, 1* (in Ukrainian).
- Zoria 49** — Paventskyi, L. (Ed.). (1849). *Zoria Halytska, 1, 2, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 100—104* (in Ukrainian).

REFERENCES

- Andersen, H. (1973). Abductive and deductive change. *Language*, 49(4), 765–793.
- Andersen, H. (2006a). Grammatication, regrammatication, and degrammatication. Tense loss in Russian. *Diachronica*, 23(2), 231–258.
- Andersen, H. (2006b). Periphrastic futures in Slavic. Divergence and convergence. In K. Eksell & T. Vinther (Eds.), *Change in Verbal Systems. Issues in Explanation* (pp. 9–45).
- Arsenych, P. (2004). *Sviashchenychi rid Burachyns'kykh*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).
- Bethin, C. Y. (1993). The glide [j] / [j] in Late Common Slavic. In R. Maguire & A. Timberlake (Eds.), *American Contributions to the Eleventh International Congress of Slavists, Bratislava, August–September 1993. Literature. Linguistics. Poetics* (pp. 230–250). Columbus, OH: Slavica.
- Bethin, C. Y. (1998). *Slavic Prosody: Language Change and Phonological Theory*. Cambridge University Press.
- Bevzenko, S. P. (1960). *Istorychna morfolohiia ukrains'koï movy*. Uzhhorod: Zarakpats'ke oblasne vydavnytstvo (in Ukrainian).
- Danylenko, A. (2010). The Ukrainian Bible and the Valuev Circular of July 18, 1863. *Acta Slavica Iaponica*, 28, 1–21.
- Danylenko, A. (2016). *From the Bible to Shakespeare. Pantelejmon Kuliš (1819–1897) and the formation of Literary Ukrainian*. Boston: Academic Studies Press.
- Huzar, O. (1992). Movni pytannia na storinkakh zhurnalu “Osnova.” *Kul'tura Slova*, 43, 6–12 (in Ukrainian).
- Luchyk, V. V. (2014). *Etymolohichniy slovnyk toponimiv Ukraïny. 3700 heohrafichnykh nazv*. Kyiv: Akademiia (in Ukrainian).
- Mel'nychuk, O. S., Bahmut, A. I., Kolomiets', V. T., Krytenko, A. P., Lukinova, T. B., Nikulin, H. I., Romanova, N. P., Tkachenko, O. B. (1966). *Vstup do porivnial'no-istorychnoho vyvchennia slov'ians'kykh mov*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Moser, M. (2017–2018). The fate of the “Ruthenian or Little Russian” (Ukrainian) language in Austrian Galicia (1772–1867). *Harvard Ukrainian Studies*, 35(1–4), 87–104.
- Pan'kova, S., & Starkov, V. (2009). Lysty Oleksiia Volians'koho do Mykhaila Hrushevs'koho za 1902–1927 roky. *Ukrains'kyi Arkheohrafichnyi Shchorichnyk*, 13/14(16/17), 555–618 (in Ukrainian).
- Rehushevs'kyi, Ie. S. (1994). Teoretychna borot'ba navkolo pytan' rozvytku ukrains'koï literaturnoi movy v 60-kh rokakh XIX st. i vidobrazhennia ii na storinkakh “Osnovy.” *Movoznavstvo*, 6, 39–45 (in Ukrainian).
- Sherekh, Y. (1949). *Halychyna u formuvanni novoï ukrains'koï literaturnoi movy*. Munich: Ukrains'kyi vil'nyi universytet (in Ukrainian).
- Shevelov, G. Y. (1964). *A prehistory of Slavic: The historical phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag.
- Shevelov, G. Y. (1979). *A historical phonology of the Ukrainian language*. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag.
- Shevelov, G. Y. (1993). Standard Ukrainian. In D. Husar Struk (Ed.), *Internet Encyclopedia of Ukraine [Encyclopedia of Ukraine (Vol. 5: St–Z)]*.
- Skurzevska, A. (2016). *Omelian Patrycki i językoznawstwo preskrypcyjne w Galicji w II połowie XIX wieku*. Cracow: Scriptorium (in Polish).
- Symonenko, L. O. (2014). Ukrains'ka terminohrafiia: Stan i perspektyvy. *Movoznavstvo*, 4, 28–35 (in Ukrainian).
- Timberlake, A. (1978). K istorii zadnenednykh fonem v severnoslavianskix iazykakh. In Henrik Birnbaum (Ed.), *American Contributions to the Eighth International Congress of Slavists, Zagreb and Ljubljana, September 3–9, 1978* (Vol. 1: Linguistics and Poetics, pp. 699–726). Columbus, OH: Slavica Publishers.
- Tymoshenko, P. D. (2013). *Studii nad movoiu Tarasa Shevchenka*. Kyiv: KMM (in Ukrainian).
- Wyslobocki, J. (Ed.). (1851). *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs. Deutsch-ruthenische Geparat-Ausgabe*. Vienna: Kaiserlich-Küniglichen Hof- und Staatsdruckerei (in German and Ukrainian).

- Zelenchuk, I., Zelenchuk, Ia., Rybaruk, O., & Rybaruk, I. (2012). Istorychna znakhidka na Hutsul'shchyni: Metrychni knyhy kryvorivnians'koï tserkvy Rizdva Presviatoï Bohorodytsi. *Ukraïnoznavstvo*, 2, 242—245 (in Ukrainian).
- Zhovtobriukh, M. A., Rusanivs'kyi, V. M., & Skliarenko, V. H. (1979). *Istoriia ukraïns'koï movy. Fonetyka*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Zhovtobriukh, M. A., Volokh, O. T., Samiilenko, S. P., & Slyn'ko, I. I. (1980). *Istorychna hra-matyka ukraïns'koï movy*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

Received 22.03.2022

Accepted 10.05.2022

О. Я. Лебедівна, аспірантка Докторської школи імені родини Юхименків
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
кафедра української мови
вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, 04655
E-mail: o.lebedivna@edu.ukma.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3254-0098>

ДИСПАЛАТАЛІЗАЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО *r/
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: CASUS ПРИЗВИЩ НА -UK-
У ГУЦУЛЬСЬКИХ ЦЕРКОВНИХ МЕТРИЧНИХ КНИГАХ

Диспалаталізація псл. *r' належить до фонологічних явищ, які відбулися на широкій слов'янській території в X—XIII ст. В українській мові явище диспалаталізації *r' оминувало карпатський регіон, зокрема криворівнянську говірку гуцульського говору. Ця стаття висуває тезу про те, що тенденція до внутріскладової гармонії слугувала умовою для браку диспалаталізації *r' у криворівнянській говірці. Поняття внутріскладової гармонії (як її вперше окреслив Роман Якобсон та пізніше розвинув Юрій Шевельов) переосмислено в цій статті відповідно до тональної ознаки бемольності (огублений / неогублений) для праслов'янської мови та гуцульського говору: більшість криворівнянських приголосних палаталізовані перед неогубленими голосними та непалаталізовані перед огубленими голосними.

У метричних книгах церкви Різдва Пресвятої Богородиці села Криворівня найраніші свідчення поплутування r і r' датовані 1770-ми роками. Зміни в написанні цих форм можна пояснити трьома чинниками: 1) походженням писаря з некарпатського мовного регіону; 2) стандартизацією української мови здебільшого за середньонадніпрянською мовною нормою; 3) браком морфологічної вартості зміни.

Ключові слова: праслов'янський *r/, українська мова, прізвища на -uk-, криворівнянська говірка гуцульського говору, внутріскладова гармонія, диспалаталізація

УДК 81'373.231(=161.2)

Л. Л. БЕЛЕЙ, кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу мов України,
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001
E-mail: to.mamay@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4094-6418>

Рецензія на книгу: Vašíček, M. *Dynamika jihokarpatských nářečí*

Prague: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2020. 416 pp. ISBN 978-80-86420-74-5

У 2020 році Академія наук Чеської Республіки опублікувала монографію Міхала Вашічека *Динаміка південнокарпатських діалектів*. Це обширна синтетична праця на перетині діалектології, соціолінгвістики та історії, автор якої поставив собі амбітну мету дослідити сучасний стан українських говорів східної Словаччини та західного і центрального Закарпаття.

Сама назва монографії доволі невизначена: не зрозуміло, про яку мову йдеться. Вибір такого формулювання пояснюється уже у вступі. М. Вашічек відзначає, що більшість діалектологів кваліфікує аналізовані говори як українські, однак існує і альтернативна «русинська концепція». Саме тому М. Вашічек займає нейтральну позицію і аналізовані говори називає як «південнокарпатськими» (термін І. Панькевича, хоча цей вчений їх кваліфікував однозначно як українські), так і «русинськими».

Такий нейтралітет нетиповий для фахової наукової праці, особливо якщо врахувати, що апологети окремішності так званої «русинської мови» не наводять вичерпних філологічних доказів, а всі дискусії зводять до понять самовизначення, окремого історичного досвіду та незрозумілості «русинських говорів» для решти України (що не зовсім відповідає дійсності та не є аргументом для виділення окремої мови).

Позиція автора призводить до казусів, на кшталт такого твердження: «Основна різниця у мовній ситуації досліджуваного ареалу криється у тому, що функцію літературної тут виконують різні мови, у Словаччині — це літературна словацька, в Україні — літературна українська і літературна російська» (с. 281, тут і далі переклад наш — Л. Б.).

Ц и т у в а н н я: Белей, Л. Л. (2022). [Рецензія на книгу: *Dynamika jihokarpatských nářečí*, M. Vašíček]. *Українська мова*, 2(82), 123–126

Якщо припустити, що маємо справу з окремими діалектами, не пов'язаними ні з українською, ні зі словацькою, то таке твердження логічне (воно вписується в концепцію окремішності «русинської»). Якщо ж розглядати аналізовані говірки, як частину українського мовного континууму, то у Словаччині йдеться про зовнішній вплив окремої словацької літературної мови (що слугує *lingua franca*), а в Україні — про внутрішній вплив літературного стандарту на діалекти та зовнішній вплив російської (у цей період уже залишковий).

Центральною точкою дослідження М. Вашічека стали прикордонні села Убля і Малий Березний, що також вказує на неповну відповідність назви монографії її змісту. Докладно проаналізовано не всі «південнокарпатські діалекти», а тільки говірки двох сіл. Фрагментарні дані з інших східнославацьких та сереньозакарпатських говірок слугують тільки компаративістським тлом. Гуцульський діалект, частина якого також «південнокарпатська», автор не аналізував.

Дослідження виконано як на базі раніших діалектологічних праць (діалект Ублі вивчав ще О. Брох наприкінці ХІХ ст.), атласів, словників, так і на матеріалах зібраних автором у 2011—2019 рр. у 14 кількатижневих експедиціях. М. Вашічек відвідав 58 сіл у Словаччині та 24 села в Україні. Тривалість диктофонних записів майже 400 годин. Для аналізу автор вибрав матеріал із 32 словацьких і 4 українських сіл (Малий Березний, Княгиня, Стужиця, Ільниця). Корпус текстів з Ублі становить 274603 знаки, а Малеого Березного 218524 знаки. Зібрані корпуси М. Вашічек проанілізував за допомогою програми MonoCone (щоб виявити частоту вживання певних мовних одиниць). Праця складається з восьми розділів.

Перший — про історію діалектологічних досліджень ареалу (представлено напрацювання І. Верхратського, О. Броха, І. Панькевича, В. Латти, Й. Дзензелівського, З. Ганудель та ін.).

Другий — присвячено історії та соціолінгвістичній ситуації Ублі й Малеого Березного.

Третій — про фонетичну та морфологічну систему обох говірок. Автор порівняв дані дослідження чеського лінгвіста О. Лешки 1957—1967 рр. та власноруч зібраний матеріал, відзначивши певні зміни у фонетиці та морфології під впливом словацької та української літературної мов.

Четвертий розділ присвячено граматичній структурі сусідніх говірок аналізованого ареалу — східнославацьких та середньозакарпатських.

У наступних трьох розділах проаналізовано діалектну лексику. Для порівняння автор вибрав більше 650 слів і поділив їх на 17 семантичних груп (значно перевершивши список Сводеша): людське тіло, родина і родичі, погода, будинок і господарські приміщення, господарські інструменти, частини плуга, частини возу і кінської упряжі, обробка льону і коноплі, посуд та кухонне начиння, їжа, домашні та дикі тварини, рослини, гриби, життя у громаді і т. д.

Зіставлення подано списком зафіксованих варіантів зі скороченою назвою села. Значно зручніше було б вивчати повні дані з усіх сіл у таблиці. Зібраний матеріал не підсумовано інфографікою чи відсотковими показниками: скільки повних збігів, фонетичної варіації, різнокореневих слів тощо.

Далі М. Вашічек подає запозичення зі словацької, угорської, німецької, румунської, російської та літературної української. Службові частини мови автор досліджує окремо за допомогою частотного аналізу з корпусу. Результати засвідчують, що прийменники і сполучники менше вимиваються зовнішніми впливами, ніж частки.

Загалом аналіз мовного матеріалу фаховий. Зауваження викликає тільки те, що не у всіх прикладах проставлено наголоси (мабуть, це зумовлено тим, що деякі говірки мають фіксований наголос, однак для контрастивного зіставлення доречно уніфікувати запис усіх прикладів). Також трапляються незначні огріхи, на кшталт, 'usta замість 'usa (на позначення вус у Ільниці) (с. 113); x'e'bet замість sr'ina (на позначення спини у Ільниці) (с. 115).

Автор зазначив, що під час збору матеріалу намагався говорити з різними поколіннями мовців, однак поколіннева еволюція говорів представлена фрагментарно.

Восьмий розділ присвячено мовній ситуації досліджуваних ареалів та проблемам ідентичності: спробі кодифікації «русинської мови», різниці між назвами *русин* і *руснак*, впливу словакізації та української літературної норми.

Про симпатії автора до «русинського» підходу свідчить те, як він висвітлює спробу кодифікації «русинської мови» у Словаччині в 1995 р. М. Вашічек відзначає, що кодифікований стандарт не є універсальним для усіх східнославацьких говорів, багато хто його відкидає. Але автор явно вважає кодифікаційну спробу доцільною, якщо висловлює таку пораду: «На нашу думку, було б краще, якби у друкованих публікаціях з'явилися тексти різними діалектами, а кодифікована мова слугувала прикладом для текстів наукового і публіцистичного стилю. У сфері художньої літератури треба навпаки надати більше простору різним діалектам або окремими діалектизмам з точки зору кодифікованої мови» (с. 294).

М. Вашічек виокремлює висловлювання сільських мешканців щодо власної ідентичності: хто вважає себе русином / руснаком / українцем і т. д., однак не наводить фахових наукових коментарів про особливості, контекст та технології «русинського» націєтворення.

Наприкінці праці подано зразки текстів з 14 досліджуваних сіл (На базі зібраного матеріалу опубліковано і працю: Vašíček, M. *Chrestomatie jihokarpatských nářečí*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2020. 271 s.).

У наш час діалектологічні експедиції, особливо транскордонні, — це велика рідкість. Цінність монографії М. Вашічека в зібраному та фахово проаналізованому корпусі матеріалів діалектного мовлення, який можна досліджувати з багатьох інших перспектив у майбутньому.

На жаль, автор не зайняв чіткої наукової позиції в суперечці про окремішність «русинської мови», що негативно позначилося на його аналізі, однак сама праця фіксує важливі мовні процеси в найзахідніших українських діалектах.

Зважаючи на темпи словакізації та ерозію українських діалектів літературним стандартом, зібраний матеріал за кілька десятиліть може стати пам'яткою історії української мови.

Рецензію отримано 02.05.2022

Les' Belei, PhD, Research Fellow, Department of Languages of Ukraine,
Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv, 01001
E-mail: to.mamay@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4094-6418>

Review of the book: Vašíček, M. *Dynamika jihokarpatských nářečí.*

Prague: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2020. 416 pp. ISBN 978-80-86420-74-5 (in Czech)

УДК 81(038)=161.2=112.2

С. О. СОКОЛОВА, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001
E-mail: a-senchuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0052-6128>

**Рецензія на книгу: Дубічинський В., & Ройтер Т.
Лексикографування лексичних паралелей:
Теоретичні положення та українсько-німецький словник**

Berlin: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften GmbH, 2020. 420 с.
ISBN 978-3631842256

Існування в різних мовах співзвучних одиниць — давно відомий науковцям факт. Ця співзвучність має різну природу — від етимологічної спорідненості або паралельного запозичення в різні мови з того самого джерела до абсолютної випадковості, але навіть за спорідненості співзвучні лексичні одиниці різних мов можуть або повністю чи частково збігатися у плані змісту або мати зовсім різні значення. У практиці вивчення другої мови найбільше уваги привертають лексеми різних мов з подібним фонетичним оформленням (безперечно, у межах фонетичних систем зіставлюваних мов), але відмінними значеннями. Такі одиниці зазвичай образно називають «хибними друзями перекладача», оскільки вони можуть бути джерелом перекладацьких помилок.

Саме образність назви дає змогу уникати точного окреслення меж цього явища та зосереджувати увагу саме на практичному аспекті — можливості помилкового семантичного ототожнення лексичних одиниць різних мов. Інша назва феномену семантичної невідповідності співзвучних лексем різних мов — «міжмовні омоніми» — акцентує увагу на власне лінгвальному аспекті й досить поширена, зокрема й серед слов'янських (поміж них і українських) науковців. Відома низка словників міжмовних омонімів, однією з порівнюваних мов у яких є українська,

Ц и т у в а н н я: Соколова, С. О. (2022). [Рецензія на книгу: *Лексикографування лексичних паралелей: Теоретичні положення та українсько-німецький словник*, В. Дубічинський & Т. Ройтер]. *Українська мова*, 2(82), 127–132

проте теоретичний опис типів формально-семантичних відношень між одиницями різних мов ще має лакуни.

Явище омонімії (також і паронімії) належить до загальнішої лінгвістичної категорії типів формально-семантичних опозицій двобічних (тобто наділених формою і змістом) мовних одиниць. Ще у 60—70-ті роки минулого століття було запропоновано систематизувати такі типи опозицій за допомогою спеціальної таблиці-матриці, у якій горизонталь вказує на варіювання формальних, а вертикаль — семантичних відношень між зіставляваними одиницями від повної тотожності до повної розбіжності. Уперше матрицю було застосовано для систематизування опозицій одиниць саме лексичного рівня — лексико-семантичних варіантів, омонімів, паронімів, формальних (фонетичних та морфологічних) варіантів, дублетів, синонімів (одно- та різнокореневих), але в такий спосіб можна порівнювати двобічні мовні одиниці будь-якого рівня — від морфеми до речення, як у тій самій мові, так і в різних. Саме такий підхід окреслює коло наукових завдань (як теоретичних, так і практичних) у цій царині.

Багатозначні лексеми різних мов своєю чергою можуть мати як подібну семантичну структуру (збігаються всі їхні значення), так і відмінну (за збігу одного чи кількох значень решта перекладаються іншими словами). Рецензована праця, жанр якої її автори визначили як монографію, що складається з теоретичних положень і українсько-німецького словника, присвячена аналізу співзвучних багатозначних лексичних одиниць української та німецької мов, за якими автори пропонують закріпити назву лексичних паралелей — повних, часткових та хибних. І в цьому є внутрішня логіка, якій підпорядковано структуру розгляданого словника. Водночас зауважмо, що явище лексичного паралелізму насправді ширше, воно охоплює не лише формально подібні, але й формально зовсім відмінні лексичні одиниці, які збігаються принаймні в одному зі значень, що також нерідко стає підґрунтям для помилкового слововживання, особливо якщо мови (контактні або задіяні в перекладі) споріднені. Це є проявом так званої міжмовної семантичної асиметрії, яка теж потребує пильної уваги дослідника й ретельного лексикографування.

Хибні та часткові лексичні паралелі — це те, що інші науковці об'єднують під назвою «міжмовні омоніми». Останню назву автори рецензованого видання за концепцією одного з них, В. Дубічинського, оприлюдненою в його попередніх працях, пропонують закріпити за «паралельними омонімічними опозиціями двох синхронічно порівнюваних мов» (с. 61). У такому потлумаченні термін «омонім» застосовано не до бінарної опозиції, як зазвичай, а фактично до опозиції опозицій, що ускладнює типологію явища. До того ж, виокремлення співвідносної / неспіввідносної міжмовної омонімії в такому розумінні є досить суб'єктивним процесом, тому що навіть в межах тієї самої мови нерідко важко провести чітку межу між омонімією і лексико-семантичним варіюванням. Нерідко різні словники тієї самої мови подають такі одиниці по-різному.

Як приклад співвідносної міжмовної омонімії рецензований словник подає прикметники укр. *позитивний I* (три значення) і *II* (два значення) та нім. *positive I, II* з такою самою конфігурацією значень. Український тлумачний словник розглядає всі п'ять семем як належні до тієї самої лексеми, натомість фіксує омонім до неї, вживаний як прикметник до *позитив* 'передруковане з негатива фотографічне зображення, на якому світлі й темні місця сфотографованого об'єкта відповідають дійсності' (Словник української мови в 11-ти томах, далі — СУМ, VI, с. 815), ця семема в рецензованій праці відсутня.

На думку рецензента, логічніше залишити звичні назви типів формально-семантичних відношень (як-от: омоніми, пароніми, синоніми і под.) за однозначними одиницями (семемами) і встановлювати їх на основі бінарних опозицій у тій самій або різних мовах, а вже на цій основі будувати складніші структури, такі як, наприклад, лексичні паралелі різних мов і семантичні асиметризи.

У теоретичній частині праці автори порушують широке коло проблем, пов'язаних з мовною взаємодією. Деякі з цих проблем не мають безпосереднього стосунку до концепції двомовного словника, зокрема характеристика сучасної мовної ситуації в Україні (с. 22), щодо якої абсолютно справедливо наголошено на взаємодії української та російської літературних мов (а історично на окремих територіях української з німецькою та польською) та наявність нелітературного типу мовлення — суржику. Щоправда, ситуація із взаємодією мовних кодів в Україні ще складніша, оскільки в цій характеристиці не згадано про український діалектний континуум та мови національних меншин на окремих її територіях. Це питання потребує додаткового розгляду й виходить за межі завдань рецензованої праці.

Крім теоретичного обґрунтування, у якому також схарактеризовано окремі джерела виникнення лексичних паралелей (прямі запозичення, паралельні запозичення і под.) і сформульовано правила їх опису, цінним є і практичний блок — власне українсько-німецький словник. Попередньо концепцію словника апробовано в інших публікаціях авторів — теоретичних статтях, монографіях, словниках переважно на основі парного порівняння російської та німецької, української та польської мов.

Отже, ця праця цікава і як спроба оригінального наукового осмислення складного мовного явища, і як практичний посібник передусім для українців, що опановують німецьку мову, та для німців, які цікавляться українською. Незважаючи на те, що автори випрацювали чіткий алгоритм укладання словникової статті (див. с. 91 і наст.), це залишається досить складним і творчим завданням, оскільки лексикографічна фіксація лексико-семантичних варіантів зазвичай різниться залежно від типу словника (двомовний перекладний чи одномовний тлумачний) та його безпосередньої концепції, неоднаковими є і конкретні тлумачення слів у різних словниках, тому авторам довелось інколи пропонувати власні тлумачення.

Відмінність у концепціях тлумачних словників, орієнтація укладачів на конкретну використану джерельну базу тощо, спричинили те, що під час сприйняття матеріалу рецензованого словника виникають деякі сумніви в тому, чи насправді аналізовані одиниці відповідають приписуваним їм класифікаційним ознакам. Так, значення 3 іменника *адаптація* в українській частині словника сформульовано як ‘спрощення текстів для дітей, які вивчають іноземні мови’ і позначено зірочкою (*), тобто як незбіжне з німецьким, якому відповідають іменники *Vereinfachung* і *Fassung*, водночас у німецькій частині значення 3 — ‘переробка прозового тексту в драматургічний; інсценування або екранізація літературного твору’ — теж кваліфіковано як незбіжне з українським. Мовний досвід автора рецензії підказує, а звернення до даних корпусу підтверджує, що в українській мові цілком можливе вживання іменника *адаптація* в цьому значенні. Пор.: «Бенджамін Баттон» — це екранізація, а точніше **адаптація** оповідання Френсіса Скотта Фітцджеральда про чоловіка, який народився старим на початку ХХ століття і прожив життя навпаки (Історична культурологічна газета ЕКСПЕДИЦІЯ ХХІ, 2009, № 3(81) — МоваInfo). До того ж, третє значення українського іменника, ймовірно, слідом за певним лексикографічним джерелом, дещо звужене, бо текст може бути адаптованим для різних категорій читачів — дітей, інофонів або тих і тих одночасно. Можливо також, що ця дрібна неточність насправді є наслідком недбалого перекладу відповідної статті російсько-німецького словника тих самих авторів. Пор.: «упрощение текстов для изучающих иностранные языки или для детей» (с. 19). Загалом авторський досвід попереднього укладання аналогічного російсько-німецького словника, з одного боку, є позитивним, оскільки дає змогу вдосконалити концепцію (відповідно в українському виданні маємо посилену теоретичну частину порівняно з російським), використати вже апробовану схему подання матеріалу тощо, а з іншого — дещо підступним, оскільки може провокувати вже хибний українсько-російський паралелізм. Так, українському слову *адреса* (жін. р.), крім трьох правильних, помилково приписане значення, притаманне лише слову *адрес* (чол. р.) — ‘офіційне письмове привітання до ювілею’ (с. 106), імовірно, під впливом того, що в російській мові усі чотири значення об’єднані в одній формі *адрес*; для українського іменника *грунт* не враховано значення ‘те, що становить основу чого-небудь, є вихідним матеріалом для створення, виникнення чогось’ (СУМ, II, с. 181), відсутнє в російській мові, внаслідок чого значення німецького іменника *Grund* ‘причина, основа, доказ’ (с. 154) потрактовано як повністю неспіввідносне з українською паралеллю.

Незважаючи на значну збіжність українського реєстру з відповідним російським у російсько-німецькому словнику (це переважно слова іншомовного походження, що запозичені в обидві слов’янські мови), рецензований словник значно доповнено унікальними українсько-німецькими паралелями (пор.: укр. *аматор*, *борг*, *бровар*, *брук*, *брухт*, *вар-*

та, гай, гак, дах, каплиця та ін.), а для окремих позицій скореговано і вдосконалено німецьку частину (*Almanach*), що робить його корисним саме для українськомовного споживача.

Водночас словник можна ще доповнити в українській частині — як власне реєстр, так і значення. Зокрема, іменник *бунт*, крім загальновідомого значення ‘стихійне повстання, заколот’ має омонімічне ‘зв’язка, сувій, пачка або тюк якихось матеріалів’ (СУМ, I, с. 256), до нім. *Grab* в українській реєстровій частині наведено паралель *гроб* (за значенням іменники не тотожні, але близькі), проте в українській мові є ще іменник *греб* ‘дерево’, ближчий за формою до німецького, але зовсім відмінний за значенням. Для українського мовця для іменника *зельц* є потенційна можливість сплутування не лише зі співзвучним німецьким *Sulz, Sülze*, наведеним у словнику, але й з іменником *Salz* ‘сіль’. Український іменник *квач*, крім зафіксованого в словнику, має ще значення ‘намотане на кінець палиці клоччя, ганчір’я тощо для мащення чогонебудь’ та ‘слабовільна, безхарактерна людина’ (СУМ, IV, с. 132) і под.

Лексичні паралелі різних мов нерідко різняться не лише значенням, але й уживанням, тому в такому словнику дуже важливі стилістичні примітки. Тлумачення і стилістичні помітки з СУМу, на які переважно орієнтуються укладачі рецензованого словника, загалом доречні, але інколи потребують корекції відповідно до сучасних норм слововживання. Наприклад, іменник *галстук*, який у СУМі не має стилістичних приміток, новий російсько-український словник маркує як рідковживаний; іменник *департамент*, вживання якого СУМ обмежує називанням певних адміністративних структур лише в царській Росії та окремих країнах (Франція, Швейцарія), зараз активно використовують в Україні і под.

У словнику бракує наголосу (як в українській, так і в німецькій частині), що інколи заважає розмежувати власне омоніми з омографами (пор.: *ірис* — *іріс*), а інколи й з паронімами. Так, для українського іменника *вага*, що не має форми множини, наведено три значення (у СУМі їх сім, т. I, с. 273), одне з яких ‘прилад для зважування’ збігається зі значенням іменника *pluralia tantum вага* (СУМ, VII, с. 274). Для українського споживача дуже важливою є відмінність наголосу в прикметниках — укр. *позитівний* і нім. *positiv*. До того ж, до словника «просяться» й іменники — укр. *позитів* і нім. *Positive* (у різних значеннях, чоловічого і середнього роду). Не завжди коректно виокремлено закінчення (в іменниках, корінь яких закінчуються звуком [j], — *гай, геній, лицей, ювілей* — нульове закінчення, а не *й*). Досить багато в тексті і суто технічних огріхів, частину з яких вже виявили автори після публікації і відобразили в доданому списку від видавництва. Звичайно, таку «роботу над помилками» варто було б зробити до оприлюднення тексту.

Попри висловлені вище зауваження і міркування, рецензована праця цікава як у теоретичному, так і в суто практичному аспекті, вона надихає на роздуми, а виявлені прикрі неточності не є принциповими

і практично не заважають українськомовному читачеві зорієнтуватись у складному німецькомовному лексико-семантичному просторі. У разі підготовки наступного видання їх можна легко виправити.

Рецензію отримано 27.01.2022

Svitlana Sokolova, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Leading Researcher in the Department of Stylistics, Culture of Language, and Sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: a-senchuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0052-6128>

Review of the book: Dubichyns'kyi, V., & Reuther, T. *Leksykohrafuvannia leksychnykh paralelei: Teoretychni polozhennia ta ukrains'ko-nimets'kyi slovnyk.*

Berlin: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften GmbH, 2020. 420 pp.
ISBN 978-3631842256 (in Ukrainian and German)

UDC 81'272

SALVATORE DEL GAUDIO, Dr., Professor, Department of Romance Philology and Comparative-Typological Linguistics, Institute of Philology, Borys Hrinchenko Kyiv University
Tymoshenko St. 13-B, Kyiv 04212, Ukraine
Humboldt Fellow, Institute of Slavic Studies, University of Greifswald, Germany
Ernst-Lohmeyer-Platz 3, 17487 Greifswald, Germany
E-mail: s.delgaudio@kubg.edu.ua; sadega@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8441-749X>

Review of the book: Taranenko, O. O. *Androtsentryzm u systemi movnykh koordynat i suchasnyi hendernyi rukh.*

Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 2021. 112 pp.
ISBN 978-966-489-560-3 (in Ukrainian)

Studies on gender linguistics and, in particular, on the way language codifies the semantic-pragmatic and social-psychological male — female opposition, have been less consistent in Ukrainian and, to a larger extent, in East Slavic studies compared to North American and western European linguistics. In this respect, Taranenko's work is a significant contribution to this field. The author is known to skillfully capture contemporary language trends and undergoing variations in Ukrainian in timely fashion. This aptness is essential both for the scholar himself and the scientific community which can benefit from new contributions and linguistic reflections of the author.

In the East Slavic cultural milieu, particularly in Ukraine, gender studies has been developing over the last two decades, and its impact on linguistics and language choice is definitely more recent. This minor delay, especially if compared to the Anglo-American and Germanic world, could be explained by the fact that Ukrainian linguistics has had other research priorities. Debates on alleged discrimination in language usage has become topical in relatively recent times, and this observation is important for two reasons. First, the change in language, linguistic consciousness and perception has to be associated with the political positioning of Ukraine towards Western values over the last decade and the progressive adaptation to the guidelines of the European Commission.

C i t e s: Del Gaudio, S. (2022). [Review of the book: *Androtsentryzm u systemi movnykh koordynat i suchasnyi hendernyi rukh*, by O. O. Taranenko]. *Ukrains'ka Mova*, 2(82), 133–137

Gender-oriented language issues were stirred up partly by the socio-political discourse and lately fostered by mass media whose main concern seems to be the newly introduced idea of ‘political correctness’ and the avoidance of ‘sexism’ in language. Until about a decade ago, gender studies notably in this case in Ukraine and, widely, in the other Slavic countries, were essentially a minor branch of socio-anthropological and literary research. In this cultural context, Taranenko’s contribution is of considerable value.

The monograph is not particularly voluminous. It is structured as follows: a short introduction, two non-proportional chapters (this rather refers to the disproportionate numerical distribution of the sections, not to the length of the contents), a bibliography, which is rather complete, and a list of abbreviations used. Two summaries, one in Ukrainian and one in English, conclude the monograph *Androtsentryzm u systemi movnykh koordynat i suchasnyi hendernyi rukh*.

The first longer chapter illustrates the way the principle of “androcentrism” is codified in language. It begins with a theoretic and practical exemplification of male designation as a usual starting point for indicating female referents. Three main language levels are chosen for analysis: nomination, word formation/derivation, and semantics together with grammar. The successive sections are thematically related to the aforementioned investigation fields and expand on the derivational and syntactic models used in language for female designation or analyze the opposite tendency, i.e., directed from feminization to masculinization. Two basic issues are addressed in the study: 1) the idea of representing people only by the masculine gender; 2) the evaluative classifications and function-frequency asymmetries of male-female selection in language.

Overall, the linguistic explanations and most of the related examples are clearly conveyed by the author. He manages to quite successfully illustrate a bulk of issues in gender linguistics and their reverberation in everyday language choice. A central issue in the discussion is the designation of masculine gender as the starting point to designate a person in general, irrespective of sex (‘gender’). Strictly speaking, the headings of some sections tend, at times, to be rather extensive. Moreover, they are not always clearly separated from the body of the text, thus representing almost a thematic issue on their own.

Some of our observations are concerned with the following points. There is not enough evidence to define some key terminological concepts such as, for example, the term ‘androcentrism’ (U *androcentryzm*). Its linguistic implication, at first reading, may not always be comprehensible, even assuming the reader’s knowledge of its ancient Greek etymology, that is, *άνήρ* ‘man, male’ + the suffix *-ism* indicating a tendency and movement. Therefore, a direct explication, either in the body text or a footnote, of this and other specific terms would facilitate their comprehension.

The opening section of the first chapter (p. 4) begins with a quotation from the Bible indicating Abraham’s progeny, which, in the author’s intentions, should exemplify the «man centered», archaic patriarchal society or androcentric principle. As to this point, it is worth remembering that in Judaism, religious and ethnic belonging has been transmitted by maternal lineage for

centuries. In fact, it should be taken with extreme caution to use the Bible, a religious and, for many people, 'sacred' book, to characterize the principle of androcentrism that has existed in the Judeo-Christian societies.

This Book(s) is supposed to represent a revealed 'truth' for humankind in terms of a few billions of believers. Therefore, its contents and the language used to express them, even assuming some possible historical interpolations and the necessary adaptations to the different world languages during the translation process, are supposed to have been aprioristically determined.

The linguistic description of the relevant facts could be less immediate. A smoother introduction to the treated problematic would have been more effective. This would make a book more accessible to the readers with different backgrounds.

In addition to Ukrainian, the large gamut of languages, used for exemplification and comparison, e.g., Russian, English, French, German, Spanish, and Polish, enhances the significance of the study. Yet not all the evidence appears to be equally clear. Some Spanish naming means, for example, do not have a direct relation to the androcentric models of word-formation, cf. Sp *padre* 'father' — *madre* 'mother'; *toro* 'bull' — *vaca* 'cow' etc. Moreover, the etymology of certain denominations (e.g. *novio* 'bridegroom, fiance' — *novia* 'bride') is somewhat more complex (cf. p. 9, fn. 3).

After an outline of the social-cultural changes that have led to the increasing of professions carried out by women (p. 11), the difficulty for a semantic-grammatical agreement between masculine and feminine is discussed. Taranenko reasonably underlines the fact that these attempts may even generate a stylistically connoted (comic) effect, particularly in languages with rich morphology.

The comparison and historic excursus into different Slavic languages (with a focus on Ukrainian) and the observation that a direct correlation between *nomina feminina* with their equivalent *nomina masculina* is not always available and/or possible is appropriate (p. 14). Language conservatism plays an essential role in the slowing down of the development of feminities. The opposite process, i.e., from feminities to masculinization is also coherently illustrated (p. 21).

It is worth mentioning a typical misunderstanding and even a wrong interpretation of the words (nouns/pronouns) used in many contemporary languages to refer to somebody representing a group of individuals and/or 'mankind' (p. 25): G *man(n)* 'one' (which is used both as impersonal pronoun, e.g., *man sagt* 'one says, they say' and/or suffix to form compounds, e.g., G *Fachmann* 'specialist, skilled person, professional'; cf. It *uomo* 'man, mankind', Fr *homme* 'man').

More specific is the semantic changes that Proto Slavic **čelověkъ* 'man' underwent in the various modern Slavic languages. However, all these designations can be related to the original sense of Lat *homo* and Gr *ἄνθρωπος* whose primary meaning referred to *humankind*, independently from natural sex or ideological gender. In this context, the Latin example of *vir* 'man' (meaning an adult male to whom were associated particular manly virtues, e.g., braveness, strength, and the like) is not appropriate. Generally neglected in gender studies, this fundamental semantic and cultural-historical differen-

tiation tends to engender a negative and man-centered association with this noun and/or its derivate forms.

Another statement with which one can hardly agree is that at the associative level, the concept of ‘person’, especially in Slavic and Romance languages, is almost automatically associated with a man rather than a woman (p. 33). This might have been perhaps the case until the first half of the 20th century, but not today. Since the last decade of the 20th century, the language consciousness of the average (West) European speaker has undergone considerable changes. Therefore, in this context, a “spasmodic research” of feminine equivalents seems to be superfluous.

A series of other interesting facts are discussed in the concluding part of the first chapter. However, some interpretations could lead to further argumentation, e.g., the statement that the word order designating the pair *father and mother* (U *bat'ko i maty*) and similar is fixed (p. 43), whereas in some languages this combination is interchangeable; cf. It *mamma e papa*. The denomination of a woman only in relation to her marital status as the only criterion for her designation (p. 39), e.g., Fr *madame* vs. *mademoiselle*, is only partially true and does not apply to all languages equally. The Spanish *señorita* just as the Italian *signorina* is used to designate a young girl sometimes regardless of spousal relationship¹. The origin of expressions like *syn za bat'ka ne vidpovidaje* ‘a son does not respond for his father / is not responsible for his father’ might also have been socio-historically explained by the role of great responsibility a ‘father’ bore on his shoulders in more archaic societies (p. 26).

In chapter 3, entitled “Gender Reformation of the Language”, Taranenکو gives at first an overview of gender linguistics studies, outlining socio-cultural, political and psychological changes in contemporary society. The author limits himself to framing the problem without taking a critical and philosophic-linguistic stance towards the discussed issue (p. 54). A critical position towards some aspects of “feminine linguistics” (Taranenko’s term) feebly emerges in the concluding sections (pp. 60–61).

As to the linguistic aspects proper, one can agree with the statement that a “gender reform of those European languages which are endowed with a more complex morphology than Modern English” is not an easy task (p. 57). On the other hand, the question arises as to whether these often-advocated language reforms for “a gender-neutral approach” are going to be actually useful for the language system and whether they do not contradict the well-known principle of *linguistic economy* advanced by André Martinet.

Moreover, on the semantic-pragmatic level, the context of the speech act clarifies not just the role of the interlocutors but also their ‘gender’ thus avoiding a constant and often redundant male—female contraposition.

The last part of the chapter concentrates on the situation of gender linguistic studies in Slavic countries, particularly in Ukraine. Here, the theses,

¹ In 18th- and 19th-century Italian, the masculine equivalent *signorino* was used alongside *signorina* (sometimes just referring to a person belonging to a middle-high social status).

mainly from Russian linguists, which argue against the feminization of language at all costs, are concisely presented. In this framework, Taranenko makes a comparison between those Slavic languages which are more resistant to such externally triggered innovations towards language neutral solutions and/or feminization and those which occupy the opposite position in the gradient scale. Russian represents rather a resilient language whereas Slovenian can be collocated at the other end with Polish having a middle position.

Undoubtedly, the ever growing cultural-anthropological and political influence of the Anglo-American world and, to a lesser extent, North Central Europe, in particular German, tend to be, in a more or less latent way, imposed on other cultural-linguistic systems, including in this particular case Ukrainian and, more widely, the other Slavic languages. All this, along with behavioral patterns conditioned by social media, affects the speakers' language consciousness, language behavior and choices. An additional consideration, although not directed to language "fairness", could be represented by the use of paraverbal communication such as emoticons. These, in fact, do not always resemble a particular national sign and gesture language, but rather they reproduce the Anglo-American pattern in this field.

In sum, this monographic study is unquestionably instructive and useful, particularly for those Ukrainian readers and scholars who are not sufficiently familiar with this issue. It offers an adequate overview and analysis of the most crucial and topical issues of contemporary trends in gender linguistics. These aspects are contextualized in a relatively broad perspective that considers an ample range of languages, with a focus on East Slavic. However, the author's critical assessment of the discussed issues is somewhat limited. One would expect from a linguist of this caliber the adoption of a more direct and clearly stated position on the current propounding of this new trend in language and in language policy, at least with regard to Ukraine. This criticism aside, the book represents one of the first milestones in this topical area related to both Ukrainian and other (East) Slavic languages.

Received 02.05.2022

Сальваторе дель Гаудіо, доктор філософії, професор кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства, Інститут філології, Київський університет ім. Бориса Грінченка вул. Маршала Тимошенка, 13 Б, м. Київ, 04212
 Стипендіат фонду фон Гумбольдта, Інститут славістики, Грайфсвальдський університет, Німеччина
 E-mail: s.delgaudio@kubg.edu.ua; sadega@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8441-749X>

Рецензія на книжку: Тараненко, О. О. *Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух.*

Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 112 с. ISBN 978-966-489-560-3

ЗМІСТ

Дослідження

- Laura Orazi*
Ukrainian language policy in the 1920s and after 1991: Development stages and present trends **3**
- Л. П. Гнатюк*
Оказіональна деривація як вияв специфіки народного мовомислення (на матеріалі *Галицько-руських народних приповідок*, зібраних і впорядкованих Іваном Франком) **23**
- Jan Patrick Zeller*
Okannia and *akannia* in Ukrainian-Russian mixed speech (“surzhyk”) **38**
- О. М. Палінська*
Формування мовної ідентичності мешканців Центру і Півдня України в умовах трикодовості (українська – російська – змішане мовлення) **60**
- Salvatore Del Gaudio*
The local dialect of Zaderiivka (Chernihiv region) in the east Slavic context **82**

Дослідження молодих науковців

- Oksana Lebedivna*
Dispalatalization of Common Slavic *r̥j in Ukrainian: The case of family names in -uk- in the Hutsul parish registers **110**

Огляди та рецензії

- Л. Л. Белей*
Рецензія на книгу: Vašíček M., *Dynamika jihokarpatských nářečí*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2020. 416 s. ISBN 978-80-86420-74-5 **123**
- С. О. Соколова*
Рецензія на книгу: Дубічинський В., & Ройтер, Т. *Лексикографування лексичних паралелей: Теоретичні положення та українсько-німецький словник*. Berlin: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften GmbH, 2020. 420 s. ISBN 978-3631842256 **127**
- Salvatore Del Gaudio*
Review of the book: Taranenko O. O. *Androtsentryzm u systemi movnykh koordynat i suchasnyi hendernyi rukh*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2021. 112 pp. ISBN 978-966-489-560-3 (in Ukrainian) **133**

CONTENTS

Articles

Laura Orazi
Ukrainian language policy in the 1920s and after 1991: Development stages and present trends **3**

Lidiia Hnatiuk
Occasional coinage as a manifestation of ethnic verbal thinking specificity: With reference to *Galician-Ruthenian folk paroemias* collected and arranged by Ivan Franko **23**

Jan Patrick Zeller
Okannia and *akannia* in Ukrainian-Russian mixed speech (“surzhyk”) **38**

Olesia Palins'ka
Formation of the language identity of the residents of Central and Southern Ukraine in the conditions of tricolalism (Ukrainian Language – Russian Language – Ukrainian-Russian mixed speech) **60**

Salvatore Del Gaudio
The local dialect of Zaderiivka (Chernihiv region) in the east Slavic context **82**

Young Scholars Articles

Oksana Lebedivna
Dispalatalization of Common Slavic *r_l in Ukrainian: The case of family names in -uk- in the Hutsul parish registers **110**

Surveys and Reviews

Les' Belei
Review of the book: Vašíček, M. *Dynamika jihokarpatských nářečí*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2020. 416 s. ISBN 978-80-86420-74-5 (in Czech) **123**

Svitlana Sokolova
Review of the book: Dubichyns'kyi, V., & Reuther, T. *Leksykohrafuvannia leksychnykh paralelei: Teoretychni polozhennia ta ukraïns'ko-nimets'kyi slovnyk*. Berlin: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften GmbH, 2020. 420 pp. ISBN 978-3631842256 (in Ukrainian and German) **127**

Salvatore Del Gaudio
Review of the book: Taranenko, O. O. *Androtsentryzm u systemi movnykh koordynat i suchasnyi hendernyi rukh*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2021. 112 pp. ISBN 978-966-489-560-3 (in Ukrainian) **133**

Вимоги до рукописів

Редакція фахового журналу «Українська мова» приймає до друку оригінальні, раніше не публіковані науково-теоретичні та дослідницькі статті з проблем української мови, рецензії, огляди, а також матеріали, присвячені видатним мовознавцям, лінгвістичним форумам та іншим подіям наукового життя.

Неприпустимо представляти плагіат як оригінальне дослідження. У разі виявлення у надісланій статті доведеного факту плагіату, її автори позбавляються права публікуватися в усіх наступних номерах журналу.

Рукописи надсилати українською мовою на електронну пошту редакції:
movajournal@ukr.net

Разом зі статтею подати підписаний *Ліцензійний договір* на використання рукопису (бланк угоди див. на сайті журналу ukrmova.iul-nasu.org.ua).

Текст набирати в редакторі Word for Windows, шрифт Times New Roman, розмір кегля 14. Міжрядковий інтервал 1,5; ширина усіх берегів — 2,0 см. Нумерація сторінок наскрізна по всьому рукопису.

Стаття повинна мати: УДК, ПІБ автора(ів), назву установи та поштову адресу, де працює автор, посаду, науковий ступінь, учене звання, електронну адресу, ORCID.

Назву статті подати українською та англійською мовами.

До рубрики «Дослідження» подати анотацію українською та англійською мовами (від 150 до 250 слів) із 5–6 *ключовими словами* без загальних слів, методологічних деталей, посилань і абревіатур, містить конкретизацію авторського внеску. Обсяг статті (разом зі списками літератури та анотаціями) — до 25 стор.

До інших рубрик анотацію не подають. Обсяг — до 6–7 стор.

Покликання на наукові джерела брати в круглі дужки, зазначаючи прізвище автора, рік видання і сторінку(и), напр.: (Німчук, 2014, с. 25–27); покликання на джерело багатотомного видання позначати так: (ЕСУМ 6, с. 9).

Список умовних скорочень (за алфавітом) та **Legend** (транслітерувати) подати наприкінці статті.

Список літератури та **References** (транслітерувати) подавати після списку умовних скорочень за алфавітом. Бібліографічний опис оформити відповідно до загальноприйнятих вимог (ДСТУ 8302:2015). Назва журналу у Legend / References — Українська мова (згідно з ISSN 1682-3540 (print); ISSN 2707-5249 (online)).

Ілюстративні матеріали надсилати окремими файлами. Схеми, малюнки, таблиці повинні мати назви (наводити їх окремим текстовим рядком). Чіткість карт та фотографій — не менше ніж 600 dpi.

Спеціальні символи: лапки в українських текстах — « », а в іноземних — “ ”; знак тире ставити комбінацією клавіш — Ctrl мінус. Між ініціалами — пропуск, напр.: (В. А. Петренко).

На окремому аркуші подати: прізвище, ім'я та по батькові автора, домашню адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти.

Рецензування статей — анонімне. Відхилені статті редколегія не повертає.

Докладніше з вимогами до рукописів та правилами оформлення списків літератури можна ознайомитися на сайті журналу «Українська мова» — ukrmova.iul-nasu.org.ua

Телефон редакції журналу (044) 278-12-09